

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

СУМСЬКА ФІЛІЯ

КАФЕДРА ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

ПОЛІТОЛОГІЯ

Навчальний посібник

**Суми
2022**

УДК 32 (07)
Д30

Рекомендовано Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(*протокол від 25 жовтня 2022 року № 11*)

Рецензенти:

Ю.О. Нікітін, доктор історичних наук,
доцент (Сумський інститут післядипломної педагогічної освіти)

Ю.Г.Осадчий, доктор історичних наук,
професор (Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ)

УДК 32 (07)
Д30

© Н.М.Демиденко, 2022
© Харківський
національний університет
внутрішніх справ

Політологія: навчальний посібник /
Н.М. Демиденко. Суми. Сумська філія
Харківського національного університету
внутрішніх справ. Електронне видання, 2022.
318 с.

ISBN 978-617-511-258-8

У навчальному посібнику викладено основні аспекти політики як суспільного явища, висвітлюються основні етапи становлення та розвитку політичної думки, розглядаються основні питання теорії політики, політичних систем та процесів, проблеми міжнародної політики. Навчальний посібник підготовлений відповідно до освітньої програми навчальної дисципліни «Політологія» для здобувачів вищої освіти спеціальності 081 Право.

Вступ

Сучасність підтверджує те, що політичні знання та культура необхідні кожній людині, незалежно від її професії, оскільки, живучи в суспільстві, вона неодмінно зобов'язана взаємодіяти з іншими людьми і державою. Без володіння політологічними знаннями особистість ризикує стати розмінною монетою у політичній грі, перетворитися на об'єкт маніпулювання і поневолення з боку більш активних в політичному відношенні сил.

Суспільна політична грамотність громадян є необхідною і для усього суспільства, оскільки оберігає його від деспотизму і тиранії, від антигуманних і економічно-неефективних форм державної і громадської організації. Особливою мірою політичні знання і навички є необхідними молодому поколінню, що вирізняється радикалізмом суджень і дій, підвищеною сприйнятливістю до різного роду утопічних ідеологій і демагогічних закликів.

Метою вивчення дисципліни «Політологія» є ознайомлення здобувачів вищої освіти із основними питаннями політології як науки; формування базових знань, розвиток умінь і навичок щодо теоретичних і практичних засад реалізації політики як суспільного явища; сприяння становлення громадянської свідомості;

розвиток здібностей використання теоретичних знань і практичних навичок із проектування стратегії поведінки у політичній сфері; формування вмінь здійснювати аналіз суспільно-політичних процесів.

У навчальному посібнику ключовий акцент ставиться на політологічному вимірі громадянського суспільства та інститутів влади. Доступною для здобувачів вищої освіти формою викладу надаються відповіді на чимало запитань сучасності, що стосуються геополітичних процесів як в Україні, так і за її межами. Це значно полегшує здобуття базових знань у сфері політології.

Навчальний посібник підготовлений відповідно до програми навчальної дисципліни «Політологія» для здобувачів вищої освіти спеціальності 081 Право Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ТЕМА №1. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

1. Об'єкт політології.
2. Функції політології.
3. Предмет дослідження науки політології.
4. Поняття політики.

1. Об'єкт політології.

1. Політологія – це наука про політику та політичне управління, про розвиток політичних процесів і систем, поведінки і діяльності суб'єктів політики. Об'єктом політології є політичне життя людей, соціальних спільнот, інтегрованих в державу і суспільство. Предметом служить та частина об'єкта, яка пізнана на даний період суспільно-політичного розвитку, виражена в законах і категоріях даної галузі знання і становить певну концепцію знань про об'єкт. У плані предметного змісту розвиток політичної науки йшло від зосередження уваги передусім на формальних інститутах до прояву інтересу до політичних процесів, поведінки індивідів і груп.

Якщо панівним у політології XVIII-XIX ст. був інституційний напрямок - вивчення політичних інститутів на основі теорії поділу влади, то в XX ст. його доповнюють дослідження політичних систем, структур і культур, прояви людських якостей у політиці. Існує диференціація політичної науки (політології) на ряд наукових

дисциплін і напрямів: філософію політики, теорію політики та прикладну політологію, політичну. Політичні явища і процеси вивчаються, як відомо, не тільки політологією. В тій чи іншій мірі чи сфері світ політики досліджується правовими, економічними та історичними науками. Серед правових наук безпосередньо політичні об'єкти і проблеми державної політики вивчають теорія та історія держави і права, адміністративне право, міжнародне право. Політологія достатньо "близька" до цих правових дисциплін і не може обійтися без використання досягнень правових наук, правових норм, що регулюють політичні відносини в суспільстві. Чим краще політолог знає право, тим впевненіше вона відчуває себе в питаннях політичного управління та ін. Для юриста в свою чергу корисно орієнтуватися в світі політики, знати закономірності розвитку політичних процесів, участі (або неучасті) людей в політиці, мистецтво політичного лідерства, принципи і методи політичного керівництва і т.д. Можна сказати, що чим більше політологія використовує право, тим більш ґрунтовно вона вивчає політику, і чим краще юристи знають науку про політику, тим ширше їхній політичний кругозір і культура

Предмет політології (політична наука, наука про політику) і політика як її центральна категорія пояснюються за допомогою одних і тих же понять: влада, держава, панування,

політичний порядок. Тому у визначенні предмета політології існує кілька точок зору. Однак навряд чи можна заперечувати, що політика є особлива сфера життєдіяльності людей, пов'язаних з владними відносинами, з державою і державним устроєм, соціальними інститутами, принципами та нормами, функціонування і дія яких покликане гарантувати життєздатність того чи іншого співтовариства людей, реалізацію їх загальної волі, інтересів і потреб. І тут цілком чітко проглядаються зв'язки і відносини, що носять закономірний характер і є предметом вивчення науки політології. Політологія розкриває природу, чинники формування, способи функціонування та інституціоналізації політики; визначає основні тенденції та закономірності, що діють у політичній сфері суспільства, стратегічні пріоритети і на цій базі сприяє виробленню довгострокових цільових установок і перспектив розвитку політичних процесів, показує політику як боротьбу за владу і її утримання, форми і методи володарювання; виробляє методологію політичного аналізу, політичних технологій та політичного прогнозування, що базуються на теоретичному баченні проблеми, а також на результатах емпіричних досліджень. Як будь-яка наука, вона виокремлює із сукупності взаємодій лише якийсь момент, досліджує те, "що в політиці є політичним."

Предметом політології є закономірності-тенденції і проблеми політики і влади: структурні, інституційні та функціональні. Політологія як наукова дисципліна охоплює існуючий політичний порядок, де домінують постійні величини, і політичний процес, де домінують змінні величини. Вона досліджує, наприклад, такі проблеми: політичне панування і правління, конституювання влади і політична нерівність, механізми правління в рамках різних державно-політичних систем, відносини людей з інститутами влади, особистість і соціальні групи (включені в політику) у всьому різноманітті їх політико-психологічних і політико-культурних характеристик.

2. Функції політології. Політологія як самостійна наукова дисципліна має свій категоріальний апарат і систему методів пізнання політичної дійсності. **Виділяють першу групу – «класичних теоретичних функцій».** У неї входять: 1) концептуально-описова. Вона полягає у наданні досліднику в рамках політології і за її межами певного запасу термінів, понять і категорій, а також правил опису відображають зміст політичної дійсності, охоплене в цих категоріях і поняттях. Це дозволяє відповісти на запитання "що і як робиться? "; 2) пояснює функція, що надає певні пояснення політичних процесів і подій на основі виявлених тенденцій, фактів, закономірностей. Це дозволяє відповісти на питання "чому робиться так, а не інакше?"; 3)

Прогностична функція. Її призначення полягає у формулюванні передбачення у відповідності з твердженнями, які раніше були використані для пояснення. Одна з цілей науки - прогноз. Тому цінність політологічного дослідження визначається не тільки тим, наскільки адекватно він відбиває ті чи інші тенденції, але і тим, якою мірою вони завершуються науково обґрунтованими прогнозами. Особливий інтерес викликає прогнозування наслідків прийнятих сьогодні політичних рішень, а також політичний моніторинг- спостереження і раннє попередження небажаних в майбутньому політичних подій. Але визначення найближчих і віддалених перспектив розвитку нашого суспільства не входить у функцію (це прерогатива науки прогностики). Розглянуті три функції власне відображають саму суть науки, яка полягає в описі, поясненні і прогнозі.

Друга група функцій політології має прикладний характер: 1) методологічно-яка оцінює. Вона представляє досліднику систему методів і дослідницьких процедур. Це свого роду теорія політичних технологій та політичного аналізу; формулювання оцінок пізнавальної корисності результатів цих досліджень; 2) інтегруюча функція, яка полягає у створенні можливості використання досягнень інших дисциплін. Тобто наскільки дана наука на основі своєї мови (термінів, понять, категорій) і

методичного інструментарію здатна співпрацювати з родинними науками, збагачуючи себе і "сусіда".

Третя група функцій - реалізуються за межами науки: інструментально-раціоналізуюча, що дає суб'єктам політики знання про політичну обстановку, ситуації та засобах успішного впливу на них. Вона відповідає на питання - "як і чому?" Політологія виступає тут одним з елементів системи засобів, що реалізують політичні цілі і є інструментом формування ситуації, оптимальної для суб'єктів політичних дій. Політологія спеціально розглядає проблему вироблення, прийняття та реалізації політичних рішень, видає рекомендації для оптимальної та ефективної політичної діяльності; 2. ідеологічна функція, побудована навколо питання - "для чого?" Вона полягає в перебудові забезпечення функціонуючих суспільно-політичних цінностей, в обґрунтуванні істотного зв'язку цінностей, що мотивують дії учасників політичних подій. Функція соціалізації спрямована на формування політичної свідомості у людей. Наука сприяє раціоналізації їх політичних поглядів, підвищенню рівня їх компетентності при виконанні різних ролей у сфері влади, уточненню власних можливостей при використанні політичної влади для захисту своїх інтересів.

Усі розглянуті функції політології відбивають її тісний зв'язок з життям. Їх реалізація на різних рівнях політичного життя показує

політологію як науку діючу, як одну з важливих суспільних дисциплін, роль якої сьогодні у політичній модернізації Україні неухильно зростає. Слід визнати, що значення і роль тих чи інших функцій можуть змінюватися залежно від конкретних політичних умов, рівня розвитку наукових знань, чуйності правлячої еліти до рекомендацій учених, пріоритетів провідної групи політичних дослідників і ряду інших чинників. Категоріями є найбільш загальні поняття, що відображають істотні характерні риси і зв'язку явищ. Це мова науки. Проблема з'ясування понятійного апарату політології дуже важлива, тому що вона поряд з розкриттям змісту дисципліни допомагає ближче підійти до розуміння суті предмета науки. Політологія створила цілком визначене число понять, які є інструментами дослідження. Вони складають, на нашу думку, такі групи. Перша група понять - дає можливість виявити, визначити, що є політологія: її об'єкт, предмет (політичний простір чи політичне поле, парадигма, методи і функції, політика). Друга - дозволяє аналізувати структури і сили, які для політичних лідерів, еліти є метою чи засобом (через свою загальності вони мають вертикально-горизонтальний (поперечний) характер. Це перш за все "політична влада", "панування", "порядок").

Третя - пов'язана з дослідженням політичних інститутів (держави, політичні партії, групи тиску,

адміністративний апарат, виборчі системи, правові системи і суди) та суб'єктів політики (особистість лідера, політична еліта, етнічні групи, класи). Четверта- дозволяє аналізувати політичну систему. Це такі поняття, як "власне політична система", "компоненти", "норми", "структури політичної системи", "вхід", "вихід", "вимоги", "артикуляція інтересів", "агрегування інтересів", "попит" , "підтримка", "середовище", "зворотний зв'язок", "комунікація", "рецептори", "пам'ять" і т.п. Завдяки введенню даних понять в теорію політичних систем, відбувся значний стрибок у розвитку політології в цілому. Ця обставина вважається загальновизнаним серед різних фахівців політичної науки. Однак традиційне розуміння політичної системи серед вітчизняних учених не виключає понять, що входять у другу і третю групу, але, як нам здається, не надає ясності аналізу політичних систем ні по одному з ознак: рольовому, функціональному, інституційному. П'ята група понять дозволяє аналізувати політичний процес у всій його сукупності: революція, реформи, політична модернізація, виборча кампанія, конфлікти, політична подія, ситуація, обстановка та ін

3. Предмет дослідження науки політології.

В уявленні багатьох вчених політологія являє собою міждисциплінарну науку, предметом вивчення якої є Закономірності взаємин соціальних суб'єктів з приводу політичної влади;

тенденції і закони функціонування і розвитку політичного життя, які відображають реальний процес включення суб'єктів політики в діяльність з реалізацією політичної влади і політичних інтересів. Але в той же час багато вчених дотримуються протилежної точки зору, вважаючи, що немає особливих підстав для відкриття «вічних» істин і «незмінних» політичних законів^[4]. На їхню думку, часто прихильники пошуку політичних законів не враховують головного — те, що один теоретик розглядає як «прогрес», для іншого виявляється регресом.

Проблеми, якими займається політологія, можна розділити на три великі блоки:

- 1) філософські та ідейно-теоретичні підстави політики, системо-утворюючі ознаки і найважливіші характеристики підсистеми політичного, політичні феномени, властиві тому чи іншому конкретному періоду історії;
- 2) політичні системи і політична культура, їх відмінності і подібності, переваги та недоліки, політичні режими, умови їх зміни і т. ін.;
- 3) політичні інститути, політичний процес, політична поведінка і т. ін.

Політичне життя є об'єктом вивчення багатьох суспільних наук, позаяк у суспільстві кожна подія і кожен факт мають політичне забарвлення. Торкаючись інтересів людей, вони можуть бути відповідно інтерпретовані або мати політичні наслідки. З цієї точки зору суспільство в

цілому є політичним. Як зауважив французький політолог Ж. Бюрдо, «реальність нейтральна, політичною ж є свідомість». Певна специфіка політики, а також і те, що всі види людської діяльності, усі суспільні явища пов'язані з політикою, зумовлюють політичний аспект усіх суспільних наук. Водночас є науки, основне завдання яких — дослідження політичного життя. Провідною серед них є політологія.

Як відносно самостійна галузь знань вона сягає своїми витокami сивої давнини, її розвиток тісно пов'язаний з розвитком філософських знань. Оскільки політика була інтегрована в суспільне буття, філософія як універсальна наука супроводжувала людину все життя, здійснюючи пошук оптимального політичного ладу. Знання про політику, які сформувала антична філософська думка, стали основою політичної філософії наступних епох, незважаючи на відмінність їх емпіричного матеріалу, особливості історичного часу, розмаїття суспільно-політичних традицій у різних країн та народів.

Нітрохи не модернізуючи античну думку, політична філософія сприйняла політику як суспільне явище, що і є сутністю, провідним началом спільного життя людей, організованого державою. Античні мислителі започаткували вивчення політичної мови і політичного ораторства (Платон), дослідили такі політичні, соціальні, моральні цінності, як свобода, право, справедливість, добро та ін. У

новітні часи розвивались узагальнюючі, універсальні концепції політики і влади, які отримали політичне, гуманістичне, фундаментально-соціологічне та економічне обґрунтування. Розвиток соціально-орієнтованого філософського знання триває дві з половиною тисячі років, однак ще на початку XX ст. статус політичної філософії, як і політології, не був остаточно визначений. Упродовж XX століття поняття політичної філософії та політології цілком прижилися, а в 50—60-х роках настав «бум» політико-філософських та політологічних досліджень.

В останні десятиліття розширилися функції політичної філософії, сформувалися методи, структура філософського знання, окреслилося їхнє розмежування з наукою про політику. Політична філософія разом з іншими філософськими дисциплінами досліджує сутнісні засади політики в різноманітних виявах, її причини і наслідки, прагне їх виявити, усвідомити, пояснити. Філософія озброює політологію світоглядом, загальними методами пізнання й теорією мислення, розумінням змісту і соціальної зумовленості політичних явищ, досліджує загальні закони історичного розвитку та форми їх реалізації у діяльності людей, вивчає суспільство як цілісну систему. Політична філософія і політологія черпають матеріал з одного емпіричного джерела, але вивчають його різними засобами і на різних

рівнях. Філософія, на відміну від політичної науки, не звертається до практики безпосередньо. Політичні явища й процеси з урахуванням їх місця і ролі як соціального цілого вивчає політологія. У пізнанні політичного життя істотна роль належить політичній історії (вивчення і фіксація політичного життя, особливостей його функціонування та розвитку в окремих країнах, з'ясування причинних зв'язків політичних явищ та ін.). Відомі французькі політологи Ж.-П. Кот і Ж. Муньє називають політичну теорію «кровною дочкою історії та права».

Для розуміння сутності й функціонального призначення політичних явищ, інститутів важливо знати історію світових політичних вчень, яка досліджує виникнення і розвиток теоретичних знань про політику, владу, державу, право, демократію, генезис політичних категорій, їхній вплив на політичне життя. Особливого значення у вивченні політичного життя суспільства набуває політична економія. Дехто з учених вважає, що нова політична економія повинна стати основою сучасного напрямку в дослідженні політики. Це загалом спірне судження не позбавлене раціональної основи, оскільки без політичної економії не можна зрозуміти природи соціальних суб'єктів, громадянського суспільства. До того ж розвиток різних форм власності, який веде до подальшої диференціації соціальних і політичних інтересів у суспільстві, істотно впливає на

характер політичної діяльності, формування наукових уявлень про неї.

Соціологія політики як суспільна наука вивчає соціальні інститути, організації як засоби діяльності соціальних суб'єктів, а отже, закономірно, що політологія використовує результати й методи соціологічного пізнання, характеристики різних соціальних груп. Щодо питання про співвідношення політології та соціології політики існують різні підходи. Деякі вчені розглядають соціологію політики як галузь науки на межі соціології та політології (С. Липсет, Р. Беспотис), вважаючи, що вона, на відміну від політології, досліджує вплив суспільства на державу, суспільного ладу на політику. Інші (В. Іванов, В. Пазенок) вказують, що соціологія політики дає уявлення про те, як певні соціальні зрушення позначаються на функціонуванні політичної системи. Інші вчені, зокрема Ж. Тощенко, ототожнюють політологію і соціологію політики як найбільш загальні науки про політику. Політична філософія разом з іншими філософськими дисциплінами досліджує сутнісні засади політики в різноманітних виявах, її причини і наслідки, прагне їх виявити, усвідомити, пояснити. Філософія озброює політологію світоглядом, загальними методами пізнання й теорією мислення, розумінням змісту і соціальної зумовленості політичних явищ, досліджує загальні закони історичного розвитку та форми їх реалізації

у діяльності людей, вивчає суспільство як цілісну систему. Створюючи загальну картину світу, філософія дає поштовх до предметних висновків у сфері науки про політику, які конкретизуються в політичній філософії. У пізнанні політичного життя істотна роль належить політичній історії (вивчення і фіксація політичного життя, особливостей його функціонування та розвитку в окремих країнах, з'ясування причинних зв'язків політичних явищ та ін.). Відомі французькі політологи Ж.-П. Кот і Ж. Муньє називають політичну теорію «кровною дочкою історії та права». Для розуміння сутності й функціонального призначення політичних явищ, інститутів важливо знати історію світових політичних вчень, яка досліджує виникнення і розвиток теоретичних знань про політику, владу, державу, право, демократію, генезис політичних категорій, їхній вплив на політичне життя. Історія сприяє використанню генетичних і функціонально-генетичних пояснень під час дослідження політичних подій та явищ, а це важливо для політології.

У вивченні політичного життя суспільства важлива роль належить юридичній науці як системі знань про державу і право, про об'єктивні закономірності їх виникнення і розвитку. Юридична наука розробила понятійний апарат, який активно використовує політологія (державна, демократія, державна влада, право, законність, політичний режим тощо), оскільки рівень розвитку

правових норм регуляції суспільного життя є водночас і показником якісного стану розвитку суспільства. За правовими актами минулих епох можна досліджувати характер суспільно-політичних відносин, соціальних настанов і т. ін.

Політична психологія досліджує соціально-психологічні компоненти політичного життя суспільства, що формуються на рівні політичної свідомості націй, станів, соціальних груп, урядів, окремих особистостей. Особливого значення набувають ці дослідження під час вивчення громадської думки, політичної соціалізації, конфліктів, електоральної поведінки і т. ін. Політична географія вивчає територіальні аспекти політичного життя суспільства, що розглядається як сукупність багатьох явищ, процесів, суспільних інститутів.

Політична антропологія (етнодержавознавство), яка своїм предметом мала інститути управління та їх практичні функції в етнічних співтовариствах, зокрема у примітивних суспільствах і таких, що розвиваються. Завдяки таким дослідженням стає можливим порівнювати різні політичні системи, виокремлюючи етнічні чинники, які визначають політичну поведінку людей. Формальні науки не вносять до політології предметного змісту, проте, такі науки, як теорія систем, кібернетика, статистика, логіка, методологія дають політології форму, кількісне вимірювання і т. ін. Вони сприяють цілісному і динамічному розумінню явищ, аналізу умов, а

також процесів втілення ідей і концепцій у практику (праксеологія).

Практично всі суспільні науки подають матеріал для аналізу політичних подій і явищ, усебічно висвітлюють різноманітні аспекти політичного життя суспільства, даючи політології свій інструментарій і результати досліджень. Останнім часом наука про політику перетинається також з науками природничими (біологією, екологією та ін.), що розширює сферу застосування як зазначених наук, так і політології. Незважаючи на те, що науки про суспільство висвітлюють різні аспекти політичного життя, демократичний суспільний розвиток виявив потребу в науці, яка б критично осмислювала існуючі політичні системи, режими, механізми реалізації політичної влади, участь соціальних спільнот у політичному процесі, політичні ситуації тощо. За тоталітарного режиму, коли роль суспільних наук зводилася здебільшого до коментування і виправдання існуючих порядків, не було необхідності в розвитку політології. Істотним чинником активізації став вихід мільйонів людей на арену політичного життя, зростання взаємозалежності й суперечливості сучасного суспільства, становлення молодих незалежних держав. За цих умов посилюється взаємодія політичних процесів і політичних систем різних країн, що дає змогу бачити не тільки їх відмінність, а й схожість.

Політична наука розвивається в тісному зв'язку з іншими соціальними науками і залишиться творчою галуззю знання лише у тому випадку, якщо збереже таку відкритість у майбутньому. І хоча в кожній країні політологія, поряд із іншими суспільними науками, "прив'язана" до національної специфіки, проте буде штучним протиставлення світовому вченню про політику виділення окремої науки – української політології, адже це свідоме відокремлення від світового політичного процесу. У вивченні політичного життя суспільства важлива роль належить юридичній науці як системі знань про державу і право, про об'єктивні закономірності їх виникнення і розвитку. Юридична наука розробила понятійний апарат, який активно використовує політологія (державна влада, демократія, державна влада, право, законність, політичний режим тощо). Незважаючи на те, що науки про суспільство висвітлюють різні аспекти політичного життя, демократичний суспільний розвиток виявив потребу в науці, яка б критично осмислювала існуючі політичні системи, режими, механізми реалізації політичної влади, участь соціальних спільнот у політичному процесі, політичні ситуації тощо. За тоталітарного режиму, коли роль суспільних наук зводилася здебільшого до коментування і виправдання існуючих порядків, не було необхідності в розвитку політології. Істотним чинником активізації став вихід

мільйонів людей на арену політичного життя, зростання взаємозалежності й суперечливості сучасного суспільства, становлення молодих незалежних держав. За цих умов посилюється взаємодія політичних процесів і політичних систем різних країн, що дає змогу бачити не тільки їх відмінність, а й схожість. Спільні зусилля спеціалістів у різних галузях суспільствознавства, політичних наук, публіцистики, професійної журналістики і політиків-практиків покликані сформувати сучасне політичне знання. Як і всі інші галузі сучасного суспільствознавства, політологія має на меті виробити знання, які дадуть змогу орієнтуватися в навколишньому світі й завдяки цьому активно освоювати, перетворювати його, передбачати й свідомо формувати політичну сутність суспільства, упорядковувати стосунки між людьми на засадах загальнолюдських ціннісних орієнтацій.

4. Вперше термін «політична культура» вжив в XVIII столітті німецький просвітитель І. Гердер. Політична культура є сукупністю цінностей, установок, переконань, орієнтацій і виражаючи їх символів, які є загальноприйнятими і служать впорядкуванню політичного досвіду і регулюванню політичної поведінки всіх членів суспільства. Вона включає не тільки політичні ідеали, цінності і установки, але і діючі норми політичного життя.

Політична культура - це сукупність засобів,

каналів, моделей поведінки, через які здійснюється входження людини в політику та його діяльність в ній.

Політична культура втілює комплекс специфічних для політики засобів регуляції детермінації діяльності. Політична культура служить каналом взаємодії особи і політичної влади. Її основне призначення полягає в здійсненні не відчуження, а приєднання людей до політичної системи і політичної діяльності.

Слід зазначити, що в науковій літературі поняття «політична культура» вживається в широкому і вузькому значенні слова.

В широкому значенні в політичну культуру включають духовну культуру тієї або іншої країни, яка пов'язана з суспільно-політичними інститутами і політичними процесами, політичні традиції, діючі норми політичної практики, ідеї, концепції переконання про взаємостосунки між різними суспільно-політичними інститутами і т. д., політичні відносини в цілому.

Політична культура у вузькому значенні слова - це лише система політичного досвіду, знань, установок, поглядів, стереотипів, концепцій, зразків поведінки і функціонування політичних суб'єктів; зрілість і компетентність громадян в оцінці політичних явищ; форма політичної етики, поведінки, вчинків і дій людей.

Політична культура є сукупністю позицій, цінностей і кодексу поведінки, що стосується

взаємних відносин між владою і громадянами.

Отже, до політичної культури можна віднести:

- знання політики, фактів, зацікавленість ними;
- оцінку політичних явищ, оцінні думки, що стосуються того, як повинна здійснюватися влада;
- емоційну сторону політичних позицій, наприклад, любов до батьківщини, ненависть до ворогів;
- визнання в даному суспільстві зразків політичної поведінки, які визначають, якомога і слід поступати.

Структурно політична культура є єдністю:

- політичних знань;
- політичної свідомості, політичних переконань і цінностей;
- політичних дій.

Політична культура - це складова частина духовної культури суспільства, вона нерозривний пов'язана з її іншими формами. Так, політична культура органічно пов'язана з правовою культурою, моральністю, ідеологією. Політичну ідеологію можна розглядати як ядро політичної культури, оскільки саме ідеологія визначає зміст і об'єм права, вибір етичних норм і принципів в політичній теорії і практиці.

В процесі розвитку політичної культури сформувалися і розвиваються її функції. Вони є тими напрямками, по яких політична культура входить в життя і побут людей. Саме за допомогою

функцій вона стає реально відчутною, зрозумілою, а, отже, практично значущою і досяжною. Політична культура виконує наступні основні функції:

- **пізнавальну** (засвоєння громадянами необхідних суспільно-політичних знань і формування у них компетентних політичних поглядів і переконань);
- **комунікативну** (передача політичних знань, цінностей, навичок, у тому числі поколінням суб'єктів політичного процесу);
- **нормативно-ціннісну** (задає індивідам, групам, суспільству в цілому певні норми, стандарти, цінності, установки політичного мислення і поведінки; фіксує ієрархію політичних цінностей);
- **виховну** (формує у громадян політичну свідомість і навички політичної діяльності, адекватні даній політичній системі);
- **мобілізаційну** (організовує громадян на рішення певних політичних і соціальних задач);
- **інтеграційну** (формує широку і стійку соціальну базу даного політичного устрою, об'єднує підтримуючі політичні сили);
- **комунікативну** (передає що склалася в суспільстві політичну культуру через ЗМІ новим поколінням);
- **регулятивну** (забезпечує ефективний вплив громадян на політичний процес).

Типологія політичної культури. Будь-яка

політична культура відображає інтереси, суспільне положення і особливості історичного розвитку відповідної соціальної спільності, нації, регіону і інших суб'єктів політичного життя.

В сучасній політології для аналізу і порівняння політичних культур широко використовується їх типологія, запропонована американськими політологами Г. Алмондом і С. Вербой. Вони виділяють три основні типи політичної культури:

1. Патріархальна політична культура, її основною ознакою служить відсутність в суспільстві, де вона панує, інтересу до політичної системи.
2. Підданська політична культура, що характеризується сильною прихильністю до існуючим в країні політичних інститутів і режиму влади, що поєднується з низькою індивідуальною активністю населення.
3. Активістська політична культура з такими її сутнісними рисами, як зацікавленість в політичній системі і активна участь в ній.

В сучасному суспільстві панують і взаємодіють два основні типи політичної культури: підданська і активістська, або політична культура участі.

На підставі такого критерію, як ступінь узгодженості у взаємостосунках політичних субкультур, можна виділити два типи політичних культур - фрагментарну (різнорідну) і інтегровану (однорідну).

Фрагментарна політична

культура

характеризується відсутністю згоди громадян щодо політичного устрою країни, соціальною роз'єднаністю, високим ступенем конфліктності, застосуванням насильства, відсутністю ефективних процедур залагоджування конфліктів. Цей тип культури панує в більшості африканських і латиноамериканських країн, частково в Північній Ірландії і Канаді. В його основі лежить помітна соціокультурна, конфесійна, національно-етнічна і інша фрагментація суспільства.

Інтегрована політична культура відрізняється наявністю порівняно високого ступеню консенсусу (від лат. consensus – згода, однастайність) з основоположних питань політичного пристрою, низьким рівнем конфліктності і політичного насильства, лояльністю по відношенню до існуючого режиму. Ці характеристики застосовні до політичної культури більшості західних країн.

Відносно сучасних цивілізованих суспільств при визначенні типу політичної культури критерієм доцільно вибрати тип політичного режиму. Політичний режим завжди породжує відповідну йому модель політичної культури, що характеризується певними ознаками. В чистому вигляді ці моделі функціонують рідко, частіше зустрічаються змішані форми. Можна виділити наступні більш менш крупні моделі політичної культури: демократичну, авторитарну і тоталітарну.

Найважливішими особливостями

демократичної моделі є:

- ідея індивідуальної свободи, самоцінності кожного індивіда і невідчужуваності його основних прав;
- відношення громадян до приватної власності як до необхідної умови суверенітету і самореалізації особи;
- суспільне визнання плюралізму у всіх сферах життя, толерантність до інакомислення, прагнення основних груп населення до консенсусу відносно головних цінностей і ідеалів;
- утвердження в свідомості населення принципів показності і виборності, необхідності розділення влади на законодавчу, виконавчу і судову;
- ідея громадянського суспільства як системи зацікавлених груп, домінуючих над державою і його інститутами, передаючих державі стільки повноважень, скільки вважають потрібним;
- домінування у переважній більшості населення установки на досягнення політичної мети тільки демократичними засобами, в ході виборчого процесу, і неприйняття стихійних і насильних дій.

Тоталітарно-авторитарна модель політичної культури ґрунтується на пріоритеті колективного над індивідуальним, повному підкоренні державі.

Важливою особливістю тоталітарної політичної культури є всякого роду культ - вождя, боротьби, щасливого майбутнього.

Культ політичних керівників закономірно витікає з характерної для тоталітарних систем сакралізації влади (надання влади «священного змісту»). По своїй суті він такий же атрибут язичницького ідолопоклоніння, як пам'ятники і мавзолеї.

Культ боротьби орієнтує на конфронтацію, застосування силового тиску, виховання таких якостей як нетерпимість до щонайменшого інакомислення і непримиренність. Прагнення до компромісу і консенсусу взаємодіючих сторін розглядається як ознака слабкості.

Невід'ємними елементами політичної культури тоталітаризму є **культ майбутнього** і покладання надії на соціальне чудо. Ці два елементи знаходяться практично в стані єдиного цілого, оскільки прорватися в майбутнє можна, «казку зробивши бувальщиною» (рос. «сказку сделать былью»).

В тоталітарній політичній культурі закріплюється принцип беззаперечного підкорення людини так званим «вищим інтересам». Людина розглядається як гвинт величезного механізму і в чисто інструментальному ракурсі - як робоча сила, трудовий ресурс, «людський чинник».

Істотна особливість тоталітарної моделі політичної культури - заперечення (а в екстремальних варіантах - знищення) багатьох традицій духовної культури. Вона утілювалася по-різному - в перейменуванні міст і вулиць, в

обмеженні доступу до певних видів літератури, у відмові від культурної спадщини в мистецтві, від народних звичаїв, ніби перешкоджаючих складанню нових культурних традицій.

Якщо за основу класифікації узяти соціальну структуру суспільства, то можна знайти, що кожний соціальний прошарок, клас, кожна соціальна спільність людей має специфічну модель політичної культури. Виходячи з соціального критерію, можна виділити політичну культуру робочого класу, інтелігенції, бізнесменів і ін., політичну культуру молоді, середнього покоління і літніх людей.

Формування політичної культури. *Політична культура* - продукт природно-історичного розвитку. При цьому велику роль у формуванні політичної культури кожної країни грають такі чинники, як її геополітичне положення; соціальна і політична структура суспільства; характер суспільних відносин; політичні традиції; особливості національної культури і національної психології.

Основні шляхи формування політичної культури:

- цілеспрямована духовно-ідеологічна, освітньо-просвітницька діяльність держави, політичних партій, церкви, засобів масової інформації, суспільно-політичних організацій і рухів;

- стихійна дія на рівні буденної свідомості в крузі друзів, в сім'ї, трудовому колективі і т. д.;
- залучення громадян в практику суспільно-політичного життя суспільства.

Названі вище сили не тільки формують політичну культуру, але і беруть участь в процесі упровадження її в свідомість громадян, тобто в процесі **політичної соціалізації**.

Соціалізація - процес засвоєння індивідом соціальних норм і культурних цінностей, властивих суспільству, в якому він живе. Політична соціалізація є частиною загальної соціалізації, процес введення в політичне життя. Її специфіка полягає в тому, що в процесі політичної соціалізації індивідом засвоюються норми і цінності переважно політичної культури, зразки політичної поведінки, знання і уявлення про політичну сферу суспільства.

Процес **політичної соціалізації** починається в ранньому дитинстві і продовжується протягом всього життя індивіда. В ході соціалізації людина засвоює най значущіші елементи політичної культури, що дозволяють йому стати повноправним суб'єктом політичного процесу.

Можна виділити три показники, які визначають відповідні рівні сформованості політичної культури особи.

Показником **першого рівня** політичної культури особи є політичне пізнання, що включає наступні елементи:

- рівень уваги до політичних подій;
- володіння інформацією і наявність власної думки;
- рівень компетентності у сфері політики.

Наступний, **другий**, більш високий рівень - це відношення до політики і політичної системи. Тут важливі наступні моменти:

- оцінка діяльності властей;
- частота обговорення політичних проблем з друзями, родичами, знайомими і ін.;
- рівень національної гордості за політичну систему країни, за її успіхи в різних областях, за положення країни на міжнародній арені.

Показник **третього**, найвищого рівня - це ступінь участі в політичному житті суспільства. Даний рівень політичної культури припускає:

- рівень політичної активності особи;
- форми участі в політичному житті;
- участь в державній політиці або в органах місцевого самоврядування;
- ступінь віри людей в те, що вони здатні робити вплив на політичні рішення і вибір методів такого впливу.

Отже, високий рівень політичної культури, як правило, може бути лише у тих, хто безпосередньо бере участь в політиці, і ніж більш це бере активну участь, тим рівень політичної культури вище.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тем №1: Політологія як наука та навчальна дисципліна

Мета заняття: поглибити та закріпити теоретичні положення

про політику як соціальне явище і політичну науку; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

План

1. Об'єкт політології.
2. Функції політології.
3. Предмет дослідження науки політології.
4. Поняття політики.

Основні поняття для засвоєння: предмет політології, функції політології, категорії політології, рівні функціонування політики, властивості політики, структура політики, види політики.

Теми рефератів

1. Предмет і об'єкт політології.
2. Методологія політичної науки.
3. Політологія як наука і навчальна дисципліна.
4. Прогностична функція політології та її значення.
5. Основні напрями практичного застосування політологічних знань.

Питання для самостійного контролю

1. Що таке політика?
2. Розкрийте зміст політики як сфери суспільної діяльності людей.
3. В яких ситуаціях людина стає суб'єктом політики?
4. Які рівні суб'єктності визначено у політиці?
5. Назвіть сфери політики.
6. Які науки висвітлюють проблеми політики?
7. Що вивчає політологія?
8. Назвіть структурні складові політології.
9. Розкрийте зміст практичного й аналітичного напрямів дослідження політики.
10. Яку роль відіграє політологія у житті суспільства?
11. Розкрийте зміст інструментальної (прогностичної, ідеологічної) функції політології.
12. За яких умов політика може бути моральною, а за яких - аморальною?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ №1.

«Політологія як наука і навчальна дисципліна»

1. Що таке політологія?
 - а) політологія – це міждисциплінарна, інтегральна наука про політику в усіх її проявах, що включає весь комплекс знань про політику;
 - б) політологія – це наука, спрямована на вивчення та аналіз політичних

явищ і процесів, закономірностей їх розвитку,

в) політологія – це наука про сутність, форми і закономірності виникнення, функціонування та розвитку політичних систем.) Політологія – це наука про владу;

г) вироблення методології пізнання політичної дійсності

2. Що таке політика?

а) політика – сфера відносин з приводу організації і функціонування влади в суспільстві;

б) політика – це сфера відносин з приводу організації та управління соціальними процесами;

в) політика – це сфера суспільного життя, в якій реалізуються соціально-економічні та духовні інтереси індивідів і соціальних груп;

г) політика – це діяльність, пов'язана з регулюванням суспільних відносин за допомогою правових норм

3. Які з перерахованих категорій відносяться до сфери політології?

а) власність, гроші, бюджет;

б) мітинг, повстання, процес;

в) характер, пам'ять, воля;

г) партія, держава, влада

4. Що таке політична система?

а) сукупність політичних інститутів, норм і цінностей, а також методів реалізації політичної влади;

б) система взаємодії Конституції, законів та підзаконних актів;

в) взаємозв'язок держави і організацій, які займаються політичною діяльністю;

г) система державних органів і установ

5. Яка з підсистем політичної системи включає релігію?

а) нормативна;

б) інституційна;

в) функціональна;

г) культурна

6. В структуру політики не входять...

а) політичні відносини;

б) освітні заклади;

в) політична свідомість;

г) політична культура

7. Згідно політичної науки, держава це:

а) офіційний підрозділ країни;

б) група людей, завжди пов'язаних спільною культурою;

в) політичне об'єднання, що володіє вищим суверенітетом;

г) орган примушування (насилля)

8. Основним атрибутом держави є:

- а) публічна влада;
 - б) населення;
 - в) ресурси;
 - г) територія
9. Процес політичної соціалізації відбувається :
- а) в юності;
 - б) в зрілому віці;
 - в) протягом всього життя;
 - г) в дитинстві
10. В структуру політики не входять...
- а) політичні відносини;
 - б) освітні заклади;
 - в) політична свідомість;
 - г) політична культура

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. - Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. - 56 с.
2. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 188 с.
3. Арістотель. Політика / пер. з давньогрецької та передмова О. Кислюка. - К.: Основи, 2003. - 239.
4. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: Новий Світ-2000, 2016. 1000 с.
5. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин; за ред. М. П. Гетьманчука. К.: Знання, 2011. 415 с.
6. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів: Новий Світ -2000, 2015. 779 с.
7. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Грищук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / За ред. Гетьманчука М. П. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 600 с.
8. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін М. П. та ін. Львів: Ліга-прес, 2015. 668 с.

Додаткова:

1. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ - I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Скорба, Л. Я. Угрин та ін.]. Львів: «Новий Світ-2000», 2014. 779 с.
2. Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія. К.: Юридична думка, 2012. 592 с.

Тема №2. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

1. Політична думка Античності.
2. Релігійно-політичні концепції Середньовіччя.
3. Політичні концепції Нового часу.
4. Теорії походження держави.

1. Політична думка Античності.

Політична наука приділяє велику увагу не тільки проблемам, що розкривають різні аспекти сучасного політичного розвитку, але і політичним явищам в їх історичному русі. У свою чергу, відображенням названої тенденції виступає формування поглядів на державу, політичну владу і політику. В історичному минулому політичні ідеї розглядалися на початку в рамках релігійних, етичних, філософських побудов; згодом досить чітко позначився напрямок, пов'язаний з оформленням їх у самостійну доктрину: політичні ідеї стають систематизованими поглядами, сукупністю досить автономних, конкретних знань і положень про політику - політичними навчаннями.

Актуалізація названого кола проблем показує, що в системі політичних знань особливе значення належить концептуально оформленим положенням про політику і політичної влади. Особливий інтерес у розглянутому ракурсі викликає антична класика, представлена Сократом, Платоном, Аристотелем (V-IV ст. до н.е.).

Інтерес до політичної думки саме класичного

періоду підігрується наступними обставинами.

По-перше, центральні принципи - поняття античних філософів і мислителів, що виражають відношення до соціально-історичних і політичних процесів, склалися в систему поглядів, яка виступає як оригінальна і самобутня конструкція. Ставлячи питання про те, яким чином може будуватися знання про світ політичний, античні мислителі прагнули надати своїм роздумам науковий характер. У силу цього їх побудови містять в початковій формі такі роздуми, які в подальшому в західноєвропейській політичній думці стануть як самостійними дослідженнями.

По-друге, антична політична думка раннього періоду виступає лише як інтелектуальна передісторія. І хоча в філософсько-політичній літературі зазначається, що «не можна вважати Сократа тим рубежем, який відділяє становлення філософської і суспільної думки від періоду її зрілості, оскільки Сократ не створив цілісної системної політичної концепції », тим не менше, духовно саме Сократ ближче до Платона і Аристотеля, і саме Сократичний вплив на Платона, а через нього і на Аристотеля було вирішальним і послужило свого роду поштовхом для подальшого перспективного духовного розвитку.

Можна позначити деякі проблемні напрями, повторюваність яких у творчості кожного з названих мислителів дозволяє з певною часткою вірогідності стверджувати, що вони властиві

філософсько-політичної культури розглянутого періоду (античності):

- утвердження моральної спрямованості полісного життя в цілому, визнання полісних порядків втіленням збігу інтересів (однодумності) його індивідів на основі прагнення до блага і справедливості;
- визначення тих категорій людей (кращих), які були б допущені до владних структур на основі деяких, спочатку властивих їм, характеристик: мудрості (і в силу цього здатності до оптимального рішення внутріполісних проблем) і високих моральних рис;
- підкреслення необхідності політичної освіти та виховання полісного індивіда в руслі демократичного ідеалу якогось прообразу всебічно розвиненої, досконалої особистості - сплаву краси, гречності, моральності та політичної чесноти.

Розглядаючи проблеми політичного в спадщині античних мислителів, слід обґрунтувати деякі принципи застосовуваних нами підходів. Вивчення історії античної класики, теоретична реконструкція її положень неможливі без органічного сполучення її проблематики з особливостями історичної епохи. Подібно до того, як філософія, за словами Гегеля, - це «епоха, схоплена в думках», так і політична доктрина виражає в системі понять унікальність і своєрідність свого часу. Щоб розшифрувати зміст того або іншого представленого вчення, стати

зацікавленим співрозмовником того чи іншого мислителя, необхідно актуалізувати зміст конкретних завдань і особливостей історичних умов.

Ступінь врахування в тій чи іншій політичній теорії умов свого часу є в той же час критерієм глибини і постановки усвідомлення проблем епохи. В античній Греції роздуми над моральними канонами людини були органічно ув'язані з осмисленням особливостей буття людини як полісного буття. Цю обставину в свій час помітив оригінальний дослідник античної філософії і культури А.Ф. Лосєв. Звільнений від родової громади індивід міг проіснувати тільки за умови цілковитої зв'язку з іншими такими ж індивідами, «але це позначало виникнення замість общинно - родової організації вже нової організації, в межах якої новий індивідуум опинявся пов'язаним не меншими узами, ніж з родовою організацією».

Громадянство як принцип вимагало такого індивідуального забезпечення індивіда, яке передбачало цю індивідуальність як передумову для реальних взаємин між людьми і здійснення внутріполісних функцій. Звідси, за словами німецького філософа В. Віндельбанда, «повна спільність інтересів і бажань, як істотна риса здорового державного організму». Тому рефлексія полісного індивіда базувалася на якихось непорушних і абсолютних істинах, до числа яких ставилася ідея блага і справедливості. Вважалося,

що саме ці принципи в більшій мірі відповідають інтересам згуртування поліса. Ця ж тема звучить при вирішенні проблем визначення кола осіб, допущених до участі в політичній діяльності, і правил здійснення цієї діяльності. Втім, беручи до уваги передумови і умови розвитку античної думки, слід мати на увазі також і культурну, інтелектуальну середу, існували духовні норми та цінності.

Соціокультурний, загальнофілософський контекст входить, і досить суттєво, в творчу лабораторію того чи іншого мислителя, закарбовується в текстах і джерелах. Антична політична думка зросла на фундаменті міфологічних, релігійних, філософських уявлень, випробувала на собі вплив інтелектуального контексту і сама впливала на нього. Причому в даному випадку ми маємо на увазі вплив не тільки безпосереднє, на «близькій» відстані, подібно, наприклад, впливу, наданому Сократом на Платона, але й більш опосередковане, непряме, що йде від загального інтелектуального фону епохи, панівного світогляду або іншого світогляду, що набуває все більший авторитет і вплив.

«Антична філософська і політична думка «була і залишається найважливішою стороною духовно-морального формування особистості, надійним джерелом збагачення розуму і душі, нарешті, воістину естетичного задоволення від прилучення до великих безсмертних думок, ідей».

Наприклад, тлумачення політичних питань у Сократа синкретично з обґрунтуванням етичних, моральних питань. Моральність «поглинає» політику. Тому питома вага власне політичної проблематики в його творчості незначна. У Платона спостерігається ослаблення етичної проблематики, зате надзвичайно посилюється аргументація, пов'язана з загальнофілософської позицією об'єктивного ідеалізму. Уявлення Платона про форми держави, причини їх зміни, політичних принципах ідеальної держави свідчать не тільки про тенденції, що намітилася до деталізації політичних питань, але й про серйозний вплив загальнофілософських поглядів. І, нарешті, у Аристотеля, політичні питання опрацьовуються настільки детально, що стає можливим виділити їх в окрему тему. Підводячи підсумки досягнень давньогрецької нерозчленованої науки аж до кінця IV в., Аристотель здійснює першу плідну спробу виділення самостійних наукових областей: філософії, логіки, математики, вчення про неорганічну та органічну природу, етику і політику.

У чотиритомній історії філософії, виданій у 1957 р., Сократ визнається «завзятим супротивником матеріалістичного світогляду». «Сократ був главою філософського гуртка молодих аристократів», в який входили «Платон - зятятий противник демосу; Алківіад, який змінив афінської демократії і перейшов на бік

аристократичної Спарти; Критій, який очолив реакційну диктатуру 30 олігархів в Афінах, і Ксенофонт - противник демократії, шанувальник Спарти». Тенденційність і заангажованість подібного роду добірки імен очевидні. Ігнорується при цьому той відомий історичний факт, що Сократ, як, втім, і численні його слухачі, був також супротивником тиранії, за що поплатився стратою.

Нарешті, вельми характерний висновок: «Ідеалістична етика Сократа приваблювала в усі наступні епохи й привертає і тепер ідеологів реакційних кіл суспільства, що намагаються надати моральну санкцію строю експлуатації і гноблення». Такий критичний аналіз ідей Сократа повністю дискредитує зміст моральної позиції грецького мислителя з її спрямованістю на піднесення і облагороджування людини. Та ж схема накладалася на оцінку спадщини Платона і Аристотеля.

Історія громадської думки стародавнього світу, розглянута в руслі «біле» і «чорне», «свої» і «чужі», «прогресивне» і «регресивне», збіднює бачення всього різноманіття політичної культури античного світу і особливо тих її напрямків, які безпосередньо не співвідносилися з названими напрямками. Ідейна нетерпимість, заснована на абсолютизації протилежності філософських напрямків і думок, конфліктності природи світу політики, вибудованої на полюсній моделі «демократ - аристократ», значно спрощує процес

інтерпретації внутрішньої логіки розвитку античної політичної думки.

Погляди на моральні принципи полісної життя, органічно вплетені в античних авторів в контекст загальнофілософських і політичних ідей, були виключно оригінальними підходами і системами. У них виявлялася неповторна творча індивідуальність їх авторів. Для кожного з них теоретизування виступало способом включення в осмислення основоположних доль людства, локалізованого здебільшого в бутті поліса.

Ця систематична рефлексія була спровокована умовами дуже непростого часу, коли, за словами видатного німецького дослідника античної культури Т. Гомперца, надзвичайно посилилося «занепокоєння, властиве всякій перехідною епосі», і поруч «з песимізмом виявилися відсутність стійкості, постійні коливання між крайніми протилежними напрямками думки».

Тим теоретичним простором, в якому могли бути співставні позиції грецьких мислителів, була занепокоєність за долю поліса, непорушність його установлень і порядків, прагнення сприяти його зміцненню і процвітанню. Чудово з цього приводу сказав Т. Гомперц: «Сократ болісно відчував у своїх сучасників відсутність внутрішньої гармонії і певної єдиної волі». І далі не менш характерне визнання: «Той розлад, який ми спостерігаємо в драмах Евріпіда, повинен був змушувати шукати нового світогляду, яке могло б також повно

охопити людину, як колись релігія». Заклопотаність долями поліса і була тою самою ланкою, тим самим «вічним» і постійним питанням, яке турбувало всіх представників античності, створив умови для можливості осмисленого діалогу між ними.

Не можна не погодитися в цьому плані з найвизначнішим дослідником античної філософії А.С. Богомолвим, що «історія філософії та суспільної думки - не поле битви, засіяне мертвими кістками розбитих систем, перекинутих навчань, спростованих принципів. Це творчий процес, в ході якого відбувається взаємне збагачення (іноді, втім, і збіднення - коли жорсткість і однобічність одного вчення перешкоджають творчому розвитку іншого вчення)».

2.Релігійно-політичні концепції Середньовіччя.

Політична думка Середньовіччя пронизана піклуванням про пошук основ стійкого порядку, поміркованих форм правління, вимогам «законопослушання». В Середньовіччя влада осмислюється як здійснення божого промислу. Покірність державній владі - одна з основних вимог християнської моралі. В основі вимог лежить заповідь Христа в лояльності і покірності владі: «Віддайте кесарю (царю) кесарево (царево), а Богу Боже». Ранняхристиянські апологети (Афіногор, Тертуліан та ін.) закликали християн

покоритися державній владі. В Арабському Сході, Середній Азії, Закавказзі та інших регіонах різні вчення виправдували іслам і закликали населення покорятися владі, бо влада це воля Аллаха. В X-XI ст. в працях відомих філософів Середньої Азії відображались політичні ідеї і концепції про державу і державний устрій.

В XII -XIII ст. по всій Європі прокотилась хвиля еретичних рухів, що серйозно похитнули віру у святість і непорушність феодальних устоїв. Різка критика феодального ладу і його ідеології еретиками потребувала нового ідеологічного обґрунтування феодалізму.

Один з визначних ідеологів католицизму домініканський монах Фома Аквінський (1226-1274 р р.) прагнув обґрунтувати непохитність феодалізму, виступав за активне вторгнення церкви в філософію і науки, проти двох істин, що давало певний простір пошуку земної істини, нижчої у порівнянні з істиною небесною, що досягається відвертістю і вірою, але не залежною від неї, а іноді і навіть приходять в суперечність з нею. Особливість уявлень про політичну думку доби феодалізму полягала в богословському трактуванні їх. Але водночас навіть видатні теологи тієї епохи часто посилалися на Арістотеля, роблячи свої узагальнення щодо розвитку сучасного їм політичного життя.

В епоху середньовіччя людська сутність із політичної була зведена до релігійної.

Християнство перетворило гнучкі ідеали античних філософів на легкозасвоювані догмати. Релігійні догми одночасно стали і політичними аксіомами. Їх суть досить чітко визначив А. Августин, який писав, що весь рід людський, життя якого від Адама до кінця цього віку є, так би мовити, життям однієї людини, визначається божими законами, ... а керують ті, котрі піклуються, як чоловік — жінкою, батьки — дітьми, пани — рабами. Підкоряються ті, про кого дбають, як жінки — чоловікам, діти — батькам, раби — панам.

Найяскравіше це виявляється у засновників християнської політичної теорії — Аврелія Августина (354—430) і Фоми Аквінського (1226—1274). Августин, на відміну від Платона і Аристотеля, побудував свою концепцію "кращого життя" (щастя від Бога) на можливостях і здібностях людини, реалістичному гуманізмові: людина не зневажає іншу людину через її вади, вона ненавидить вади, зате любить людину.

У християнському політичному вченні Ф. Аквінського держава розглядається як певна частина універсального порядку, творцем і правителем якої є Бог. Мета держави — збереження порядку та громадського спокою. Згідно з ним, влада має божий характер. Ідеальною формою управління він вважав змішану: монарх уособлює єдність, аристократія — належні їй заслуги, а народ, який залучається до управління, є

гарантом соціальної злагоди. Дії монарха обмежені законами. З волею народу слід рахуватися.

І Августин, і Аквінський намагалися обґрунтувати верховенство церкви над світською владою.

З часом релігійна концепція політики втрачає панівне становище. Християнству не вдалося утримати її як світський придаток до релігії. У суспільному житті відбулися серйозні зміни. На арену політичного життя вийшли нові сили.

Період Реформації (16—17 ст.) в більшій частині Західної Європи характеризувався зародженням нових економічних відносин, активними політичними рухами низів і бурхливими сплесками в духовному житті. Особливо це виявилось в діяльності римсько-католицької церкви й ставленні до неї світської влади в більшості європейських країн, які прагнули незалежності від Риму й установа своєї державної релігії. Найяскравіший приклад — протестанська Реформація в Німеччині. Це й повстання нижчих дворян під керівництвом фон Зікінгена в 1523 р., й Велика селянська війна 1525 р., й т. ін. Усі вони були спрямовані проти римсько-католицької церкви й увійшли в історію з такими реформаторами, як М. Лютер і Т. Мюнцер.

Мартін Лютер виступав проти претензій католицького духовенства на контроль віри й совісті на правах посередника між людьми та Богом. Була висунута вимога ліквідації

відособленого стану священиків, усієї їх надзвичайно дорогої ієрархії. Підупав авторитет папських декретів і постанов, рішень соборів. Єдиним авторитетом залишалося Святе писання.

Т. Мюнцер також виступав проти офіційної церкви. Його проповіді й організаторські здібності, що розкрилися в селянській війні, були пов'язані з боротьбою проти панівної церковної та владної еліти. Він стверджував, що тільки трудовий народ, "ремісники і плугатарі", здатні розуміти мету Бога, адже їхні інтереси цілком збігаються. На думку Мюнцера, майбутній лад можливий лише як результат боротьби народних мас проти поневолювачів. Ліквідацію феодалів і передачу всіх матеріальних благ до рук трудящих шляхом зрівняльного розподілу він вважав початком "майнової спільноти".

В Англії Реформація, започаткована згори, набула дещо іншої спрямованості. Починаючи з 1534 р., тобто з уведенням «Акта про верховенство» й утворенням англіканської церкви, пориваються зв'язки з Ватиканом, закриваються монастирі, а їх землі конфіскуються, приймається англіканський символ віри з 39 статей, у яких відкидались основні догмати католицької церкви. Англіканська церква стала прикладом компромісного варіанта протестантизму, компромісу між землевласниками-аристократами й великою буржуазією, досягнутого внаслідок тривалої боротьби англійської королівської влади

проти політичних та економічних зазіхань папського двору. Причина компромісу досить проста: як одні, так і інші вбачали в релігії засіб впливу на свідомість людей, щоб зробити їх слухняними наказам господарів, яких поставив над ними промисел Божий.

Уточнення : (Період Середньовіччя – з Vст. до приблизно XVI ст.)

3. Політичні концепції Нового часу.

Політика, як зазначав ще давньогрецький мислитель Аристотель, стала невід'ємною частиною існування, вона коріниться у самій природі людини, як істоти, "приреченої" жити у колективі, державі, взаємодіяти з іншими людьми, державними інститутами.

У період Нового часу, з зародженням капіталістичних відносин, політична філософія намагалася позбутися теології (*вчення про Бога*), раціонально пояснити природу політичних явищ. У межах просвітницько - раціоналістичного періоду можна назвати такі основні політичні концепції: макіавеллізму, державного суверенітету, розподілу влади, правової держави й громадянського суспільства, марксизму.

У період формування національних держав перед політичної теорією стали цілком нові завдання (період Відродження і Реформації). Гуманістичний ідеал самодостатньої політичної думки виявляється у рішучу розриві зі

середньовічної традицією, у пошуках нових принципів обґрунтування державної влади діяльності правителя. Яскравим підтвердженням цих орієнтацій є творчість *М. Макіавеллі* (1469 - 1527), яка дотепер викликає гарячі суперечки і інтерпретації.

Макіавеллі часто називають засновником реалістичного напрямку у політичній теорії, створив концептуальну базу прагматичного підходу до політики. Основний твір італійського мислителя - "Государ" (1520-1525).

Оголошений прибічником чистої політики, Макіавеллі відомий як мислитель, який відділяв політику від етики й релігії, як захисник принципу "мета виправдовує засоби".

Занепад за доби Відродження ідеалу християнської держави висунув на авансцену політиків, чий безпринципні вчинки шокували сучасників.. У творах Макіавеллі відбито характер політичних процесів тогочасної Італії.

Висуваючи програму об'єднання Італії, шматованої боротьбою незліченних політичних угруповань, він за об'єднання максимально великої території, за забезпечення порядку. Проте, що пошук найефективніших коштів на досягнення стабільності становить найважливішу частину політичної теорії Макіавеллі, свідчить його ранній твір - "Розмірковування першу декаді Тита Лівія" (1513-1516). У цій роботі розглядаються аналогічні питання - стабільність і

єдність держави. Але тоді як у спокійні часи стабільність і єдність досягаються поступовим розвитком (як це було в республіканському Римі), то в надзвичайній ситуації необхідна "сильна рука".

У обох творах Макіавеллі розвиває думку, що суспільний і приватний добробут взаємопов'язані. Але тоді як у спокійний час поступове просвітництво громадян спричиняє зміцнення громадянського духу, то у період анархії необхідно застосовувати жорсткі заходи. Вважаючи виправданим використання у належний момент правителем сили та хитрості, реалістично оцінюючи природу людського егоїзму, Макіавеллі, водночас, не визнає необмеженої диктаторської влади після подолання кризи.

Реалізмом проникнута і концепція свободи, розроблена Макіавеллі. Свобода неприпустима під час кризи, оскільки вона суперечить безпеці. У спокійні часи вона, навпаки, тотожна безпеці, оскільки сприяє розвитку і зміцненню духу громадськості. У даному випадку управління без свободи неможливо, бо тільки у вільному стані люди можуть брати активну участь у житті держави

Важливо, що Макіавеллі вважає закон і право - основою свободи. Тому, за стабільної ситуації народні режими мають вищу силу. У виняткової ситуації негайний розрахунок і прийняття рішень. Але за кризових ситуацій правитель, наділений надзвичайними

повноваженнями, набагато ефективніший ніж формальна і повільна процедура народовладдя.

Аналіз ідей Макіавеллі показує, що у ренесансну епоху теоретичний захист монархічних принципів правління є цілком виправданий. Макіавеллі вперше у історії політичної думки заговорив про політику як окрему дисципліну в науці. Він провів політологічні дослідження розвитку державності у сучасній йому Західній Європі. Вважаючи політичну науку точною наукою, Макіавеллі, узагальнюючи багатий емпіричний матеріал, накопичений на той час, зумів передбачити еволюцію державності від абсолютних монархічних систем до демократичного республіканському строю. Тому його вважають основоположником політичної науки у сенсі цього терміну.

Свідченням стрімкого розвитку політичної науки є і його вчення іншого видатного політичного мислителя Відродження - *Жана Бодена* (1530-1596), а потім теорія іншого захисника монархічній влади - *Томаса Гоббса* (1588-1679).

Будучи юристом за освітою, Боден розвивав політичні ідеї у найтіснішому зв'язку з аналізом природи й змісту закону, приєднуючись до теоретиків природного права. Боден відкидає ідею, за якою універсальні принципи можна застосовувати безпосередньо, становлячи конкретну систему права. Історія вчить, що не

можна забувати різних ситуацій: різняться як спосіб життя людей, так і оточуючі обставини. Боден передбачив також багато ідей Монтеस्क'є про вплив клімату на державний устрій в різних народів. Свої політичні ідеї він розвинув у роботі "Шість книжок про країну" (1577).

Відкидаючи аристотелівську концепцію виникнення держави шляхом переростання сім'ї у селище і, нарешті, в поліс, Боден стверджує, що, попри схожість із сім'єю, держава, формуючи велике співтовариство, ґрунтується не так на інстинкті, як на силі. Обидва об'єднання подібні у володінні авторитетом. У сім'ї - влада батька сімейства, спочатку що виникає з вшанування старших. У державі авторитет називається суверенітетом, що є продуктом сили.

Жан Боден сформулював поняття суверенітету як істотної ознаки держави. Суверенітет держави розумів як, неподільну, вільну від обмежень і законів владу громадянами і підданими.

Згідно вчення Бодена, основними ознаками суверенітету є:

- 1) самотійність влади;
- 2) сталість і безперервність влади (Франція : король помер, хай живе король);
- 3) неподільність влади.

Суверенна влада, на думку Ж. Бодена, має право видавати закони, оголошувати війну,

здійснювати вищий суд, милувати, карбувати власні гроші, збирати податки.

Гоббс у політичній трактаті "Левіафан" (1651) виступив як захисник чистого принципу абсолютної одноосібної влади, що ототожнює себе із державою. Свої ідеї він обґрунтував, вдаючись до математичних понять.

Потреба у державі Гоббс виводить з властивостей людської природи, егоїзм і нерозсудливість якої втягують людей до безперервної боротьби, і анархії. Ще одна властивість людини - постійне прагнення до задоволення власних (переважно фізіологічних) бажань. На цьому прагненні виростає жага влади, яку Гоббс визначає як здатність індивіда забезпечити максимально можливу суму благ. Оскільки прагнення до виживання і до постійної насолоди є найсильнішими у людині, то боротьба стає безупинною. Це - "війна всіх проти всіх". Вихід із неї лише один.

Якщо люди хочуть безпеки, вони мають відмовитися від можливості спрямовувати свої бажання куди заманеться, не звертаючи увагу на інших. Реалізація принципів державності практично можливе тільки шляхом громадського договору, що має бути загальним і взаємним. Влада передається одній людині чи корпорації правителів, які працюватимуть на благо народу.

Розвиваючи вчення про монархічний

суверенітет, Гоббс зробив вибір на користь принципу сили (під впливом досвіду першої англійської революції, яка повністю змінила політичну систему та завершилася реставрацією старої королівської династії).

4. Теорії походження держави.

1. Теологічна теорія походження держави виникла за часів глибокої давнини. Відповідно до неї державний - устрій був дарований людям вищими силами для виконання божественного задуму блаштування світу. Усяка влада, таким чином, походить від Бога. Верховний правитель є або уособленням божества, або його представником на землі. Згідно з ученням одного з яскравих представників цього напряму - середньовічного католицького філософа Фоми Аквінського (XIII століття): будь-яке посягання на владу правителя є посяганням на самого Бога і заздалегідь приречене на невдачу. Поняття «держави» і «влада правителя» ототожнюються, і ні в якому разі не можуть розглядатися окремо одне від одного. Лише свята церква, як пряме представництво Бога на Землі, може критикувати правителя або позбавляти його влади під приводом того, що дії правителя не відповідають божественній волі.

2. Антропологічна (патріархальна) теорія походження держави

Давньогрецький філософ Аристотель, який уперше сформулював цю теорію в IV столітті до нашої ери, вказував, що людина за своєю природою є «істотою політичною». Вона не може жити без суспільства, і з цієї необхідності в об'єднанні виникає сім'я. Сім'ї об'єднуються в селище, а селища в місто-державу. У XIX столітті ці погляди розвинулися у патріархальній теорії англійця Роберта Філмера, згідно з якою держава виникла в процесі механічного з'єднання родів у племена, а племен — у більш велику спільноту.

3. Договірна теорія походження держави

Теорію суспільного договору Томаса Гоббса, Джона Локка, Жан-Жака Руссо було сформульовано в XVI — XIX столітті. Згідно з цією теорією держава виникає з об'єктивної потреби людей у спеціальному механізмі, який міг би регулювати відносини між індивідами, вирішувати соціальні конфлікти. Виходячи з цієї необхідності люди домовилися між собою про передачу своїх політичних прав (або їхніх частин), загальній організації, створивши таким чином державу.

4. Психологічна теорія походження держаів. Автори — французький дипломат граф Жозеф Артюр де Гобіно, який опублікував у 1853 — 1855 роках «Все про нерівність людських рас» і англійський письменни

к XIX століття Х'юстон Стюарт Чемберлен.
 Держава виникає з психологічної потреби більшості людей як організація, створена для управління суспільством творчою меншиною, вона покликана бути основою адекватної ієрархічної соціально-політичної структури. Походження держави пов'язується з людською психікою, якій притаманна потреба копіювати дії та підкорятися лідеру — видатній особі, яка здатна керувати суспільством. Держава є організацією для здійснення такого керівництва. Жозеф Артюр де Гобіно та Х'юстон Стюарт Чемберлен вважали, що за своєю природою людство поділяється на два основних психічних типи:

- ті, кому за їх психічними якостями визначено панувати в суспільстві,
- ті, хто має потребу в поводителі, кому визначено Небом перебувати в послуху

5. Теорію завоювання походження держави було розроблено в XIX столітті Людвігом Гумпловичем, К. Оппенгеймером, Е. Тюрінгом, Карлом Каутським.

Походження держави пов'язується з притаманними історії розвитку людства війнами, що є проявом закону природи, який передбачає підкорення слабких сильними. Для закріплення такого підкорення і створюється держава як

особливий апарат примусу.

6. Історико-матеріалістичну теорію походження держави було розроблено в XIX столітті Карлом Марксом і Фрідріхом Енгельсом. Поява держави зумовлюється економічними причинами: суспільним поділом праці, виникненням приватної власності та розшаруванням суспільства на соціальні верстви з протилежними економічними інтересами. Економічно пануючий у суспільстві клас сконцентрував у своїх руках не лише власність, але і необхідну для її захисту політичну владу. У цих умовах громадянське самоврядування, що існує при родовому ладі, поступово замінилося спеціальною політичною організацією — державою, за допомогою якої економічно пануючий клас захищає свої інтереси, підтримуючи своє привілейоване положення в суспільстві і придушуючи опір експлуатованих класів.

7. Гідравлічна («іригаційна») теорія Вітфогеля передумовою ранньої державності вважає перехід до іригаційного землеробства. Його впровадження не тільки сприяло зростанню обсягу сільськогосподарської продукції, а ще й створювало необхідні організаційні умови розгалуженого державного апарату. Вітфогель пов'язував деспотичні форми держав азіатського способу виробництва з будівництвом іригаційних

споруд, для чого необхідні були жорстке централізоване управління і підпорядкування. Деспотизм він називав «гідравлічною» цивілізацією.

У сучасному політичному світі поширена думка, що будь-яка з відомих теорій не може повністю охопити передумов виникнення держави і висвітлює лише певну групу причин її появи. Лише у своїй сукупності теорії досить повно відтворюють картину передумов та процесів виникнення держави.

Семінарське заняття

Тема №2: Історія політичних вчень.

Навчальна мета заняття: ознайомити студентів з основними політичними концепціями; навчитися їх аналізувати, порівнювати та відстежувати їх політико-історичні трансформації.

План

1. Політична думка Античності.
2. Релігійно-політичні вчення Середньовіччя.
3. Політичні концепції Відродження і Нового часу.
4. Сучасні політичні концепції.
5. Поняття політичної утопії, ідеї суспільного договору, концепції розподілу влади, теорії походження держави.

Терміни та поняття для засвоєння: політична думка Стародавнього Сходу, конфуціанство, політичні вчення античної доби, християнські доктрини, макіавеллізм, концепція суспільного договору, концепція географічного детермінізму, Відродження, Реформація, гуманістичні політичні вчення доби Просвітництва, політична думка Нового часу, політична ідеологія, політично-ідеологічна доктрина, ідейно-політична течія.

Теми рефератів

1. Теорія ідеальної держави Платона.
2. Арістотель про політику, державу і політичну справедли-

вість.

3. Соціально-політичне вчення християнства.
4. Епоха Відродження як етап розвитку політичної думки.
5. Соціально-політичні погляди М. Макіавеллі.
6. Політичні концепції Нового часу.
7. Утопічний соціалізм як політичне вчення.
8. Просвітництво: суть та причини виникнення.

Питання для самостійного контролю

1. У чому відмінність у думках Платона і Аристотеля щодо тлумачення держави, суспільства?
2. Чи є, на Вашу думку, актуальним у 2022 році, визначення Аристотелем політики як «публічної етики і моралі єднання»? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. У трактаті «Держава» Платон виступає за поєднання державної влади і філософії. Якому типу держави відповідає цей ідеал?
4. Платон і Аристотель проводили межу між демократією, яка регулюється законами, та демократією, за якої народ знаходячись під впливом демагогів, має необмежену владу. На Вашу думку, на який би недолік сучасної демократії звернули б увагу античні мислителі Платон і Аристотель?
5. Сформулюйте основні політичні ідеї Сократа, Аристотеля і Платона.
6. Охарактеризуйте політичну думку середньовіччя.
7. Вклад М. Макіавеллі в становлення політичної науки.
8. Охарактеризуйте політичну думку діячів епохи Відродження, епохи Реформації і епохи Просвітництва.
9. Розкрийте зміст політичних доктрин Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, К. Маркса.
10. Які основні положення утопічного соціалізму?
11. У трактаті «Держава» Платон виступає за поєднання державної влади і філософії. Якому типу держави відповідає цей ідеал?
12. Платон і Аристотель проводили межу між демократією, яка регулюється законами, та демократією, за якої народ знаходячись під впливом демагогів, має необмежену владу.
13. На Вашу думку, на який би недолік сучасної демократії

звернули б увагу античні мислителі Платон і Аристотель?

14. Філософ-ідеаліст Платон характеризує найкращу державну систему таким чином:

така держава повинна мати силу власної організації і засоби її захисту; вона повинна здійснювати системне постачання всім членам суспільства необхідних матеріальних вона покликана спрямувати духовну діяльність і творчість своїх членів.

15. Чи прийнятні Вам у 2022 році постулати, проголошені Платоном ще до н.е. ? Обґрунтуйте відповідь. Чи є в сучасному політичному світі держави, які реалізують ідеал Платона «держава в ім'я загального блага» та ідеал Арістотеля «держава в ім'я загальної користі»? Висловіть власну точку зору з даного питання, назвавши держави, якщо такі є у сучасному світі.

Тести до теми №2. Історія політичних вчень

1. Ідеальною формою держави Платон вважав:

- а) демократію;
- б) тиранію;
- в) олігархію;
- г) аристократію

2. Яку форму реального правління Аристотель вважав гіршою?

- а) політію;
- б) демократію;
- в) аристократію;
- г) олігархію;

3. Хто з мислителів вважав, що головним ресурсом влади є особистий; приклад і високі моральні принципи ?;

- а) Платон;
- б) Конфуцій;
- в) Овідій;
- г) Демокріт;

4. Кому із філософів належить вислів : «держава в ім'я загального блага»:

- а) Платону;
- б) Конфуцію;
- Аристотелю;
- Сковороді;

5. Вислів "мета виправдовує засоби" належить:

- Сталіну;
- Гітлеру;
- Макіавеллі;

Платону

6..Поява держави за теорією Карла Маркса і Фрідріха Енгельса зумовлюється:

економічними причинами;

географічними;

національними;

психологічними;

7.Лідерів, які направляють всю свою активність і всі свої дії на обґрунтування необхідності збереження суспільства в його сучасному виді називають:

демократами;

реформаторами;

революціонерами;

консерваторами;

10.Хто був одним із перших популяризаторів економічного вчення Карла Маркса в Україні ?

С. Подолинський;

І.Франко;

М.Міхновський;

М.Грушевський;

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 188 с.
2. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин; за ред. М. П. Гетьманчука. К.: Знання, 2011. 415 с.
3. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для здобувачів вищої освіти ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. - Львів: «Новий Світ-2000», 2015. 779 с.
4. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 600 с.
5. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. Л.: Ліга-Прес, 2015. 668 с.

Додаткова:

1. Потульницький В. А. Історія української політології. К.: Либідь, 1992. 232 с.
2. Потульницький В. А. Теорія української політології. К., 1993. 250 с.

ТЕМА №3 ПОЛІТИЧНА ДУМКА УКРАЇНИ

1. Політична думка доби Київської Русі та пізнього Середньовіччя.
2. Політична думка пізнього Середньовіччя на теренах України
3. Українська політична думка козацько-гетьманської доби (XVII-XVIII ст.).
4. Політичні ідеї Кирило-Мефодіївського товариства.
5. Політична думка кінця XIX – початку XX ст.

1. Політична думка доби Київської Русі та пізнього Середньовіччя.

Київське князівство, що виникло в середній течії Дніпра на межі VIII—IX століть, стало політичним осередком величезної країни — Руської (Київської) держави східних слов'ян — пращурів українців.

У IX—XII століттях у Київській Русі сформувалося феодальне суспільство. Почали розвиватися держава й право, політичні погляди, наука, література, філософія тощо. Важливу роль у цьому процесі, як і в усьому житті, відіграло християнство, що сприяло розвитку економічних і культурних зв'язків Київської Русі з Візантією та іншими європейськими країнами.

У X—XII століттях з'явилися перші оригінальні літературні твори: «слова», «повчання», «казання» (проповіді). Один із

найдавніших документів руської писемності, в якому зроблено спробу обґрунтувати ідеї об'єднання удільних князівств навколо престолу великого Київського князя — *«Слово про закон і благодать»* (XI ст.) київського митрополита Іларіона. Іларіон чітко висловлює свої симпатії до монархії як форми державного правління: тут влада зосереджується в руках одного правителя, а єдиновладдя є запорукою територіальної єдності й сили держави. При цьому бажано, щоб влада концентрувалась у руках мудрого правителя, який пам'ятає, що відповідальний за підданих перед Богом, здійснює владу на підставі закону й справедливості, а не сваволі.

Суспільно-політичні ідеї здобули відображення й у *літописах*. У *«Повісті временних літ»* (XII ст.) ченця Києво-Печерської лаври Нестора подаються відомості про діяльність князів, боротьбу із зовнішніми ворогами, народні повстання в Київській Русі. Одним із найважливіших питань політичного характеру у *«Повісті...»* є проблема рівності Київської Русі з іншими європейськими державами.

Надзвичайну вагу мала поява *«Руської Правди»* Ярослава Мудрого (1019—1054), сина Володимира Великого, хрестителя Київської Русі, — перше вітчизняне зведення законів, яке слугувало становленню й дотриманню відповідного ладу в суспільстві. Закони Ярослава високо цінували людське життя, честь,

засуджували злодіїв і вбивць. Головною метою співжиття проголошувались особиста безпека. «Руська Правда» регулювала також майнові відносини між людьми, стосунки між батьками й дітьми. Запроваджені нею закони тривалий час регулювали суспільні відносини в Київській Русі та, як вважають, де в чому були гуманніші за сучасне законодавство.

Талановитим світським письменником у Київській Русі був онук Ярослава Мудрого князь Володимир Мономах (1053—1125), який залишив нащадкам один із найвизначніших літературних творів того часу — *«Повчання дітям»* (XII ст.). Автор не тільки застерігав своїх синів — князів не чинити беззаконня самим, а й закликав заборонити «служивим» робити це. Князь як державний муж є носій закону й законності. На цьому ґрунтується його діяльність, у цьому сила його князівської влади. Мономах мовчав, що князь повинен бути для своїх підданців не лише справедливим згідно і законом, а й гуманним, милосердним, тож він має зобов'язати й своїх «служивих отроків» дотримуватися закону, вимог милосердя, *щоб вони не були злодіями, не кривдили людей, бо це підриває авторитет держави, князя й самих «служивих»*. Тоді на них чекає прокляття народу й небесна кара. Автор «Повчання» також наголошував, що князь як воєначальник має розумітися на військовій справі.

Важливе значення в розвитку державно-

політичної думки в Київській Русі мало «Слово о полку Ігоровім» (XII ст.). *Провідною в ньому була ідея політичного об'єднання руських земель і припинення князівських міжусобиць.* Розповідаючи про похід новгород-сіверського князя Ігоря 1185 р. в половецький степ і його поразку, невідомий автор «Слова...» в поетичній формі робить спробу сформулювати ряд висновків. Головна помилка Ігоря та причина його поразки полягає в тому, що він пішов на половців *«собі слави шукати», а не захищати інтереси всієї держави.*

2. Політична думка пізнього Середньовіччя на теренах України

За тогочасних історичних умов польсько-шляхетського панування в Україні українці *не мали власної державності*, влада на їхніх землях належала польському королю, була ворожою та чужою українському народові. Серед літературних пам'яток того часу *вирізняється «Апокрисис» (від грецького — відповідь) Христофора Філарета* — людини світської, дрібного шляхтича. Його твір перейнятий ідеями соціального договору та природних прав, обмеження влади монарха законом, визначення прав і свобод підданих, згідно з вимогами права Божого й природного. За Філаретом, влада монарха *не поширюється на душу людини й не є абсолютною щодо «тіла»*, тобто в земних справах. Основою справедливих відносин між монархом і підданими має бути

договір, відповідно до якого піддані присягаються королю виконувати свої обов'язки, а король присягається підданим діяти згідно із законом, поважати їхні права та свободи. Дотримання монархом закону, повага до прав і свобод підданих є джерелом сили й могутності держави.

Визначне місце в розвитку суспільно-політичної думки в Україні наприкінці XVI — на початку XVII ст. *посідає Іван Вишенський (1545—1620) — мислитель, гуманіст, український письменник, високоосвічена людина свого часу.* Народився він у містечку Судова Вишня (Львівщина), жив у Луцьку, а потім понад 40 років у Греції. Серед його творів найвідоміший — *«Обличеніє діавола миродержца».*

Іван Вишенський висунув *концепцію соборності правління християнською церквою, засновану на ідеї рівності всіх людей, суть якої полягає в тому, щоб жити «соборно, один одного справляючи, а не одному над усіма володіти».* І. Вишенський відкидав як безпідставну теорію абсолютного централізму, централізм духовної та світської влади Папи Римського. У контексті концепції соборності І. Вишенський піддав критиці й світську владу, *далеку від ідеалу раннього християнства. Бог дав владу, вважав І. Вишенський, не для того, щоб чинити сваволу, насильство, а для того, щоб утверджувати закон, справедливість.* Оскільки володарі залежні від Бога, то вони не можуть бути абсолютними

можновладцями й діяти незалежно від волі Божої. Навпаки, вони повинні виконувати цю волю, спрямовувати на це працю. І. Вишенський звернув увагу на роль правосуддя в житті суспільства: *суд має охороняти закон і справедливість*, утверджувати й захищати громадянські права і свободи.

Вагомий внесок у формування світосприйняття, розуміння та осмислення суспільного життя зробила *Києво-Могилянська академія — перший вищий навчальний заклад і видатний просвітницький та культурний центр України*. Сама Академія виникла через багато років після смерті П. Могили на основі Києво-Могилянської колегії, створеної 1632 року шляхом об'єднання школи Києво-Печерської Лаври та школи Київського братства. Митрополит Київський і Галицький Петро Могила обстоював ідею верховенства влади православної церкви, силу якої за польсько-шляхетського панування можна було протиставити польському королеві. Він домігся від уніатів передання Софійського собору та Видубицького монастиря православної церкви.

Звергаючи свій погляд до православної Росії, П. Могила вважав, *що ідеальний володар — це сильний православний цар, який повинен бути вірний православ'ю, вірі в Бога, від якого отримав владу й перед яким відповідає за свої вчинки*. Виходячи з того, що в Росії верховенство церкви

ніколи не було реальним, П. Могила рекомендував цареві звертатися до мудрих духовних радників, *а церкві відводив роль радника, а не верховного правителя.*

Феофана Прокоповича (1681 — 1736). Спочатку він навчався в академії, а потім у Європі — в Римі, Лейпцигу, Єні. З 1705 року викладав у Києво-Могилянській академії, а в 1710 році став її ректором. У 1716 році на виклик Петра I виїхав до Петербурга й фактично очолив російську православну церкву, ставши однією з наближених до царя Петра осіб. Філософ, учений, письменник, поліглот, професор і ректор Києво-Могилянської Академії, сподвижник Петра I в його реформаторській діяльності освіти й церкви, Ф. Прокопович, крім філософії, зосереджував *увагу на теорії держави й права.* Йому належить створення теорії освіченого абсолютизму, суть якої полягала в *підпорядкуванні церкви державі. (!!!)*

Абсолютний монарх як верховний носій державної влади ставився над усіма громадянськими законами, всі його дії, спрямовані на загальнонародну користь, виправдовувалися. Верховним носієм державної влади *міг бути лише освічений володар — «філософ на троні».* Освіта й розвиток науки розглядалися як підстава історичного процесу, сила держави й опора добробуту. *Тільки освічена монархія може забезпечити розвиток науки, мистецтва, ремесел, мануфактур.* Теорія абсолютизму тісно

пов'язувалася з тогочасною соціально-політичною боротьбою за владу й майнові інтереси світської аристократії та церковної ієрархії.

Отже, в політичній думці України XVI—XVII ст. усталилися популярні в ті часи в Західній Європі ідеї суспільного договору, природного права, конституціоналізму, зокрема вчення про освічений абсолютизм, поширюване діячами Києво-Могилянської академії. Після смерті Петра I Феофан Прокопович практично не мав впливу на російських правителів. Проте до Києва не повернувся. Помер у 1736 році в Новгороді, де обіймав архієпископську кафедру.

3. Українська політична думка козацько-гетьманської доби (XVII-XVIII ст.).

Конституція П. Орлика як втілення української державницької ідеї.

У другій половині XVII ст. на політичній карті Європи з'явилася *українська козацька республіка* з яскраво вираженими демократичними рисами політичного устрою та соціально-економічних відносин. Її поява пов'язана з іменем видатного політичного й державного діяча *Богдана Хмельницького*. Богдан Хмельницький (1595—1657) першим серед політичних діячів не лише поставив завдання створення незалежної держави, до складу якої мали ввійти всі етнічні українські землі, а й зробив усе можливе для його розв'язання. (*Потрібно згадати національну-*

визвольну війну проти польської шляхти, яка розпочалася у 1648 році, у результаті якої утворилася Гетьманщина, офіційна назва козацької держави – Військо Запорозьке). У Гетьманській державі були наявні елементи республіканської форми правління: гетьман обирався безпосередньо народом, свої дії мав погоджувати з генеральною старшиною. Найвища влада в державі поєднувала риси монархії (гетьман), аристократії (рада старшин) і демократії (генеральна рада). Найяскравішим виявом демократичних традицій залишалася виборність посадових осіб. Але в практичному втіленні за Богдана Хмельницького влада багатьма рисами тяжіла до монархії. За інших гетьманів — до аристократії чи станової демократії.

У 1648—1649 рр. Богдан Хмельницький висунув ідею самовизначення України в межах давньоруської держави на чолі з єдиновладним, самодержавним гетьманом — монархом.

Зваживши на конкретні історичні умови середини XVII ст. Богдан Хмельницький, пішовши на Переяславську угоду (1654 р.), навколо якої донині не вщухають гострі дискусії, обрав оптимальний варіант із усіх можливих: угода передбачала входження української держави до складу Росії на конфедеративних засадах. Це давало можливість зберегти завоювання українського народу в роки визвольної війни. *За гетьманування Богдана Хмельницького на*

території української козацької республіки було ліквідовано магнатське та шляхетське землеволодіння, кріпосницькі відносини. Значна більшість селян отримала волю, право спадкоємного володіння землею, а також можливість вступати до козацького стану.

Богдан Хмельницький був полководцем європейського масштабу. Саме він створив одну з найсильніших армій у тодішній Європі, зумів належним чином озброїти її. Гетьман завдав Речі Посполитій найтяжчих за всю її історію поразок.

Не можна не відзначити й *виняткові дипломатичні здібності* Богдана Хмельницького. За короткий час він зумів налагодити дипломатичну службу, яка уважно стежила за подіями в Східній та Південно-Східній Європі. До столиці Гетьманської держави Чигирина, який став визнаним центром міжнародного життя середини XVII ст., прибували посольства з Польщі, Росії, Кримського ханства, Османської Порти, Молдови, Швеції, Австрії, Бранденбурга. Натомість до цих країн виряджались українські місії та посольства.

Богдан Хмельницький був однією з найвидатніших постатей в українській історії. Викликають повагу висока освіченість гетьмана, його глибоке знання життя, культури й історії рідного народу. Разом з тим нині можна бачити непослідовність і половинчастість дій гетьмана, часом нелогічність його вчинків, відсутність певних ціннісних орієнтирів, зокрема це виявилось

у ставленні до селян. Але все це треба узгоджувати з контекстом тогочасної епохи.

Поет Павло Грабовський у вірші «До Богдана Хмельницького» писав:

*«Не дорікти тобі спомином,
Богдане - батьку, замір збіг:
Ти був лихого часу сином
І вище станути не зміг».*

Уся історія українського народу є виявом його демократизму. Свое перше юридичне осмислення, оформлення й утілення цей ідеал здобув у «Пактах і Конституціях законів та вольностей Війська Запорозького», укладених 16 квітня 1710 року між гетьманом Пилипом Орликом зі старшиною й запорожцями, очолюваними кошовим Запорізької Січі К. Гордієнком.

Пилип Орлик (1672—1742) - представник старшинського роду, генеральний писар (1702—1708). Після поразки шведів під Полтавою разом із гетьманом Іваном Мазепою втік до Туреччини. Невдовзі, 22 вересня 1709 року, І. Мазепа помер. На козацькій раді 16 квітня 1710 року Пилипа Орлика було обрано гетьманом.

Хоча Конституцію 1710 р. не було запроваджено (приймалася в період російсько-шведської війни, в якій запорозькі козаки виступали на боці Мазепи і шведів), проте вона має певне значення, бо вперше в історії України на юридичному ґрунті зафіксовано принципи, що кладуться в основу державно-політичного устрою.

Конституція 1710 р. містить такі основні статті:

Перша. Затверджуються права православної церкви під зверхністю Царгородського (Константинопольського) патріархату. «Оскільки серед трьох богословських чеснот перше місце посідає віра, то й перший пункт нехай буде про Віру Православного Обряду. Тому теперішній новообраний Ясновельможний Гетьман буде зобов'язаний і примушений у законному порядку дбати про те, щоб жодна чужинська релігія не запроваджувалася на нашій Руській батьківщині..., докладаючи особливих зусиль, щоб вівіки міцніла одна єдина Віра Православного Східного Обряду під священним Апостольським престолом у Константинополі». З погляду сучасної людини, такий підхід грубо порушував природні права католиків, уніатів, мусульман, іудеїв, але для початку XVIII ст. був ідеологічно неминучий.

Друга — третя. Треба повернути давній кордон козацької держави. Подібно до того, як будь-яка держава існує та міцніє завдяки недоторканій цілісності кордонів, так і наша батьківщина Мала Русь нехай лишається у своїх кордонах, затверджених угодами.

Четверта. Всі поточні державні справи гетьман вирішує спільно з радою Генеральної старшини: «...постановляємо в акті обрання Його Ясновельможності навічно зберігати у Війську Запорожському такий закон, щоб у нашій батьківщині першість належала Генеральній

старшині... Цій Генеральній старшині, полковникам і Генеральним радникам належить давати поради теперішньому Ясновельможному Гетьману та його наступникам про цілісність батьківщини, про її загальне благо й про всі публічні справи. Без їхнього попереднього рішення і згоди на власний розсуд (гетьмана) нічого не повинно ні починатись, ні вирішуватись, ні здійснюватись. Через це вже тепер при обранні Гетьмана за одностайною ухвалою встановлюються три Генеральні ради, які щороку збиратимуться в Гетьманській резиденції. Перша — на свято Різдва Христового, друга — на свято Великодня, третя — на Покрову Найблагословеннішої Богорівної...

Якщо ж, однак, поза цими вище названими Генеральними радами з наперед визначеним терміном виникне потреба у вирішенні, зміні чи виконанні якихось невідкладних справ, тоді Ясновельможний Гетьман наділяється певною свободою влади і впливу, щоб вирішувати такі справи за порадою старшини... І якщо буде помічено щодо Ясновельможного Гетьмана щось супротивне справедливості й таке, що відхиляється від законів або завдає шкоди вольностям і небезпечно для батьківщини, тоді старшина, полковники і радники можуть скористатися свободою голосу, щоб чи приватним чином, чи коли (цього) вимагатиме надзвичайна й безвихідна необхідність, публічно на Раді

висловити докір Його Ясновельможності, однак без лихослів'я і без найменшої шкоди високій Гетьманській честі. За ці докори Ясновельможному Гетьману не належить ображатись чи мститися, а навпаки — він мусить подбати про виправлення порушень».

П'ята. Справи про кривду Гетьманові та провини старшини судить не Гетьман, а Генеральний суд, який «повинен винести рішення не поблажливе й нелицемірне, таке, якому кожен мусить підкорятись, як переможений законом».

Шоста. Державний скарб відокремлюють від гетьманського й передають під опіку Генерального Скарбника; для утримання Гетьмана призначаються окремі землі.

Сьома. Завжди як козацькі, так і прості урядники, а особливо полковники, повинні обиратися вільним волевиявленням і голосуванням, і після виборів затверджуватися гетьманською владою.

Восьма. Гетьман має пильнувати, щоб на козаків і посполитих людей не накладали надзвичайних данин і робіт, «бо підштовхнуті ними (люди), залишивши свої домівки, відходять, як правило, до чужих країв, за межі рідної землі, аби полегшити подібні тягарі й шукати життя кращого, спокійнішого і легшого». *Гетьман має забезпечити вдів козаків та дітей — сиріт.*

Окрема комісія має провести ревізію

державних земель, якими користується старшина, а також повинностей підданих. *Десята.* Силою цього Виборчого Акта ухвалюється, щоб столичне місто Русі Київ та інші міста України зберігали недоторканими й непорушними всі свої справедливо отримані закони й привілеї.

Характерним для Конституції 1710 р. було те, що в ній фактично продовжувалися традиції Запорозької Січі — козацької республіки. Автори Конституції виклали на папері те, що втілювалося на практиці та пройшло багатолітнє випробування.

Конституція Пилипа Орлика не набула чинності, вона залишилася тільки проектом політико — правового документа. Тому некоректно вважати її першою українською Конституцією, подавати її як попередницю прийнятої в 1787 році Конституції США — першого в історії чинного основного закону держави.

Трагедія П. Орлика та його соратників полягає й у тому, що їхні погляди відображали інтереси виключно козацької старшини, до того ж не всієї, а лише невеликої її частини, зорієнтованої на протекторат шведського та польського короля, турецького султана й кримського хана.

4. Політичні ідеї Кирило-Мефодіївського товариства.

Наприкінці 1845 — на початку 1846 р. в

Україні виникла таємна політична організація — Кирило-Мефодіївське товариство. Воно називалося іменем засновників слов'янської писемності братів Кирила й Мефодія (жили в IX ст.). Ініціаторами створення товариства були Микола Костомаров, Микола Гулак, Василь Білозерський. Пізніше до нього приєдналися Пантелеймон Куліш, Огіанас Маркевич, Тарас Шевченко, Георгій Андрузький, Олександр Навроцький та ін.

Кирило-Мефодіївське товариство ставило за мету об'єднання всіх слов'янських народів у федерацію. Його політичну програму викладено в *«Книзі буття українського народу»* М. Костомарова й у *«Статуті Слов'янського товариства Св. Кирила та Мефодія»*. Головними завданнями члени товариства вважали: ліквідацію самодержавства, скасування станів і кріпосного права; визволення слов'янських народів та об'єднання їх у федеральну республіку з парламентським ладом, наданням кожному народу автономії; запровадження загальної освіти народів тощо. Програмові положення розвивали республіканські традиції декабристів.

У системі відносин Україна — Польща — Московщина всі народи було поневолено царем і панами, але найтяжче було українцям, бо вони терпіли гніт у найжорстокіших формах.

Суть слов'янської федерації, за М. Костомаровим, полягала в тому, щоб кожна

слов'янська держава — польська, литовська, українська, білоруська, російська — була *самостійною та щоб у них був спільний виборний орган для вирішення загальних справ. Очолювати як кожна окрему державу, так і їхню спілку загалом мали виборні особи. У всіх суб'єктів федерації мали бути однакові основні закони, єдина грошова одиниця, свобода торгівлі, єдина центральна влада, якій належить управління збройними силами та зовнішніми відносинами за збереження повної автономії кожного суб'єкта федерації щодо внутрішніх установ, внутрішнього управління, судочинства та народної освіти.*

Настав час, вважали члени товариства, об'єднати всіх слов'ян навколо ідеалу свободи, рівності та братерства у федеративну парламентську республіку з наданням кожному народові рівних прав і широкої політичної автономії.

Здійснити об'єднання слов'янських демократичних держав передбачалося шляхом реформ, мирної пропаганди, виховання молоді, літературної діяльності.

На противагу М. Костомарову, у товаристві існувало його революційно-демократичне крило, представники якого виступали за знищення самодержавства, ліквідацію кріпосного права, скасування станів. *Найрішучішу й найбезкомпроміснішу позицію в Кирило-Мефодіївському товаристві займав Тарас*

Шевченко. Поет обстоював *ідеї народного повстання*, остаточною метою якого мало бути встановлення демократичної республіки — суспільства із самоврядуванням народу, колегіальною формою реалізації влади як гарантією від її сваволі. Зазнали критики і монархи. Так, Петро I «поклав сотні тисяч у каналах і на кістках їхніх збудував собі столицю». Не менш критично характеризувалася Катерина II. «А німкєня Катєрина, розпусниця всєсвітня, безбожниця, мужовбивця, знищила козацтво й свободу».

За доносом Кирило-Мефодіївське товариство наприкінці березня 1847 року було розгромлене, членів його заарештовано. Товариство проіснувало лише 15 місяців, проте значно вплинуло на розвиток суспільно-політичної думки й визвольної боротьби в Україні. Його діяльності здобула широкий відгук у пресі країн Європи та світу.

5. Політична думка кінця XIX – початку XX ст.

Визначне місце в історії суспільно-політичної думки в Україні в другій половині XIX ст. посідав М. Драгоманов (1841 — 1895) — український публіцист, історик, літературознавець, етнограф, фольклорист, засновник політичної науки в Україні, вітчизняного конституціоналізму. Драгоманов закінчив Київський університет, викладав у ньому всесвітню історію. Опублікував тоді низку праць, у яких викривав русифікаторську

політику царизму стосовно неросійських народів, за що 1876 року його було звільнено з посади приват-доцента без права будь-якої державної служби в межах Російської імперії.

Емігрував із сім'єю за кордон, спочатку до Швейцарії, а пізніше переїхав до Болгарії, де з 1889 р. до кінця життя — професор Софійського університету. В університеті зберігається бібліотека Михайла Драгоманова, яка налічує 4350 томів унікальних книг. Михайло Драгоманов — рідний брат матері Лесі Українки — письменниці Олени Пчілки (Ольги Петрівни Косач).

Михайло Драгоманов успадкував традиції Кирило-Мефодіївського товариства та продовжив їх. Підґрунтям суспільно-політичних і державницьких поглядів М. Драгоманова стала *автономно-федералістська концепція*. Унітарна жорстко централізована держава — це втілення деспотизму, диктатури небагатьох. Федеративна держава базується на *громадському самоврядуванні*, гарантіях природних прав і свобод людини, суворому обмеженні централізованого здійснення влади.

Виступаючи за автономно-федеративний лад, на ґрунті якого можуть розв'язуватися соціально-економічні, державно-політичні та національні питання, М. Драгоманов зазначав, що огляд історії й тогочасної практики європейських народів свідчить: автономія політична та національна можлива й без державної відрубності. Через те

Драгоманов, не бачачи ґрунту для державного сепаратизму українського, вбачав можливість політичної й національної автономії української на Ґрунті земської автономії. Людина для мислителя — основа соціального устрою, найвища цінність, гарантіями прав якої може бути лише вільна самоврядна організація (громада), конфедерація на взірець швейцарської або федерація на кшталт американської чи англійської.

Провідна ідея конституційного проекту, розробленого Драгомановим, — перетворення Російської імперії на децентралізовану федерацію, де українці створюють громаду «Вільна спілка». Найважливішими завданнями громади є забезпечення політичних свобод: права людини й громадянина; «недоторканність тіла для ганебних покарань і смертної кари»; недоторканність помешкання «для поліції без судової ухвали»; негайне передання заарештованого до рук судової влади; недоторканність приватних листів і телеграм; свобода вибору місця мешкання й занять; свобода совісті й відокремлення церкви від держави, держави від церкви; свобода слова, друку, навчання; свобода зібрань, мітингів і процесів; свобода звернень до владних структур.

У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча й судова. Законодавча влада належала двом думам — державній і

союзній. Зміни до основних законів мали вноситися в разі згоди третини голосів членів двох дум і затверджуватися Державним собором, що обирався зі складу двох дум, а також делегатами від обласних зборів. Главою держави міг бути імператор з успадкованою владою чи обраний голова Всеросійського державного союзу. Глава держави призначав міністрів, відповідальних перед обома думами.

Разом із державною ланкою влади на місцевому рівні передбачалося самоврядування: громадське (у містах і селах), волосне, повітове та обласне, репрезентоване сходами й зборами, яким були б підвітні всі посадові особи, крім суддів.

На рівні міст, волостей, повітів та областей обиралися думи а з їхнього складу — управи. До третьої гілки влади — судової, окрім Верховного суду, входили судові палати обласних, повітових і міських дум. Статус суддів визначався законом. Члени Верховного суду призначалися главою держави довічно. їм належало мати вищу юридичну освіту й практику роботи в судових палатах.

Принцип федералізму був засадничим у поглядах М. Драгоманова. Політичною формою організації суспільного життя має бути федерація, що складається із самоврядних громад. Україна також має бути федеративним утворенням, яке складається з 20 земель і в свою чергу входить до

побудованої на федеративних засадах Росії. Найкраща форма політичного життя — асоціація гармонійно розвинених особистостей в Україні — «громадівський соціалізм», «громадівська праця», які «мусять мати українську одержу». Самоврядування є основою основ руху до повної справедливості, до соціалізму, до найголовнішої мети — «повернення української нації до сім'ї націй культурних».

Не заперечуючи революційних методів у боротьбі із самодержавством і переході до нового суспільного ладу, М. Драгоманов надавав перевагу еволюційному розвитку суспільства. Здійснення соціалістичного ідеалу можливе тільки в певній поступовості та за високого розвитку мас, а тому й досягне більше за допомогою розумової пропаганди, ніж кривавих повстань.

Розглядаючи політичну думку в Україні в другій половині ХІХ ст., не можна не згадати про Сергія Подолинського (1850—1891), одного з перших популяризаторів економічного вчення Карла Маркса в Україні. С. Подолинський був особисто знайомий з К. Марксом і Ф. Енгельсом, підтримував із ними листування, однак марксистом не став, вважаючи їхнє вчення неприйнятним для умов Росії. Ідеал Сергія Подолинського — суспільство, в якому народ сам керуватиме всіма економічними та культурними справами, організовуватиме виборну адміністрацію повітів, волостей, керівні

федеральні органи, створюватиме народні суди, «громадське козацтво» (поліцію), до якого буде причетний кожний громадянин, придатний до військової служби.

За проектом С. Подолинського, Україна майбутнього має бути *спочатку демократичною республікою добровільно об'єднаних громад, а потому стати членом всенародної вільної спілки — міжнародної федерації*. На відміну від М. Драгоманова, який виступав за еволюційний перехід до соціалізму, С. Подолинський засобом такого переходу вважав *революцію у формі збройного повстання*: в Західній Європі — пролетаріату за підтримки селянства, а в Східній — селянства за підтримки найбільшого міського населення.

Політичні погляди Івана Франка (1856—1916) — видатного українського письменника, публіциста, суспільно-політичного діяча, автора близько трьох тисяч творів, слід аналізувати в контексті тогочасної історичної обстановки та загострення боротьби трудового селянства й робітництва Західної України проти соціального гніту.

Політичні погляди І. Франка еволюціонували *від громадівського соціалізму й захоплення марксизмом до позицій національної демократії та критики марксизму*. На початку громадсько-політичної діяльності І. Франко захоплювався марксизмом, передусім економічним ученням

Маркса (переклав 24 розділ першого тому «Капіталу» українською мовою), із марксистських позицій аналізував тогочасний капіталізм у статтях «Хто є робітник?», «На кого працюємо?», «Про соціалізм» та ін.

І. Франко *негативно ставився до ідей диктатури пролетаріату, «державного соціалізму», жорсткої централізації всього суспільного життя*, хоча в закономірності й невідворотності заміни капіталістичного ладу соціалістичним був твердо переконаний. Щодо соціалізму, то його ознаками, на думку І. Франка, мають бути: *співдружність людей праці; відсутність держави як сили примусу, тиску згори на народ. Майбутнє суспільство — це справжнє народовладдя, а не формальна демократія*. Не відкидаючи радикальних методів докорінної перебудови суспільства, Франко дедалі більше схилявся до думки, що ідеали робітників слід здійснювати за принципом: «Без насильства й кривавих потрясінь». На думку І. Франка, держава у звичному значенні слова за соціалізму зникне. Що ж замінить державу за соціалізму? Державу й політику замінить діяльність самих громад. Там держави в нинішньому розумінні не буде, бо над народом не буде управи згори, але сам народ знизу (тобто від громад) управляє сам собою, працює сам на себе, сам «образується і сам обороняється».

Відносини між громадянами, об'єднаннями й народами ґрунтуються на громадівсько-

федеративному принципі, який за своїм змістом передбачає федерацію при збереженні якнайповнішої автономії особи, громади, народу. Самостійність, стверджував І. Франко, аж ніяк не означає повного відокремлення України від Росії. *Самостійність можлива в союзі з Росією, якщо остання набуде федеративної структури.*

Для І. Франка майбутня Україна — це розвинена, висококультурна нація Європи. Письменник обстоював ідею об'єднання слов'янських націй у єдину федерацію й навіть оформлення всесвітньої федерації.

Розглядаючи в широкому плані прогрес людства, мислитель писав: «Поступ цілої людськості — се величезна і дуже складна машина. Як у цілій природі, так і в розвої людства керму держать два могутні кондуктори... голод і любов. Голод — се матеріальні і духовні потреби чоловіка, а любов — се чуття, що зроджує чоловіка з іншими людьми». (І.Франко).

Одним із ідеологів українського націоналізму був Миколи Міхновський (1873-1924), котрий розробив програму побудови самостійної української держави, в якій заперечував і капіталістичний і соціалістичний шлях розвитку України (*Міхновський М. Самостійна Україна. — К. 1991*).

Отже, у працях ідеологів прослідковується дещо різне бачення на розбудову української

державності. Всі їх праці заслуговують ретельного вивчення та переосмислення.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема №3: Політична думка України

Мета заняття: поглибити та закріпити теоретичні положення з історії вітчизняної політичної думки; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

Навчальні питання

1. Процес розвитку націоналістичних, ліберальних та соціалістичних ідей у вітчизняній політичній культурі.
2. Суспільно-політичні концепції діячів Кирило-Мефодіївського товариства (М.Костомаров, Т.Шевченко, П.Куліш та ін.) та консервативного напрямку української політичної думки (В. Липинський, С. Томашівський, В. Кубійович).
3. Сутність націоналістичного напрямку української політичної думки (М.Міхновський, Д.Донцов) та суспільно-політичні погляди М.Драгоманова.

Основні поняття для засвоєння: народництво, державницька ідея, націоналізм, націоналізм інтегративний, українська державність.

Теми рефератів

1. Члени Кирило-Мефодіївського товариства: М.Костомаров, Т.Шевченко, П.Куліш та ін., їх діяльність.
2. Провідні суспільно-політичні концепції діячів Кирило-Мефодіївського товариства.
3. Консервативний напрямок української політичної думки (В. Липинський, С. Томашівський, В. Кубійович).
4. Націоналістичний напрямок української політичної думки (М.Міхновський, Д.Донцов).
5. Політичні концепції у Києво-Могилянській академії.
6. Політичні і правові ідеї Кирило-Мефодіївського товариства.
7. Діяльність та погляди М. Грушевського та В. Винниченка
8. Становлення політичних переконань Г. Сковороди.
9. М. Драгоманов - основоположник політичної науки в Україні.

Питання для самостійного контролю

1. З'ясуйте особливості політичної організації козацтва.
2. Визначте політичні погляди М. Грушевського та В. Винниченка спрямовані на відродження української державності.
3. Опишіть політичну концепцію І. Франка.

4. Назвіть політичні твори періоду козацько-гетьманської держави, в яких обґрунтовувалась ідея національної державності?
5. Назвіть представників націонал-демократичного напрямку ?
6. Назвіть представників консервативно-державницького напрямку ?
7. Назвіть представників націоналістичного напрямку ?
8. Назвіть представників ліберально-демократичного напрямку?
9. Назвіть представників народницько-демократичного напрямку?

Тест до теми №3. Політична думка України.

1. У якому творі часів Київської Русі описувався ідеал правителя держави?
 - а) «Про закон і благодать»;
 - б) «Руська правда»;
 - в) «Повчання дітям»;
 - г) «Слово о полку Ігоревім»
2. Хто із просвітителів виступав за підпорядкування церкви державі?
 - а) Г.Сковорода;
 - б) П.Могила;
 - в) І. Вишенський;
 - г) Ф.Прокопович
3. Богословська полеміка в Україні у XVI ст. велася між:
 - а) католиками і греко-католиками;
 - б) католиками і православними;
 - в) католиками і протестантами;
 - г) греко-католиками і потестантами
4. Хто, критикуючи світську владу, зауважував, що «Бог дає владу не для того, щоб чинити сваволлю, насильство, а для того, щоб утверджувати закон, справедливість»
 - а) І. Вишенський;
 - б) Ф.Прокопович;
 - в) П.Могила;
 - г) І.Франко;
5. Хто з гетьманів підписав договір (Березневі статті) між Росією і Україною?
 - а) Б.Хмельницький;
 - б) П. Сагайдачний;
 - в) І. Мазепа;
 - г) П. Дорошенко

6. Найбільш відомим просвітителем України був:

- а) П. Сагайдачний;
- б) Ф. Прокопович;
- в) С. Яворський;
- г) Г. Сковорода

7. Хто з названих просвітителів був засновником Харківського університету?

- а) Г. Сковорода;
- б) В. Капніст;
- в) П. Лодій;
- г) В. Каразін

8. Яку форму державного управління В. Липинський вважав більш придатною для України?

- а) демократію з республікою;
- б) охлократію з диктатурою;
- в) монархію, обмежену законом;
- г) президентську республіку

9. Кращою формою держави М. Драгоманов вважав:

- а) імперію;
- б) федерацію;
- в) конфедерацію;
- г) унітарну державу

10. Автор праці «Хто такі українці й чого вони хочуть»:

- а) М. Драгоманов;
- б) І. Франко;
- в) Н. Костомаров;
- г) М. Грушевський

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука - Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 188 с
2. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми: Л.: Новий Світ-2000, 2016. 1000 с.
3. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. К.: Знання, 2011.
4. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. - Л.: Ліга-Прес, 2015. 668 с.

Додаткова:

1. Конституція України. С.: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. 56 с.

2. Вдовичин І. Свобода особи в правовій українській політичній думці (20-30 рр. XX ст.): монографія / Ігор Вдовичин. - Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 512 с.
3. Дорошко М. С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору: навч. посібник / М. С. Дорошко. К., 2011.
4. Демиденко Н.М. М.С. Грушевський: деякі аспекти концепції державотворення. Сіверянський літопис : зб. наукових праць / Національний заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства Національної академії наук України.- Вип.8. Київ - Глухів. 2016. С. 407-411.
5. Демиденко Н.М. Роль Миколи Прокоповича Василенка (1866-1935) у становленні питань освіти та мистецтва в Україні за доби Гетьманату. Сіверянський літопис : зб. наукових праць / Національний заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства Національної академії наук України. - Вип. 9. Київ - Глухів. 2017. С. 406-412.
6. Демиденко Н.М. Вирішення земельного питання Центральною Радою у 1918 році :Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 16 травня 2016 р.) НААН, ННСГБ. К. , 2016. С.12-14.
7. Демиденко Н.М. «Заповіт борцям за визволення» Володимира Винниченка. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2019 р.) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх. Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2019. С.191-194.
8. Демиденко Н.М. Концепція автономії і федерації у період українського визвольного руху : погляд з ХХІ століття. Збірник матеріалів V Міжнародної науков.- практ. конференції, 25-26 жовтня 2016 р. м. Вінниця / Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2016. С. 16-17.
9. Демиденко Н.М. Проблеми вирішення соціальної політики стосовно селянства у 50-60-х роках ХХ ст. Збірник матеріалів XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Історія освіти, науки і техніки в Україні»: (Київ, 17 травня 2019 р., НААН, ННСГБ). Київ, 2019. С. 156-158.

ТЕМА № 4. ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ

План лекції

1. Поняття політичної ідеології.
2. Основні європейські політичні ідеології.
 - 2.1. Лібералізм.
 - 2.2. Консерватизм.
 - 2.3. Соціалізм
 - 2.4. Християнсько-демократична ідеологія
 - 2.5. Фашизм
 - 2.6. Екстремізм

1. Поняття політичної ідеології.

Політична ідеологія має по суті таку саму внутрішню структуру, як ідеологія загалом, але щодо конкретнішої, більше спеціалізованої ділянки дійсності, яка в ній відображається, — політичної.

Структура політичної ідеології, як і її зміст, визначаються об'єктивним процесом суспільного розвитку і розвитку політичного суб'єкта — носія політичної ідеології.

Одним із основних чинників політичної ідеології є ті соціальні функції, які вона покликана виконувати.

Серед них чи не найважливішими є:
- теоретико-концептуальна — формулювання основних положень, які розкривають інтереси та ідеали певного класу, прошарку, нації, держави.

- програмно-політична — переведення соціально-філософських принципів та ідеалів у програми, гасла й вимоги політичної еліти.

- функція оволодіння масовою політичною свідомістю. Ця функція досягає позитивних результатів лише тоді, коли ідеї й положення ідеології відповідають поглядам й уявленням населення про спосіб життя, якому віддається перевага порівняно з іншими.

Вихідним елементом структури політичної ідеології, що її визначає, формує і детермінує, виступає політичний інтерес, на який спирається і з якого виходить власне політична ідеологія.

Саме такий інтерес виступає як форма вираження потреби, а потреба — вираження політичної необхідності.

Політична ідеологія починається з ідей, виступає як їхня система, хоч і не зводиться до них. У ній розкривається функціональне призначення ідей, можливості й особливості практичної реалізації переходу їх в інші структурні компоненти.

Таким чином, вихідним моментом теоретичного пізнання змісту політичної ідеології виступає політична ідея. Ця ідея розуміється як форма відображення політичної дійсності, як наслідок осягнення думкою предмета пізнання — політичного процесу. У цьому контексті політична ідея являє собою "місток" від думки до дій, від свідомості — до активності. Тут об'єктивна

потреба відображається в теорії через інтереси, цілі й мотиви соціальних спільностей та особистостей, вона стає керівництвом до дії.

Тому вироблення нових політичних ідей слід вважати не лише важливою сферою духовного виробництва, а й необхідною потребою вдосконалювати діяльність політичних механізмів суспільства. Втілюють по ліричній ідеї в життя різні політичні інститути, і насамперед – політичні партії.

Втілення політичних концепцій у практику показує, що реалізація політичних знань опосередковується багатьма чинниками: типом держави, системою суспільних організацій, боротьбою чи співпрацею різних політичних сил, монополізмом чи плюралізмом поглядів і т. ін. Врахування цих і деяких інших чинників є неодмінною умовою вироблення науково обґрунтованої політичної концепції.

Істинність чи помилковість політичної концепції перевіряється аналізом не тільки її внутрішньої структури, а й детермінуючих чинників (необхідність, потреба, інтерес), світоглядних ідеалів (справедливість, свобода, сенс життя) та ціннісних регулятивів розв'язання проблем політичного життя (демократія, політична норма, ідеал).

У сучасній суспільствознавчій науці поняття "теорія" вживається в різних смислових контекстах. При визначенні стратегії й тактики

діяльності основних суб'єктів політичного процесу: суспільства, держави, соціальних груп, партій, громадських організацій, політичних поглядів, дій тощо, традиційно вживається поняття "політична теорія", що є найважливішим системотвірним елементом внутрішньої структури політичної ідеології.

Правильність чи хибність політичних теорій перевіряється практикою (політичним експериментом, реалізацією цілей, завдань, гасел і т. ін.).

Прихильники різних напрямів політології єдині в одному: практичні факти підтверджують або відкидають науковість, ефективність теорій, а самі теорії в процесі пізнання і перетворення дійсності стають фактами, якщо точно відображають цю дійсність і дають реальні рецепти перетворення чи відтворення її.

Політичні теорії можуть реалізуватися двома шляхами: безпосереднім впливом на політичну діяльність держав, соціальних груп і особистостей та через ідеали і гасла, які знаходять собі місце в комплексному утворенні — політичних програмах.

Програмним стрижнем політичної ідеології є політичний ідеал — уявлення політичного суб'єкта про досконалість політичного устрою суспільства. У політичному ідеалі повинні відображатися корінні інтереси і завдання політичних суб'єктів, що стосуються основ їхньої життєдіяльності, — характеру власності і відносин соціальних спільнот

з приводу власності; ставлення політичного суб'єкта до держави і політичної влади, до перспектив їхнього розвитку за умови, що клас, група чи партія в цій державі стають панівними; а також відносини між націями, народностями, іншими етнічними групами; проблеми створення і використання рівних умов політичного, духовного і фізичного розвитку особистості тощо.

Політичному ідеалові притаманні такі риси: випереджувальне відображення дійсності на основі передбачення, прогнозу; прогресивний вплив на розвиток суспільних відносин, на свідомість і світогляд людей.

Основою життєдіяльності політичних ідеалів є їхня відповідність дійсності, вони не можуть випереджати дійсність, оскільки виступають специфічним відображенням її у формі ідеального. Який би не висувався ідеал, як би він не пропагувався, але якщо його реалізація не впливає на поліпшення умов життя людей, то його привабливість швидко згасає і він стає гальмом у розвитку суспільства.

У структуру політичної ідеології включаються і політичні гасла, які також повинні відповідати реаліям життя. Політичні гасла — це керівні ідеї, завдання, вимоги і директиви політичних перетворень. Вони завжди повинні закликати людей до безпосередньої дії, отже, не можуть бути "вічними" і застиглими. Політичні гасла — це ефективний засіб трансляції політичної ідеології в

масову свідомість, а через неї — і впровадження їх у практику.

Таким чином, політичне гасло є не лише засобом розвитку творчої активності людей, а й способом перевірки дієвості політичної теорії.

У комплексному вигляді структурні складники політичної ідеології (ідеал, гіпотеза, концепція, теорія, гасло) становлять політичну програму діяльності суб'єктів політичного процесу.

Політична програма — це пропонований план діяльності класу, соціальної групи, партії, уряду, політичного блоку, регіональних громадських організацій, світових співтовариств тощо. У політичній програмі теоретично обґрунтовуються основні позиції суб'єкта політичного процесу в усіх сферах суспільного життя, визначається послідовність його дій, шлях і цілі пропонованих політичних перетворень, їхні засоби, методи діяльності тощо.

Одним із найскладніших розділів при розроблянні політичної програми є передбачення шляхів, темпів і строків політичної трансформації суспільства. У ньому недопустимо як забігання вперед, без достатнього прогностного обґрунтування, так і відставання від реалій життя, без з'ясування його глибинних причин і умов.

2. Основні європейські політичні ідеології.

2.1. Лібералізм

Витоки сучасних суспільно-політичних течій

сягають у глибину історії. Розвиваючись і доповнюючись новими елементами, вони активно впливають одна на одну. Практично всі основні політичні партії розвинутих країн сьогодні являють собою певне поєднання соціал-демократичних, ліберальних і консервативних елементів.

Серед значної кількості суспільно-політичних течій і вчень одне з провідних місць займає лібералізм (від лат. *liberalis* — вільний).

Найпомітніший внесок у розроблення ідей і принципів лібералізму зробили Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, І. Беніаміно, Дж. Мілль, Б. Чичерін, П. Мілюков, а також представники української суспільно-політичної думки кінця ХІХ ст. — початку ХХст. М. Драгоманов, Б. Кістяківський та ін. Ідеями та принципами лібералізму керувалися й учасники англійської буржуазної революції середини ХVІІ ст., і борці за незалежність США. Ці ідеї зафіксовано в таких офіційних державних документах, як "Декларація незалежності США", "Декларація прав людини і громадянина" та ін.

Зокрема, у "Декларації прав людини і громадянина" записано, що метою будь-якого політичного об'єднання є охорона природних невід'ємних прав людини: свободи, власності, безпеки тощо.

Більшою чи меншою мірою принципи лібералізму було втілено у Франції в 1830—1870 рр., у Швейцарії, Нідерландах, у скандинавських

країнах. Головне випробування ці принципи пройшли у США та Великобританії.

А об'єднувало всіх лібералів те, що вони виступали за парламентський устрій, вільне підприємництво, демократичні свободи, за зміну усталених, але застарілих цінностей і підходів, за вирішення важливих соціально-економічних проблем; за перегляд місця та ролі громадсько-політичних інститутів, які вже стали неефективними.

Залежно від умов, які склалися в країні, від особливостей її розвитку лібералізм постійно удосконалював як свої принципи, так і форми та методи своєї діяльності. Вважається, що лібералізм — не ідеологічна догма, а "проект суспільства", який можна пристосувати до місцевих, історичних, національних і культурних умов. Лібералізм виходить із положення, що світ підпорядкований законам, які нам непідвладні, тому природним принципом поведінки людини має бути здоровий глузд, зважені дії. Зазвичай прийнято поділяти лібералізм на класичний і новий (неолібералізм). Поява нового лібералізму датується кінцем 19 ст. — початком 20 ст.

Основні ідеї і цінності лібералізму :

1. **Індивідуальна свобода**, гідність людської особистості, терпимість, право відрізнятися від інших, мати своє обличчя. Усвідомлення відповідальності людини за свої дії перед собою і перед суспільством, права особи на

самореалізацію. Класичний лібералізм передбачає гармонійне поєднання індивідуалізму і гуманізму, самоцінності людини й людської свободи та плюралізму думок і переконань.

2. Розуміння свободи в негативному сенсі, тобто свободи індивіда від зовнішнього примусу, від політичного й соціального контролю з боку держави. Тому лібералізм задекларував тезу про те, що всі форми спадкоємної влади і станові привілеї втратили свою силу. На перше місце лібералізм поставив природні здібності окремої людини як самостійної і розумної істоти суспільства.

3. Визнання приватної власності гарантом і мірилом свободи. Основна свобода — економічна, свобода підприємництва. Із економічної свободи лібералізм виводив політичні та громадські свободи. Утілення в життя цих принципів можливе лише за умов наявності вільного ринку і вільної конкуренції.

4. Сфера індивідуальної активності як реалізація природного права повинна бути захищена від неправомірного втручання держави і церкви в приватне життя людини. Держава не повинна безпосередньо втручатися в економічне і соціальне життя людини. Вона має підтримувати елементарний порядок і створювати необхідні умови для вільної економічної діяльності, захищати країну від зовнішньої небезпеки. Ліберальні ідеї передбачали обов'язок держави

стояти на сторожі прав особи, у тому числі й турбуватися про бідні верстви населення, надавати допомогу тим членам суспільства, які не можуть забезпечити собі необхідні умови проживання.

5. Економічна та юридично-правова системи і державна концепція, які сформулював лібералізм з урахуванням природного, невід'ємного права людини. Право перетворювалося на інструмент, який гарантував окремій людині свободу вибору морально-етичних цінностей, форм діяльності та створення умов для втілення в життя цього вибору. Законодавчо повинен бути закріплений принцип рівності всіх перед законом.

6. Особа не повинна ігнорувати прийняті в даному суспільстві норми і правила гри і зобов'язана нести відповідальність перед суспільством за свої дії. Тобто свобода розумілася не як можливість особи діяти, як їй заманеться.

Значний вклад ліберали внесли у розроблення принципів політичної демократії. Вони розробили ідеї парламентського і конституційного правління, ідеї поділу влади, забезпечення політичних прав громадян, ідеї рівності всіх перед законом, суверенітету народу, плюралізму, поваги до гідності людської особистості тощо.

При цьому необхідно зауважити і те, що лібералізм як світогляд є одночасно і стимулом, і результатом революцій кінця 18 ст. і початку 19 ст., врешті-решті він набув антиреволюційного

змісту і спрямованості. Йому не притаманні такі риси, як радикалізм і революційне світобачення.

На межі 19 і 20 століть з розвитком західної цивілізації класичний лібералізм зазнав суттєвих змін, з'являється новий лібералізм — неолібералізм. Особливо швидкими темпами ці зміни відбувались у 20—30-ті роки 20 ст., коли президент США Ф. Рузвельт почав проводити новий курс і коли широко почали впроваджуватися економічні ідеї Д. Кейнса.

Після другої світової війни ідеї лібералізму було підтримано в багатьох країнах світу. У 1947 р. був створений Ліберальний Інтернаціонал, до якого увійшли ліберальні, демократичні і прогресивні партії. Нині в ньому налічується понад 50 партій країн Європи, Азії, Америки й Африки. Ідеологію лібералізму покладено в основу діяльності Демократичної партії США (1828 р.), Ліберальної партії Великобританії (1832 р.), Ліберальної партії Канади (1873 р.) та інших.

2.2. Однією з поширених політико-ідеологічних течій сучасності є консерватизм, (від лат. *conserve* — зберігати, охороняти).

Історія цієї політичної ідеології починається з кінця 18 ст.

Основні положення консерватизму вперше було сформульовано в працях Е. Берка, Ж. де Местра, Л. де Бонольда, Г. Гегеля, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, В. Соловйова та їхніх послідовників.

В Україні консервативну традицію розвивали Ф. Прокопович, В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський та інші мислителі.

Консерватизм з'явився як антиреволюційна ідеологія, що ставила собі за мету зберегти незмінними встановлені раніше порядки. Уперше термін "консерватизм" вжив французький письменник Ф. Шатобріан для визначення ідеології періоду Великої французької революції 1789 — 1794 років.

Консерватизм — це політична ідеологія, що орієнтується на збереження і підтримку форм державного устрою і суспільного життя, що склалися історично, його морально-правових основ, втілених у нації, релігії, шлюбі, сім'ї, власності.

Незважаючи на різні форми свого прояву, консервативна течія має такі основні риси:

- визнання протиприродною свідому перебудову суспільства; оскільки суспільство являє собою систему норм, звичаїв, традицій, інститутів і моральних засад, які сягають у давнину, до них і потрібно пристосовувати сучасні політичні принципи;

- переконання в існуванні всезагального морально-релігійного порядку;

- визнання недосконалості людської природи і природженої нерівності людей, обмеженості людського розуму і невіра в можливість соціальної рівності між людьми;

- тверде переконання в тому, що гарантом особистої свободи і соціального порядку є приватна власність;

- визнання необхідності класової ієрархії, перевага усталеним суспільним інститутам і тверда орієнтація на державний авторитет.

У зв'язку зі змінами, що сталися у світі в другій половині 20 ст., класичний консерватизм трансформувався в "неоконсерватизм". Біля витоків неоконсерватизму стояли такі відомі громадсько-політичні діячі і вчені, як Д. Белл, З. Бжезинський, Ф. Хакс, Н. Крістон та ін.

Неоконсерватизм намагається пристосувати традиційні цінності консерватизму до реалій постіндустріального суспільства і відстоює такі принципи: в економічній сфері — звільнення приватного капіталу від надмірного державного втручання; у соціальній — економічний реалізм, скорочення соціальних витрат; у політичній — посилення елітарних тенденцій в управлінні державою, зміцнення законності та порядку.

Неоконсерватизм являє собою своєрідний синтез ідей консерватизму і лібералізму, сутність якого містить заклик: "Розчистити місце від усього того, що було в суспільстві штучно створено, і створити таке, що варте збереження".

Основну увагу неоконсерватори звертають на вимоги зміцнювати законність і порядок, не допускати будь-яких новацій, що можуть підірвати стабільність політичної системи, обмежити владу

представників великого капіталу. Неоконсерватори твердять, що реальний розвиток суспільства можливий тільки за умов вільних ринкових відносин. При цьому основні зусилля повинні бути зосереджені на досягненні формальної свободи, оскільки свобода і рівність несумісні, а соціальна рівність — неможлива.

Неоконсерватори виступають проти високих податків на великий капітал з метою перерозподілу коштів на користь бідних верств населення, проти зрівняльного розподілу, за скорочення державних соціальних програм, що перетворюють державу на "дійну корову" і розбещують людину, яка повинна розраховувати тільки на свої власні сили.

Сьогодні західні консерватори є охоронцями суспільних інститутів, виступають за зміцнення морального порядку, проти будь-яких спроб пом'якшити соціально-економічну нерівність, за свободу приватного підприємництва, активну участь аристократії в державному управлінні.

У багатьох західних країнах ідеологія консерватизму є досить популярною, на її основі створено політичні партії. Успішно функціонують вони в США, Великій Британії, Франції, ФРН і в низці інших країн.

В Україні спектр консервативних політичних партій поки що не склався. А ті політичні партії, що вважають себе консервативними, зокрема Українська національно-консервативна та

Українська консервативно-республіканська, якщо проаналізувати весь комплекс їхніх програмних вимог, радше тяжіють до правого радикалізму, ніж до консерватизму.

Найближче підходить до власне консервативних ідей Українська республіканська партія, ідейне коріння якої можна відшукати в Українській Гельсінській спілці.

Консервативні партії в Україні, враховуючи наявний стан суспільно-політичних відносин, всупереч консервативним традиціям, виступають за кардинальні й рішучі зміни в усіх сферах життя суспільства. Тому консерватизм в Україні неминуче буде не правим, а лівим, оскільки гостро відчувається потреба інтенсифікувати інноваційну діяльність, спрямовану на трансформацію суспільства, виведення його на шлях загальнолюдської цивілізації.

2.3. Соціалізм

У середині ХХ ст. сталося різке загострення боротьби між пролетаріатом і буржуазією. Це викликало появу нової політичної ідеології — соціалізму, з майже одночасною появою в ній двох відгалужень — марксизму і соціал-демократизму. Засновник марксистського крила соціалістичної ідеології К. Маркс, як і його послідовники Ф. Енгельс, Г. Плеханов, В. Ленін, Й. Сталін та інші, виходили з того, що розв'язання основних суспільних проблем безпосередньо пов'язане з

побудовою справедливішого порівняно з капіталізмом соціалістичного суспільства.

Ідейною основою створення марксизму стали: німецька класична філософія; англійська політична економія і французький утопічний соціалізм.

Базовими цінностями марксизму є суспільна власність на засоби виробництва, рівність, народовладдя, інтернаціоналізм.

Основні постулати соціалізму:

- соціалізм є вищою порівняно з капіталізмом формою суспільної організації, перехід до якої можливий тільки шляхом революції;
- побудова соціально справедливого суспільства неможлива без знищення приватної власності на засоби виробництва;
- шлях до соціалізму пролягає через заміну буржуазного парламентаризму диктатурою пролетаріату. Тому марксизм особливо багато уваги приділяв розробленню теорії диктатури пролетаріату, стратегії і тактики революційного робітничого руху.

Невипадково у 19 ст. марксистське вчення особливо увагу приділяло саме революційним методам переходу від капіталізму до соціалізму, обґрунтуванню необхідності диктатури пролетаріату, розробленню стратегії і тактики революційної боротьби.

У 20 ст. вчення марксизму було розвинуто у працях В. Леніна. Саме це комуністичне вчення було названо "марксизмом-ленінізмом", згідно з

яким соціалістична ідея здійснювалася через масове соціальне насильство, повну заборону приватної власності, ринкових відносин, політичної і духовної опозиції. Усе це призвело зрештою або до краху так званого соціалізму (СРСР, країни Центральної і Східної Європи), або до глибокої кризи (Куба, Північна Корея), або до ринкового реформування (Китай, В'єтнам). У свою чергу, це негативно позначилося на самому уявленні про соціалізм як про політичну ідеологію, спричинило її кризу.

Тому є всі підстави вважати, що досвід, накопичений марксизмом-ленінізмом, не тільки не виправдав сподівань її ідеологів, а й трагічно позначився на всьому житті народів, які керувалися цим ученням і яким довелося пожити кілька десятиліть за його жорстокими законами.

Інша доля склалась у соціал-демократичного крила соціалістичної ідеології, що вже остаточно відокремилося від марксистської ще в 1889 р.

Ідеологи соціал-демократичного напрямку Е. Бернштейн, К. Каутський, О. Бауер, К. Реннер, Д. Манн і деякі інші виходили з того, що новий лад, який повинен замінити капіталізм, можна організувати не шляхом революційного насилля, а шляхом поступової історичної еволюції суспільства в напрямі соціальної справедливості і рівності громадян. На думку прихильників соціал-демократизму, соціалізм не означає якогось реального суспільного ладу, ідея соціалізму — це

морально-політичний ідеал: "Кінцева мета ніщо, рух — усе".

В Україні ідеї соціал-демократизму підтримали і розвивали такі відомі вчені і громадсько-політичні діячі, як Д. Антонович, В. Винниченко, С. Петлюра, В. Чехівський та ін.

Базовими цінностями соціал-демократизму є свобода, справедливість, рівність і солідарність. Вирішальна умова утвердження соціалізму — здійснення справжньої демократії.

Основні ідеї і соціал-демократизму:

- державне регулювання економіки і розвиток ринкових механізмів;
- соціальне партнерство, а не класова боротьба;
- перехід до нового суспільства шляхом реформ, відмова від революції;
- відданість парламентаризмові, орієнтація на плюралізм і порозуміння в розв'язанні суспільних проблем;
- соціальна захищеність людини і введення робітничого самоуправління;
- заперечення диктатури як форми політичної влади;
- підвищена увага до етичних стимулів політичного розвитку.

У центрі уваги соціал-демократії — ідея створення "соціальної держави" як інструменту формування "солідарного суспільства", де повинні з'єднатися два великі досягнення XX ст. — індивідуальність творчості і колективна

солідарність. Свого практичного втілення ця ідея набула в низці європейських країн.

Соціал-демократи замінили і частково удосконалили ідею класового протиборства концепцією "соціального партнерства". Однак не все так добре у них склалося, як це видається на перший погляд. Нездійсненими виявились ідеї "демократичного соціалізму" і "суспільства — держави всезагального благополуччя". Неправильне тлумачення сучасної ролі середніх верств, труднощі в розв'язанні питань щодо найманої праці, соціальних наслідків технологічної революції в розвинутих країнах та інші теоретичні прорахунки серйозно підірвали вплив соціал-демократів. Утім, і успіхи деяких країн у соціальному забезпеченні, охороні здоров'я, освіті, житловому будівництві і багатьох інших сферах значні. У країнах, уряди яких очолювали соціал-демократи, практично ліквідовано безробіття і бідність.

У 80-х роках XX ст. більшість соціал-демократичних партій прийняла нові редакції своїх програм. В основу їх покладено такі базові засади, як політичний плюралізм; приватнокапіталістичні принципи економіки і державне регулювання її; соціальна допомога бідним верствам населення; забезпечення максимального рівня зайнятості тощо.

Особливістю сучасної соціал-демократії є те, що загальний напрям політичної діяльності цих

партій визначається відносно короткотерміновими програмами і заходами. Саме цим і пояснюється згода соціал-демократів іти на компроміси і домовленості як усередині своїх партій, так і поза їхніми межами. Саме цим можна пояснити й появу численних соціал-демократичних концепцій (австромарксизму, африканського соціалізму, етичного соціалізму та ін.).

Багатоваріантність цих і деяких інших підходів соціал-демократів до розв'язання наболілих соціальних проблем приводить до того, що нині важко провести чіткі відмінності між соціал-демократичними партіями і партіями інших ідейно-політичних орієнтацій.

Це посилює позиції соціал-демократії і на міжнародній арені. У 1974 р. було створено Союз соціал-демократичних партій Європейського співтовариства, створено в парламенті Європейського союзу соціал-демократичну фракцію. Позитивним чинником світового розвитку став Соціалістичний Інтернаціонал, який нині об'єднує близько 80 соціалістичних і соціал-демократичних партій, які налічують 20 млн членів.

2.4. Християнсько-демократична ідеологія

Однією з дуже поширених ідеологій є християнсько-демократична.

Основні цінності :

- синтез "миру любові" і "миру влади";

- визнання необхідності формувати державу як гаранта свободи для всіх громадян суспільства;
- утвердження тези про те, що добробут людини залежить від благополуччя суспільства і держави і навпаки;
- визнання держави як гаранта духовної свободи з одночасним запереченням того, що держава є найвищою політичною цінністю, а тому не слід сліпо підкорятися світській владі;
- моральними критеріями діяльності людини і держави є християнські цінності;
- держава повинна забезпечити реалізацію демократичних прав громадян, надавати допомогу всім тим, хто її потребує; це може забезпечити баланс інтересів і відносин між державою та громадянином.

2.5. Фашизм

Однією з одіозних суспільно-політичних течій сучасності є фашизм. Термін "фашизм" (від лат.fascio — пов'язка, пучок, в'язка, об'єднання) почав широко вживатися з 1919 р., коли в Італії було створено фашистську партію, яку очолив Б. Муссоліні. У своїй класичній (італійській) формі фашизм був покликаний піднести силу національного духу, відродити історичне значення Римської імперії, сформувані ментальні засади нових імперських амбіцій, встановити тверду державну владу, яка б організувала все суспільство для здійснення історичної мети національного

відродження.

Із цього часу фашизм проявляється як екстремістсько-політичний рух, як форма правління і як ідеологія.

Фашизм як екстремістсько-політичний рух з'явився після першої світової війни, за умов глибокої економічної кризи. Саме в цей час величезні маси людей жили на межі виживання. Цим і скористалися фашисти, залучивши їх під свої знамена.

Головним об'єднувальним гаслом для фашистів стала корпоративна єдність нації, що ґрунтується на спільності крові і раси й гарантом якої покликана бути держава.

Як державна форма правління фашизм являє собою різновид тоталітаризму (важливу роль відіграють силові структури правлячої партії, ліквідація демократичних свобод). Він передбачає повний контроль усього суспільного життя з боку держави та інституцій, мілітаризацію країни. Такий соціальний порядок забезпечується репресіями проти інакомислення і "фільтрацією" суспільства від усіх елементів, які виступають проти фашизму.

Як ідеологія фашизм являє собою суміш расистських, інтернаціоналістичних, націоналістичних, соціалістичних, консервативних і деяких інших ідейно-політичних течій. З'єднувальним ланцюгом цих течій виступає апологетика виконавчої ролі держави, нації та її

вождя.

Серед теоретиків — фундаторів фашистської ідеології слід назвати А. Ракко, Д. Джентіле і Б. Муссоліні. Найбільший внесок у становлення фашистської ідеології зробив Б. Муссоліні. Саме він не тільки визначив основні риси фашизму: активізм, націоналізм і футуризм, розкрив їхній зміст, а й першим спробував втілити ідеї фашизму в життя.

Одним із найреакційніших відгалужень ідеології фашизму є нацизм (націонал-соціалізм). Нацистську доктрину обґрунтовано в книжках А. Гітлера "Моя боротьба" і А. Розенберга "Міф ХХ століття".

Характерні риси нацистської ідеології й політики:

- панування расистської шовіністичної ідеології;
- культ вождя;
- встановлення однопартійної системи;
- ототожнювання партії з державою, зрощення їхніх апаратів;
- мілітаризація й уніфікація всього суспільного життя .

У політичній доктрині фашизму індивід — ніщо. Він повинен розчинятись у найвищій силі — нації й відчувати гордість від участі в ній. Фашизм широко пропагує самопожертвування з очевидною метою — обґрунтувати необхідність існування й діяльності вождів, їхнього владарювання над

масою.

Основними засобами досягнення своєї мети фашизм вважає силу, насамперед військову. Тому мілітаризація, насильницькі методи як під час завоювання влади, так і в процесі виконання програмних завдань фашизму є необхідною умовою його існування. Фашизм протиставляє військову силу таким основоположним політичним цінностям, як свобода, рівність і демократія. Усіма доступними методами фашизм насаджує правовий нігілізм, антипарламентаризм, обмеження демократичних прав і свобод.

Фашистська ідеологія ґрунтується на ідеї расової винятковості панівної нації, а це зумовлює проведення антинаціональної за своєю суттю політики — шовінізму, расизму, геноциду та етноциду.

- За умов панування фашизму неможливе легальне існування будь-яких опозиційних політичних партій або інших політичних об'єднань.

Ідеї фашизму і фашистські рухи мають місце і в сучасному світі, уже у вигляді неофашизму. Нині неофашистські організації діють у 80 країнах світу. Створено Всесвітній союз нацистів із штаб-квартирою в США. В основу неофашистської ідеології покладено все ті ж фашистські постулати. Але є й відмінності, що містяться в закликах неофашистів, — відмова від етнічного месіанства, пропаганда так званого

гуманізованого фашизму і деякі інші.

Сучасні неофашисти виступають під гаслами "чистого" фашизму, вільного від спотворень, намагаються відмежуватися від злочинів гітлерівського фашизму. Сьогодні вони говорять про білу людину взагалі, яка протиставляється "кольоровим" народам. Неофашисти США, наприклад, твердять про перевагу "англосаксонської раси".

-

2.5. Екстремізм

До крайніх поглядів і методів політичної діяльності відносять і політичний екстремізм. Ліве його відгалуження в теорії покладається на ідею негайної революції і боротьби, а правий напрям використовує ультранаціоналістичні гасла і виявляється у формі фашизму чи расизму.

Особливим проявом політичного екстремізму є релігійний екстремізм. Дуже великого поширення в наш час набув ісламський фундаменталізм.

Для практики політичного екстремізму характерним є намагання досягнути політичної мети шляхом використання будь-яких форм насилля, включаючи і політичний терор.

Таким чином, політичні ідеології формуються на основі певних соціально-економічних відносин і мають собі за мету активізацію суб'єктивного чинника. Запорукою стабільності будь-якого політичного ладу є плюралізм ідейно-політичних

течій., терпимість до інакодумства.

У світовій соціально-політичній думці все більше окреслюються контури планетарної ідеології гуманізму. Така синтетична ідеологія в майбутньому може мати перспективу, тому що вона буде ґрунтуватися на ідеї "знімання" суперечностей між свідомістю особи і суспільством через трансцендентальні суб'єкти: Всесвіт і знання. Нова епоха вже сформувала необхідність у такій ідеології, оскільки саме гуманізм як планетарна ідеологія зможе об'єднати всі нації в світове співтовариство, покликане забезпечити соціальний добробут та інтелектуальні й духовні потреби кожної людини Землі.

Семінарське заняття **Тема №4: Політичні ідеології.**

Навчальні питання:

1. Поняття політичної ідеології, сутність ідеологізації політики, основні європейські політичні ідеології.
2. Лібералізм.
3. Консерватизм.
4. Соціалізм (соціал-демократія). Комунізм.

Навчальна мета заняття: засвоєння студентами поняття сутності та функцій політичної ідеології.

Теми рефератів:

1. Ідеологія як знаряддя політичної еліти.
2. Ідеологія як політична міфотворчість.
3. Ідеологія як чинник соціального консенсусу.
4. Рівні функціонування політичної ідеології.
5. Націоналістичні ідеології.
6. Нацизм (націонал-соціалізм). Фашизм.

Питання для самоконтролю :

1. Чи має майбутнє сучасний консерватизм, якщо «так», то чим можна це аргументувати?
2. На відміну від лібералізму, консерватизму і комунізму, які зорієнтовані на інтереси конкретних класів і соціальних груп, фашизм спирається на ідею вищої раси і національної ідентичності. Чим можна пояснити прихильність населення ряду країн до ідеології фашизму :
 - а) появою груп, особливо сприйнятливих до соціальної демагогії фашизму;
 - б) синтезом ідей національної вишості і гасел соціальної рівності і справедливості;
 - в) почуттям національного приниження?
4. Які причини впливають на формування тієї чи іншої ідеології в межах конкретної країни?
5. Комунізм претендував на статус науки. Чим наука відрізняється від ідеології?

Тести до теми №4. «Політичні ідеології»

1. Що таке політична ідеологія?
 - а) система політичних ідей і уявлень, що відбивають інтереси, світогляд, і ідеали індивідів і соціальних груп;
 - б) стійкі, некритичні, емоційно забарвлені образи, уявлення про політичні події, явища і процеси;
 - в) вплив індивідів і соціальних груп на політичну систему, її елементи, а також процес прийняття політичних рішень;
 - г) єдині політичні вимоги частіше мають невеликі групи людей (частини певних класів, верств або між класові конгломерати;
2. Однопартійна система характерна для....
 - а) України;
 - б) Китаю;
 - в) США;
 - г) Росії
3. Еліта – це...
 - а) вищий, відносно замкнутий, невеликий за чисельністю прошарок суспільства, який контролює його основні економічні, політичні і культурні ресурси;
 - б) здатність однієї людини або групи людей контролювати поведінку громадян суспільства, виходячи з загальнонаціональних або загальнодержавних завдань;
 - в) вищий біологічний тип людини, який ігнорує встановлену культуру, мораль, політичні цінності;
 - г) сукупність особливостей політичної культури певної соціальної групи, які відрізняють цю політичну культуру від культури іншої групи

людей;

4. Яка з перелічених ідеологій базується на переконанні про вроджену

а) нерівність людей і недоторканість, святість приватної власності?

б) консерватизм;

в) фашизм;

г) неолібералізм;

5. Яка з перелічених ідеологій особливо апелює до саморегулювання економіки за законами конкуренції і вільного ринку?

а) соціалізм;

б) консерватизм;

в) лібералізм;

г) соціалізм

6. Що з переліченого є ознакою комуністичної ідеології?

а) релігійна віротерпимість;

б) підпорядкування політики релігійної моралі;

в) ліквідація приватної власності;

г) відмова від насильницьких форм класової боротьби

7. Яка з перелічених ідеологій акцентує увагу на необхідності поєднання механізму вільного ринку з державним контролем за економічним життям?

а) консерватизм;

б) фашизм;

в) неолібералізм;

г) соціалізм

8. Яка з перелічених ідеологій особливо апелює до саморегулювання економіки за законами конкуренції і вільного ринку?

а) соціалізм;

б) консерватизм;

в) лібералізм;

г) неоконсерватизм

9. Яка з перелічених ідеологій базується на переконанні про вроджену нерівність людей і недоторканість, святість приватної власності?

а) консерватизм;

б) фашизм;

в) неолібералізм;

г) соціалізм

10. Хто був ідеологом інтегрального (радикального) націоналізму?

а) М. Міхновський;

б) Д. Донцов;

в) М. Драгоманов;

г) І. Франко

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. - Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. 56 с.
2. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 188 с.
3. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політико-правові системи світу: навч. посібник. - К.: Знання, 2006. 668 с.
4. Дахно І. І., Тимофеев С. М. Країни світу: енциклопедичний довідник. - К.: МАПА, 2005. 608 с.
5. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підручник. Львів: Могнолія-Плюс, 2006. 304 с.
6. Політологічний енциклопедичний словник. К.: Генеза, 2004. 736 с.

Додаткова:

1. Політологія. Навчально-методичний комплекс: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 704 с.
2. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство; Кн. друга: Держава і політика. А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко, вид., перероб. та доп. К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. 664 с.
3. Політологія: наука про політику / за заг. ред. В. Г. Кременя. Х.: 2002. 640 с.
4. Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закл / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. К.: Вид. центр «Академія», 2006. 528 с.
5. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи. Інституційний вимір. Львів, 2004.
6. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П. та ін. Л.: Ліга-Прес, 2015. 668 с.
7. Шаповал В. Державний лад країн світу. К., 1999.
8. Шляхтун П. П. Політологія (теорія та історія політичної науки): підручник. К.: Либідь, 2002. 576 с.

ТЕМА №5. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА

1. Поняття політичної влади.
2. Легітимізація політичної влади.
3. Держава як вища форма політичної влади.
4. Поняття правової держави.

1. Поняття політичної влади.

Політична влада як, один з найважливіших проявів влади, характеризується реальною здатністю даного класу, групи, індивіда проводити свою волю, виражену в політику. Поняття політичної влади ширше поняття влади державної.

Політика здійснюється з приводу і для досягнення влади. Це реальна можливість здійснення своєї волі у соціальному житті, нав'язування її іншим людям, при використанні різних засобів і методів, включаючи і примус.

У суспільстві влада — це необхідність, бо за її допомогою забезпечується нормальне функціонування всіх соціальних суб'єктів, вона забезпечує організованість і порядок, координує дії різних елементів держави і суспільства.

У своєму загальному значенні поняття "влада" означає право і можливість одних здійснювати свою волю стосовно інших, впливати на їхнє поведіння і діяльність, використовуючи при цьому авторитет, право, насильство й інші засоби. Владу можна класифікувати за різними підставами:

- за сферою реалізації розрізняють економічну і політичну владу;
- відповідно до суб'єктів, що беруть участь у владовідносинах, — державну владу, владу формальних і неформальних об'єднань тощо.

Відомо, що політична діяльність здійснюється не тільки в рамках держави, але й в інших складових частинах соціально-політичної системи: у рамках партій, профспілок, міжнародних організацій і т. д.

Політична влада має ряд особливостей (відмінних ознак):

- верховенство, обов'язковість її рішень для всього суспільства, і всіх інших видів влади;
- загальність, тобто публічність. Це означає, що політична влада діє на основі права від імені всього суспільства;
- легальність у використанні сили й інших засобів володарювання в межах країни;
- моноцентричність, тобто існування загальнодержавного центра (системи владних органів) прийняття рішень;

Демократія щодо політичної влади виступає як відповідний політичний порядок, система взаємних політичних обов'язків влади і народу.

Демократія — одна з найдавніших форм організації політичної влади, складовими якої є три основні якості:

- народовладдя, верховенство народу як джерела влади;

- рівноправність, що характеризує ступінь прав і свобод кожної людини;
- свободи особистості.

2. Лідерство і легітимізація політичної влади.

Легітимність влади — це суспільне визнання, довіра і підтримка, які роблять їй суспільство, народ.

Поняття "легітимність влади" уперше було введено Максом Вебером. Він виділив **три основних** джерела (підстави) законності, правомірності політичної влади:

- відповідно до традиції (монархія);
- харизматичний тип (у зв'язку з величезною популярністю і культом особистості політичного діяча);
- раціонально-правовий тип — ця влада визнається народом тому, що вона спирається на раціональні, визнані їм закони.

Серед ресурсів політичної влади можна виділити *економічні, соціальні, силові, інформаційні та ін.* Економічні ресурси потрібні і для завоювання влади, і для реалізації її цілей, і для її підтримки.

Силові ресурси виконують функцію забезпечення оборони країни, охорони внутрішнього порядку, у тому числі забезпечення безпеки політичної влади, недопущення яких-небудь намірів на владу з метою її скинення.

Соціальні ресурси. Соціальна політика у великих

сучасних західних країнах будується таким чином, що в збереженні існуючої політичної влади зацікавлена більшість населення: тут широка система страхування, високий рівень пенсійного забезпечення, широко розвита система благодійних організацій і т.д.

Інформаційні ресурси — це засоби масової інформації.

Основні функції політичної влади:

- 1) керівництво суспільством у цілому і кожній його сфері;
- 2) функція оптимізації самої політичної системи, пристосування її інститутів до цілям, задачам і самій суті тих сил, що прийшли до влади;
- 3) функція забезпечення стабільності в країні.

Існують **дві форми політичної влади**: індивідуальна і інституалізована.

2. Легітимізація політичної влади.

Примус і насильство є не єдиним засобом влада для досягнення своїх цілей. Як правило, правляча еліта суспільства змушена вдаватися до фізичного примушення лише у виключних випадках, коли вичерпані усі інші ресурси влади. До числа останніх, наприклад, належить звичка людей підкорятися, їх страх, байдужість, традиції або переконання в тому, що правляча еліта виражає інтереси народних мас.

Це означає, що політичний панування передбачає не тільки примус з боку правлячої

меншини, а й згода більшості підкорятися.

У політології та **легітимною вважається та влада, яка спирається добровільну згоду підкорятися, а не нав'язується їм силою.** Така легітимна (від лат. Legitimus - законний) влада сприймається населенням як правомірна та справедлива. І навпаки, якщо правляча група **не користується народною довірою** і змушена постійно вдаватися до засобів примусу, то влада такої групи прийнято вважати нелегітимною.

До поняття «легітимність» за змістом близько інше поняття - «легітимація». Легітимація - це процедура суспільного визнання або підтвердження законності будь-якого права або повноважень діючої особи, а також визнання законності існуючих політико-правових відносин. Легітимність політичного явища не означає його юридично оформленої законності, і тому легітимацію не слід змішувати з легалізацією, а легітимність - з легальністю, тобто з законністю. Легітимація не володіє юридичними функціями і не є правовим процесом. Легітимація стверджує політику і владу, пояснює і виправдовує політичні рішення, створення політичних структур, їхня зміна та оновлення і т.д. Одночасно вона є і необхідною умовою дотримання законів.

Види легітимації: Як показує аналіз політико-правових відносин, що складаються в різних країнах і на різних історичних етапах, існують досить різноманітні підстави легітимації. Тому їх

прийнято класифікувати за різними типами. Класична типологія легітимації, не втратила значення по сьогоднішній день, запропонована М. Вебером. Все розмаїття легітимації політико-правових відносин він зводить до трьох основних типів: традиційної, харизматичної і раціонально-правовий. Які ж особливості характерні для кожного з цих типів легітимації влади?

Традиційна легітимація політико-правових відносин ґрунтується на звичаї, норми якого виступають в якості основи панування і підпорядкування. Ці освячені звичаєм норми вказують на те, хто має право на владу, а хто зобов'язаний підкорятися.

Харизматична легітимація політики-правових відносин ґрунтується на авторитеті лідера, якому приписуються виняткові риси. У даному випадку між лідером і масами встановлюються інтенсивні емоційні зв'язки, а слова і справи такого лідера оточуються ореолом непогрішності.

Раціонально-правова легітимація, або легальний тип встановлення політико-правових відносин, що ґрунтується на визнанні юридичних норм, що регулюють відносини управління та підпорядкування. Найбільш розвинутою формою цього типу легітимності є конституційна держава.

Принципи легітимації:

Принцип суверенітету народу виражається у праві громадян на комунікацію між собою і з правлячою елітою і участь у виробленні спільних

рішень, які зачіпають їхні власні інтереси. Реалізація цього принципу забезпечує громадянську (публічну) автономію населення країни від політичної влади і захист їх інтересів від свавілля влади.

Що ж стосується *принципу прав людини*, то він знаходить своє вираження у класичних права людини, що забезпечують громадянам життя, свободу і їх особисту (моральну) автономію. Разом ці принципи забезпечують собою легітимне панування законів і з точки зору індивіда як громадянина (принцип суверенітету народу), і з точки зору індивіда як особистості (принцип прав людини).

Таким чином, визнання легітимності влади, а в широкому сенсі політико-правових відносин, має надзвичайно важливе значення для її ефективності.

3. Держава як вища форма політичної влади.

Вивчення держави передбачає передусім з'ясування притаманних їй ознак, функцій, прерогатив, структури, форм. Не менш важливим є ознайомлення з теоріями походження держави, концепціями сучасної держави, ознаками правової держави та механізмами її співвідношення з громадським суспільством.

Нині у світі є близько 200 держав, які відрізняються одна від одної історією, рівнем соціально-економічного та культурного розвитку, соціально-політичною організацією, розміром

території, кількісним та якісним складом населення, ступенем впливу на міжнародній арені.

Дослідники різних епох демонстрували сталий інтерес до природи держави, причому погляди на державу історично змінювались. У країнах Стародавнього Сходу державу розглядали як щось святе, що виникає внаслідок Божої волі, а тому потребує беззаперечного підкорення. До початку XX ст. таке розуміння збереглося в суспільствах з одноособовою (монархічною) формою влади, що передавалася у спадок.

Проте ще у Стародавній Греції різні філософи та філософські течії починають пов'язувати державу з вимогами справедливості (піфагорійці), законності (Сократ), турботи про суспільне благо (Демокріт). Арістотель трактував державу як вищу форму спілкування між людьми. На думку Арістотеля, держава виникає не лише для господарського обміну і протидії несправедливості. "Вона з'являється тільки тоді, коли створюється спілкування заради благого життя між сім'ями і родинами, заради досконалого і достатнього для себе самого життя". У багатотомній праці "Політика" Арістотель описав 158 грецьких і варварських державних устроїв. Найбільш вдалою формою держави він вважав конституційну помірковано-демократичну республіку (політію), що спирається на середні верстви суспільства, на вільних людей середнього статку і передбачає правління більшості в

інтересах усього суспільства.

Розвиток історичної думки призвів до появи значної кількості іноді навіть протилежних думок про походження, суть та основне призначення держави. У середні віки, коли визначальну роль у житті суспільства відігравала Церква, панівною була теологічна теорія, теологія – вчення про Бога), яка трактувала виникнення держави та державної влади з Божої волі. Звідси випливає святість, недоторканність держави, покора всіх підданих державній владі. Патріархальна теорія обґрунтовує концепцію держави, згідно з якою держава — це результат історичного розвитку сім'ї. Природний процес розростання сім'ї у роди, потім у племена призводить до появи великих спільнот, якими і стали держави. За цією теорією, спадковий монарх — це нащадок племінних вождів, які ведуть свій родовід від Адама.

У XVII—XVIII ст. чималої популярності набуває теорія суспільного договору, яка доводить, що держава виникає на певному етапі історичного розвитку людства як наслідок укладання угоди між народом і правителем. Держава тут є органом загального примирення людей, які перебували у природному стані, коли тривала "війна всіх проти всіх". Концепція суспільного договору існувала у двох різновидах. У першому випадку наголос на тому, що народ добровільно віддав право керувати суспільством монархові й тому має добровільно підкорятися, виправдовував абсолютизм. Інша

концепція наголошувала на тому, що в разі невиконання правителем своїх обов'язків, занедбаності умов угоди народ має право на супротив правителю.

Є ще й інші теорії походження держави. Зокрема, органічна, трактує виникнення держави як наслідок природної диференціації органів "суспільного організму"; психологічна пояснює походження держави особливими властивостями психіки визначних осіб; теорія завоювання трактує появу держави як результат завоювання та поневолення одних племен іншими і встановлення на завойованій території влади завойовника; класова теорія пов'язує появу держави з поділом унаслідок майнового розшарування суспільства на класи, з яких один панує, а інші підкоряються.

Сучасна загальна теорія походження держави є юридичною. Вона пов'язує виникнення держави з правами людини, розглядає як правову форму організації та функціонування політичної влади. На думку багатьох політологів, держави виникали різними шляхами, і на їх утворення впливали різноманітні чинники.

Погляди вчених на суть й основне призначення держави теж відрізнялися неоднорідністю та суперечливістю. На думку Т. Мора, держава — це змова багатих проти бідних (таке розуміння держави згодом було притаманне марксистам та анархістам); німецький філософ Г. Гегель трактував державу як втілення моральної

ідеї, "образ і дійсність Розуму", "ходу Бога в світі"; інший німецький філософ І. Кант вважав, що призначенням держави є забезпечення максимальної відповідності державного устрою принципам права. На думку К. Маркса і Ф. Енгельса, мораль, право і заснована на них держава у класовому суспільстві повинні бути повністю підпорядковані інтересам панівного класу. У розумінні Г. Кельзена, держава — це "позитивний правопорядок, який примусово регулює суспільство людей", звідси, кожна держава вже за означенням є правовою. Іншою є думка українського вченого Б. Кістяківського, який вважав, що наявність законів не є підставою для ототожнення держави з правом, і що "тільки маючи справу з уповноваженими особами, котрі можуть виставляти правові вимоги до самої держави, державна влада виявляється змушеною незмінно дотримуватися законів".

Отже, розмаїття підходів до сутності та призначення держави дає кардинально відмінні трактування: від розуміння держави як апарату насильства — "чудовиська, що пожирає людей" (Т. Гобс, Ф. Ніцше, В. Ленін) — до трактування її як інструмента здійснення солідарних планів людей, втілення їх спільної волі та досягнення "загального блага".

З метою систематизації різноманітних підходів до розуміння суті держави та її стосунків з неполітичною сферою суспільства в політології

використовують поняття парадигми. Парадигма — це концептуальна схема, модель теоретичного осмислення явища та його сприйняття суспільною свідомістю. Для пояснення суті та призначення держави в сучасній політології прийнято використовувати три парадигми держави, які виділив іспанський політолог Х. Карраседо.

Парадигма справедливої держави — традиційна формула технократичних і раціоналістичних концепцій від Платона до Гегеля і Маркса — практично втілена у країнах Сходу та в державах ісламського світу. Концепція "справедливої держави" декларує: держава — це все, вона наділена вищою мудрістю, знанням одвічних і незмінних законів, вона втілює у собі і у своїй діяльності абсолютний порядок, який встановлює остаточно, а громадяни повинні лише безапеляційно його виконувати. Держава повністю підпорядковує собі громадянське суспільство, втручається і регламентує всі сфери життя суспільства, поширює вплив на сімейні та приватні відносини, на релігію і мораль.

Критикувати діяльність такої держави заборонено. Не підлягають перегляду абсолютні (наприклад, класові) інтереси, встановлені абсолютні етичні межі, яких не можна порушувати. Така держава — це наставник, опікун, а її політика — це певна педагогіка. Держава вирішує всі проблеми своїх громадян, а останні, своєю чергою, завдячують усім, що

мають, державі. На практиці така держава тяжіє до деспотизму і тоталітаризму (колишній СРСР). Її стосунки з громадянами мають патерналістичний характер (від лат. *pater* — батько), що призводить до того, що держава контролює не лише поведінку людей, а й їхні думки, переконання, ціннісні орієнтації.

Парадигма держави політичного реалізму притаманна ліберальним демократіям і передбачає щонайменше державності, яка є гарантом особистої свободи кожного члена суспільства в її "негативному" трактуванні (як "свободи від...", перш за все, від втручання в особисте життя) і використовує механізми примусу лише за необхідності. Мета такої держави — створення завжди тимчасової рівноваги між протилежними інтересами різних суспільних груп, що сприяє запобіганню конфліктів. Найбільшим політичним досягненням такої держави є ефективні дії, які дають бажані результати, при цьому політичні настанови постійно модифікуються, а на шляху досягнення політичних цілей немає жодних моральних обмежень.

У суспільстві панує прагматичне ставлення до держави, яке опирається на тезу про етичну нейтральність влади. Крайнім виявом держави політичного реалізму стала наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. у США концепція "держави — нічного сторожа", яка не втручається в повсякденні справи громадян, а лише оберігає

їхні спокій і майно, коли вони сплять.

Незважаючи на наявність різноманітних теорій держави, поглядів і підходів до розуміння її суті та призначення, політологи визнають характеристики державної організації, серед яких:

— наявність публічної влади, яка не ототожнює себе з суспільством і в розпорядженні якої є особлива система органів та установ, що професійно виконують функції управління (чиновництво) та захисту населення (військо, правоохоронні органи тощо);

— утримання системи суспільної влади і державного апарату управління за рахунок податків з населення;

— територіальна організація населення і верховенство державної влади над цією територією;

— наявність системи правових норм, санкціонованих державою й обов'язкових для всього населення;

— право представляти інтереси всього суспільства і виступати від його імені як усередині країни, так і на міжнародній арені

4. Поняття правової держави.

Парадигма "правової держави" передбачає раціональне співвідношення індивідуальної та громадянської свободи з державною владою, яка функціонує згідно з принципом верховенства права, опираючись на усталені правові норми,

встановлені у визначеному конституцією порядку, що виникає на основі консенсусу. Правова держава не лише гарантує права людини, а й відповідає за рівномірний розподіл первинних благ. Метою державної політики є забезпечення автономії особи з поєднанням вимог свободи (як позитивної, так і негативної) з рівністю (права людини в їх динаміці та розвитку).

Правова держава — це вища форма державного буття, найдосконаліший ступінь державної організації.

Основним принципом організації і діяльності правової держави є поділ влади. Цей принцип визначає, з одного боку, верховенство законодавчої влади, а з іншого - підзаконність виконавчої і судової влади. Розмежування єдиної державної влади на три відносно самостійні та незалежні галузі попереджує можливі зловживання владою та виникнення тоталітарного управління державою, не пов'язаного правом. Кожна з цих влади займає своє місце в загальній системі державної влади і виконує властиві тільки їй завдання та функції. Вони гарантують незалежність однієї влади від іншої в межах тих же повноважень.

Правова держава - багатомірне явище, що розвивається. У ході суспільного прогресу воно набуває нових властивостей, наповнюється новим змістом, відповідним конкретним умовам існування суспільства і рівню його розвитку.

Неминущим загальним початком будь-якої правової держави є його зв'язаність правом. *Правова держава - це така форма організації діяльності державної влади, яка будується у взаємовідносинах з індивідами і їх різними об'єднаннями на основі норм права.*

Економічною основою правової держави є виробничі відносини, що базуються на багатуукладності, на різних формах власності (державної, колективної, орендної, приватної, акціонерної, кооперативної та інших) як рівноправних і однаковою мірою захищених юридично. У правовій державі власність належить безпосередньо виробникам і споживачам матеріальних благ; індивідуальний виробник виступає як власник продуктів своєї особистої праці. Правовий початок державності реалізується тільки при наявності самостійності і свободи власності, які економічно забезпечують панування права, рівність учасників виробничих відносин, постійний ріст добробуту суспільства і його саморозвитку.

Соціальну сторону правової держави складає саморегулююче громадянське суспільство, яке об'єднує вільних громадян-носіїв суспільного прогресу. У центрі уваги такої держави знаходиться людина, його різноманітні інтереси. Через систему соціальних інститутів, суспільних зв'язків створюються необхідні умови для реалізації кожним громадянином своїх творчих,

трудових можливостей; забезпечується плюралізм думок, особисті права і свободи.

Етичну основу правової держави утворюють загальнолюдські принципи гуманізму і справедливості, рівності і свободи особистості, її честі і гідності. Режим правової державності реально затверджує їх визначальну роль в житті суспільства, виключає свавілля і насильство над особистістю. Конкретно це виражається в демократичних методах державного управління, справедливості правосуддя, в пріоритеті прав і свобод особистості у взаємовідносинах з державою, захисті прав меншості, терпимість до різних релігійних переконань і т. п.

Правова держава - суверенна держава, яка концентрує в собі суверенітет народу, націй і народностей, що населяють країну. Здійснюючи верховенство, загальність, повноту і винятковість влади, така держава забезпечує свободу суспільних відносин, заснованих на початках справедливості, для всіх без винятку громадян. Воно обмежує свободу людини, якщо його поведінка загрожує свободі інших людей.

Політична природа держави найбільш чітко проявляється в його суверенітеті. Саме в суверенітеті концентрується вся гама потреб і інтересів різних ланок політичної системи суспільства. Завдяки суверенітету координуються інтереси державних і недержавних організацій,

забезпечується їх справедлива правова рівновага і вільний розвиток.

1. Верховенство закону у всіх сферах суспільного життя. У системі правових цінностей вищою формою вираження, організації і захисту волі людей є закон. У законах держава встановлює загальнообов'язкові правила поведінки, які повинні максимально враховувати об'єктивні потреби суспільного розвитку на засадах рівності і справедливості. Саме тому закон володіє вищою юридичною силою. Всі інші правові акти повинні відповідати закону. Підзаконні акти при необхідності можуть лише конкретизувати деякі положення законів, але ні в якому разі не "вдосконалювати", не "підправляти", не "змінювати" закон.

Основний закон правової держави - конституція. У ній сформульовані правові принципи державного і суспільного життя. Ніякий інший правовий акт держави не може суперечити конституції. Пріоритет конституції - невід'ємна риса правової держави. Тому правова держава - це конституційна держава.

2. Реальність прав особистості, забезпечення її вільного розвитку. Правова держава визнає за індивідом певну сферу свободи, за межі якої втручання держави неприпустимо. Обов'язок "невтручання" державної влади відповідає праву індивіда вимагати дотримання цього. У разі порушення цього права воно забезпечується

судовим захистом. У цих умовах фактична свобода перетворюється в право свободи. Право стає загальним масштабом і рівною мірою свободи. Реальний його прояв охоплюється формулою: "Все, що не заборонено індивіду, йому дозволено", і навпаки: "Все, що не дозволено владі, їй заборонено".

Взаємна відповідальність держави і особистості. Відносини між державою як носієм політичної влади і громадянином як учасником її формування і здійснення повинні будуватися на засадах рівності і справедливості. Визначаючи в законах міру свободи особистості, держава в цих межах обмежує себе у власних рішеннях і діях.

Обов'язковість закону для державної влади забезпечується системою гарантій, які виключають адміністративний свавілля. До них належать відповідальність депутатів перед виборцями (відкликання депутатів); відповідальність уряду перед представницькими органами; дисциплінарна, цивільно-правова або карна відповідальність посадових осіб держави будь-якого рівня за невиконання своїх обов'язків перед конкретними суб'єктами права.

На тих же правових началах будується відповідальність особистості перед державою. Застосування державного примусу повинно носити правовий характер, не порушувати міру свободи особи, відповідати тяжкості скоєного правопорушення.

Природний прогрес людського життя вносить і буде вносити нові елементи в теорію і практику будівництва правової держави.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема №5: Політична влада

Мета заняття: розглянути сутність і зміст політичної влади, визначити спільне і відмінне між політичною та державною владою, розглянути фактори легітимації влади; формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави; виховувати вміння публічного виступу та навички наукової полеміки.

Навчальні питання

1. Поняття і форми політичної влади.
2. Легальність та легітимність політичної влади.
3. Держава як вища форма політичної влади.
4. Правова держава.

Терміни і поняття для засвоєння: політична влада, державна влада, політичне панування, верховенство влади, легальність влади, легітимність влади, ресурси влади, ознаки влади, ерозія влади, відчуження влади, ефективність влади.

Теми рефератів

1. Політичне життя і владні відносини.
2. Легітимність влади як соціальна проблема.
3. Реалізація влади в демократичному суспільстві.
4. Концепції походження та сутності політичної влади.
5. Реалізація влади в демократичному суспільстві.
6. Влада: генеза, компоненти, методи функціонування.
7. Структура політичної влади.
8. Принципи і сутність поділу влади в демократичному суспільстві.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст поняття легітимність політичної влад
2. З'ясуйте структурні елементи політичної влади.
3. Дайте визначення понять «політична влада», політичне панування, політичний авторитет
4. Що таке джерела, ресурси та засоби політичної влади?
5. Розкрийте зміст аксіом політичної влади за О. Ільїним.
6. Які особливості політичної влади в Україні?
7. Термін «харизма» уособлює персоналізацію влади в традиційних, перехідних і нестабільних суспільствах. Чи можлива

абсолютна легітимність влади в стабільних демократичних суспільствах? Обґрунтуйте відповідь.

8.Якою мірою ідея Аристотеля про змішану форму правління може бути здійсненою в демократичних державах сучасності ?

9.Легітимність влади – це здатність влади підтримувати у громадян лояльність і довіру до існуючих політичних інститутів. На що може піти влада, вичерпавши всі способи легального впливу на маси? Висловіть власну точку зору.

10.Чи є, на Вашу думку, протитрута проти розбещення індивідів владою?

Тести до теми № 5. «Політична влада»

1.Що таке «політична влада»?

- а) влада – це сила, могутність;
- б) влада – це мистецтво;
- в) влада – це правила взаємин між окремими індивідами і соціальними інститутами;
- г) влада – це можливість і здатність одного учасника відносин робити визначальний вплив впливати на поведінку інших

2.Що таке легітимність політичної влади?

- а) юридична законність влади;
- б) схвалення влади населенням, переконаність у необхідності підпорядкування;
- в) верховенство і повнота влади держави на всій її території, а також незалежність і рівноправність у міжнародних відносинах;
- г) здатність впливати на поведінку окремих людей, соціальних груп, організацій або суспільства в цілому з метою досягнення певних цілей

3.Що є предметом вивчення політології?

- а) політична культура;
- б) владні відносини;
- в) держава;
- г) все вище вказане

4. Метою політики є:

- а) забезпечення панування одних суспільних груп над іншими;
- б) узгодження соціальних інтересів;
- в) діяльність груп, партій, держави, пов'язаних з реалізацією загальнозначущих інтересів за допомогою політичної влади;
- г) визначення лідера

5. В якій позиції перераховані джерела політичної влади?

- а) легітимність, результативність, терпимість, самокритичність;
- б) право, авторитет, примус, популізм, переконання;
- в) панування, керування, контроль, координація, організація;

- г) сила, багатство, престиж, інформація, авторитет
- 6.Що є головним мотивом участі особистості в політиці?
- а) цінності, ідеали, переконання;
 - б) емоції, почуття, переживання;
 - в) потреби, інтереси;
 - г) програми, платформи, декларації
- 7.Демократична система влади не передбачає...
- а) поділу влади;
 - б) плюралізму думок;
 - в) монополізації влади;
 - г) елітарності
- 8.Згідно політичної науки, держава це:
- а) офіційний підрозділ країни;
 - б) група людей, завжди пов'язаних спільною культурою;
 - в) політичне об'єднання, що володіє вищим суверенітетом;
 - г) орган примусу (насилля)
- 9.Основним атрибутом держави є:
- а) публічна влада;
 - б) населення;
 - в) ресурси;
 - г) територія
- 10.Виберіть з перерахованих визначень держави найбільш точне:
- а) держава – це сукупність організацій та установ, що реалізують функції управління в рамках певної території на основі встановлених юридичних норм і правил;
 - б) держава – це система органів та інститутів, що здійснюють владні повноваження на основі верховенства права, поділу влади і визнання рівності і свободи за всіма учасниками суспільних відносин;
 - в) держава – це центральний інститут політичної системи суспільства, який створюється для організації і управління життям населення на певній території за допомогою публічної влади, що має обов'язковий характер;
 - г) держава – це інструмент насильства пануючих класів над пригнобленими масами;

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. - Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. 56 с.
2. Декларація про державний суверенітет України. К., 1991. 8 с.
3. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. - Л.: Ліга-Прес, 2015. 668.
4. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. -

Л.: Новий Світ-2000, 2016. 1000 с.

5. Політологія: навч. посіб. / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. - К.: Знання, 2011. С. 38-46.

6. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. - Львів: ЛьвДУВС, 2011. С. 105-158.

Додаткова:

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука.- Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 118 с.

2.Гетьманчук П., Гришук В.К. Політологія. Навчальний посібник. К. : Основи, 2010. 415 с.

3.Воронянський О.В., Кулішенко Т.Ю. Політологія. Підручник. Харків. ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2017. 180 с.

4.Демиденко Н.М. М.С. Грушевський: деякі аспекти концепції державотворення.Сіверянський літопис : зб. наукових праць / Національний заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства Національної академії наук України.Вип.8. Київ - Глухів. 2016. С. 407-411.

5.Демиденко Н.М. «Заповіт борцям за визволення» Володимира Винниченка. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2019 р.) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх. Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2019. С.191-194.

6.Демиденко Н.М. Концепція автономії і федерації у період українського визвольного руху : погляд з ХХІ століття. Збірник матеріалів V Міжнародної науков.- практ. конференції, 25-26 жовтня 2016 р. м. Вінниця / Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2016. С. 16-17.

7.Демиденко Н.М. «Заповіт борцям за визволення» Володимира Винниченка. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2019 р.) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх. Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2019. С.191-194.

8.Демиденко Н.М. Концепція автономії і федерації у період українського визвольного руху : погляд з ХХІ століття. Збірник матеріалів V Міжнародної науков.- практ. конференції, 25-26 жовтня 2016 р. м. Вінниця / Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2016. С. 16-17.

Тема №6 ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ

1. Поняття політичної партії.
2. Типологія політичних партій.
3. Громадські об'єднання. Громадянське суспільство.

1. Поняття політичної партії

Поряд з державою та іншими елементами політичної системи важливу роль у політичній організації сучасного демократичного суспільства відіграють політичні партії, а також неполітичні об'єднання громадян – громадські організації та рухи.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ – (лат. *partis* – частина) добровільне та організаційно оформлене об'єднання громадян, яке виражає інтереси частини суспільства і прагне до їх задоволення шляхом здобуття, утримання і використання державної влади.

Зрозуміти демократичну політику без організації політичних партій неможливо. Їхня діяльність глибоко проникає в політичне життя суспільства. Роль партій в житті суспільства є цілком очевидною. Вони є своєрідним механізмом врегулювання політичних конфліктів, визначають характер і напрямок політичного процесу, забезпечують зв'язок суспільства і держави. Для багатьох роль партій в сучасній конкурентній

політиці є подібною до ролі корпорацій в сучасній конкурентній економіці. Більшість вчених, експертів, професійних політиків при розгляді феномену політичних партій погоджуються з наступними положеннями: 1) партії – це організації, 2) партії займаються забезпеченням діяльності урядових лідерів, 3) партії займаються забезпеченням громадської політики, 4) партії найбільш політично активні під час виборів, 5) партії відіграють тривалу роль у політичному житті.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ.

Поняття “партія” використовувалося ще Аристотелем, однак політичні партії ведуть родовід з XVIII ст. Першими прототипами сучасних партій вважаються британські “торі” (консерватори) та “вігі” (ліберали). Поява партій була спричинена капіталізацією суспільства, коли народжена буржуазія щораз активніше заявляла свої претензії на владу.

У XIX ст., з виходом на політичну арену робітництва, у Західній Європі з’являються прототипи сучасних соціал-демократичних партій. Слід зазначити, що в ті часи, як і сьогодні, ставлення як населення в цілому, так і окремих мислителів і державних діячів до партій аж ніяк не було однозначним.

Послідовниками теорії Ж.-Ж. Руссо про загальне благо партії розглядалися як зло, як засіб роз’єднання суспільства, вияв домінування

вузькогрупових інтересів над інтересами народу в цілому. Приблизно так оцінювали роль партій і “батьки-засновники” Конституції США (Дж. Вашингтон, Т. Медісон, О. Гамільтон та ін.) і деякі видатні діячі французької революції (Ж. де Лафайєт).

Політичні партії в сучасному розумінні остаточно сформувалися лише в середині ХХ ст.. одночасно з еволюцією виборчого права в напрямку до утвердження в переважній більшості країн прямих, рівних і загальних виборів при таємному голосуванні.

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ПАРТІЙ – необхідність захисту соціально-класових, національних, племінних, релігійних, регіональних інтересів, а також цілі, пов’язані з виборчою боротьбою. Різноманітними є способи виникнення партій. Свого часу М. Вебер в історії становлення партій вирізняв три етапи: *аристократичне угруповання, політичний клуб, масова партія*. Партії виростили з депутатських клубів і фракцій у парламенті, орієнтованих на інтереси різних кіл нової політичної та економічної еліти.

МІСЦЕ ПАРТІЙ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА – вони є одним з найважливіших компонентів політичного процесу суспільства. Як суб’єкт формування владних відносин, партії великою мірою визначають характер і спрямування політичного процесу, стратегію і тактику боротьба за владу, її

утримання, політичну стабільність суспільства. Завдяки політичним партіям здійснюється прямий та зворотний зв'язок між суспільством і державою. Це важливий інститут громадянського суспільства, завоювання й утримання влади, форма управління суспільством, при якій боротьба партій за владу виступає як механізм використання розбіжності інтересів, інакомислення в цілях суспільного прогресу.

СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ – відображена на рис.

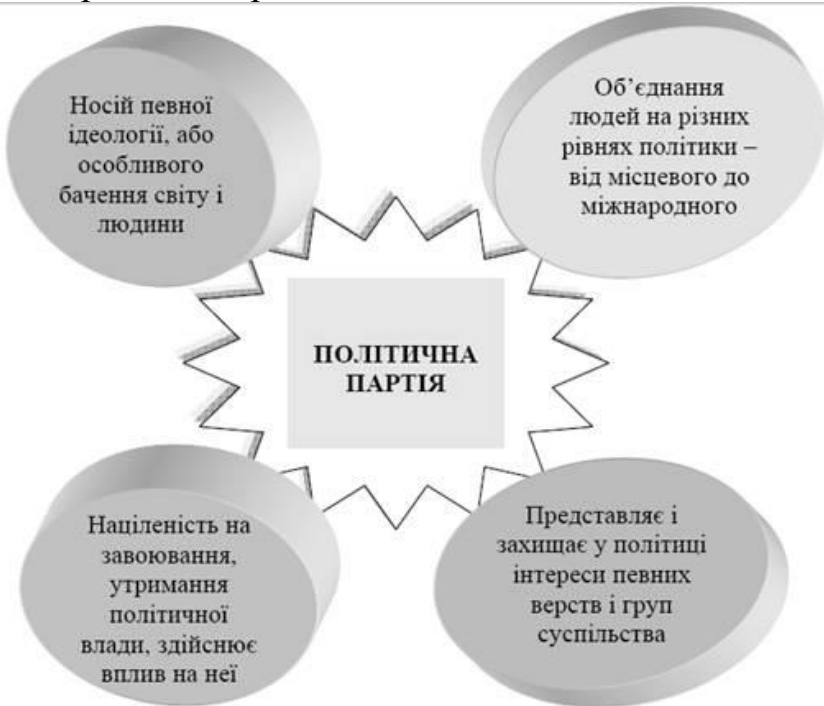

Рис.1 Сутність політичної партії

ФУНКЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ – політична

партія є специфічним інститутом політичної системи, а тому її функції носять тільки політичний характер.

До основних функцій слід віднести:

- виявлення, формулювання, обґрунтування і захист інтересів відповідних верств та груп;
- розробка ідеології, політичних доктрин і програм;
- формування та добір кадрів для партії, державних структур та різних громадянських організацій;
- політична соціалізація – передача традицій від одного покоління іншому;
- соціальна інтеграція – узгодження соціальних інтересів через взаємодію політичних партій;
- формування громадської думки;
- політичне рекрутування, тобто залучення на бік партії якомога ширших верств населення як її членів, прихильників і виборців;

СТРУКТУРА ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ – у структурно-функціональному плані партія представляє собою систему наступних елементів (базових характеристик):

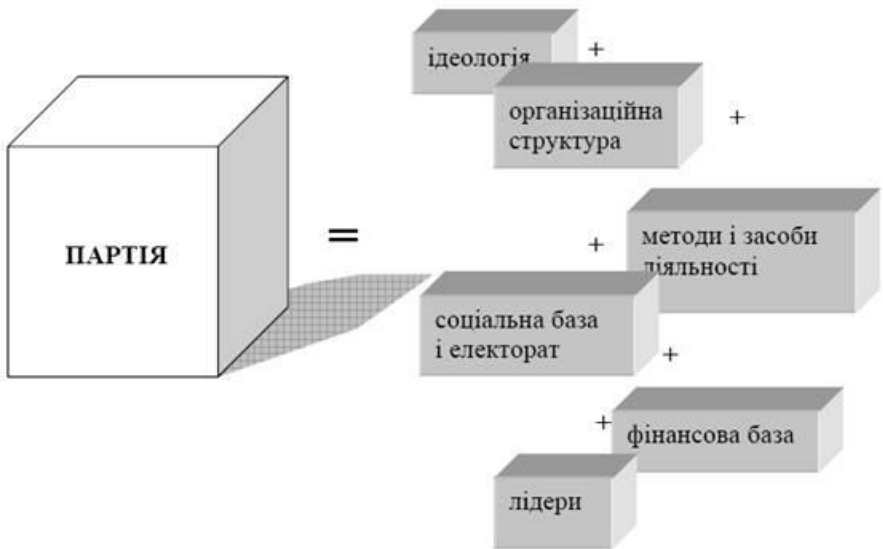

Рис. 2. Структура політичної партії

Залежно від соціальної бази розрізняють:

- *партії моносередовищні*, що складаються виключно з представників якихось окремих груп, верств, класів (наприклад, партії жіночі, націоналістичні, робітничі, буржуазні);
- *партії проміжні*, які включають у себе представників кількох соціальних груп, верств, класів;
- *партії універсальні*, які об'єднують все суспільство незалежно від наявності групових і класових перешкод;
- *корпоративні партії*, що виражають більш вузькі групові інтереси (окремих верств бізнесу, робітничого класу тощо). Загальною тенденцією розвитку партій є розмивання моносередовищних

партій і перетворення їх або в універсальні, або в більш вузькі, корпоративні.

Відомі й інші типології політичних партій, найпопулярніша з них була розроблена М. Дюверже, який звернув увагу на особливості *інфраструктури партії і характер членства*. Значною мірою спираючись на його **порівняльний аналіз** партій, політологи виділяють такі їх типи:

Прямі і непрямі партії. У перших (більшість соціалістичних і комуністичних партій) індивід безпосередньо пов'язаний з партійною спільнотою, платить внески, бере участь у зборах місцевої організації. У других (британські лейбористи) індивід входить у партію як учасник іншої організації (профспілки, кооперативу).

Партії зі слабкою і сильною структурою. Статуту перших партій не регламентують принципи реалізації первинних осередків і способи їх інтеграції (більшість консервативних партій). В іншому випадку – структура базових елементів чітко регламентована. За цим принципом побудовано більшість соціалістичних, комуністичних, християнсько-демократичних партій. Централізм і жорсткість структури часто є причиною олігархізації партії, зміцнення панування вождів над рядовими членами партії.

Централізовані і децентралізовані. У централізованих партіях всі рішення приймаються центральним керівництвом, компетенція низових

організацій суттєво обмежена (британська Консервативна партія), децентралізовані партії, навпаки, передбачають більш широкі повноваження місцевих організацій і навіть допускають наявність фракцій у власних рядах.

Високий рівень децентралізації характерний і для демократів, і для республіканців у США. Для них притаманне більш терпиме ставлення до прояву різних поглядів у своїх рядах, а регіональні організації незалежні від національних партійних комітетів при організації виборів членів Конгресу. Як правило, найбільш жорсткою централізацією відрізняються політичні партії з комуністичною та фашистською ідеологією.

“М’які” і “жорсткі” партії. Подібна типологія відноситься до парламентських партій і характеризує, наскільки депутат може діяти незалежно від партійної парламентської фракції, наприклад, демократи і республіканці в Конгресі США можуть голосувати на власний розсуд. Американський президент не завжди може бути впевненим, що за його програми члени його партії, котрі засідають у Конгресі, будуть голосувати як один. Консервативна партія Великобританії *“Єдність”* і Народна партія Росії, навпаки, — приклад *“жорстких”* партій, які вимагають дотримання дисципліни голосування.

Залежно від *організаційної структури, кількості і характеру членства* партії можуть бути поділені на такі:

Кадрові партії, які є об'єднанням невеликої за кількістю групи значних людей (політтехнологів, фінансистів, популярних особистостей) навколо конкретних політиків, для такого типу партій характерне вільне членство (немає системи реєстрації членів), відсутність регулярних внесків і нестабільність складу. Активність кадрових партій проявляється переважно під час виборів і направлена на організацію підтримки виборцями своїх кандидатів. Прикладом подібних партій, як правило, наводять Республіканську і Демократичну партії США (правда, сам М. Дюверже відносив їх до напівмасових). Кожна з цих партій нараховує дві-три тисячі професійних партійних функціонерів.

Масові партії відрізняються від кадрових набагато більшою кількістю членів; більш високим ступенем організованості; наявністю певної партійної дисципліни й ідеології; фіксованим членством. Ці партії, що працюють на постійній основі, мають розгалужений управлінський апарат і численну мережу місцевих організацій, партія орієнтується на рекрутування нових членів, вирішуючи тим самим фінансові (внески) і політичні проблеми, демонструючи під час виборів свою незалежність від грошових мішків.

Для *авангардистських партій* характерними є радикальніші методи й засоби діяльності, при використанні яких ці партії деколи виходять за межі правового поля держави. Арсенал таких

методів досить різноманітний – від організації актів громадянської непокорі владі до використання зброї і спроб насильницької зміни існуючого режиму. Класичним історичним прикладом такої партії залишається РСДРП більшовиків, що у 1917 році захопила владу в Росії. Водночас не слід вважати, що усі партії комуністичної або фашистської ідеології є авангардистськими. Та ж націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини “захопила” рейхстаг у 1933 році цілком правовим шляхом, завдяки перемозі на виборах.

Прагматичні партії – це такі партії, які орієнтуються не на певну ідеологію, а на широкий спектр ідей і суспільних проблем з метою залучення на свій бік якомога більше виборців. Це ті самі інтеркласові партії, або партії виборців.

Ліві, центристські і праві партії. Такий поділ був започаткований у часи Великої французької революції XVIII ст., коли в залі засідань Національної асамблеї – парламенту Франції – праворуч від головуючого розташовувалися консерватори (прихильники монархії), ліворуч – радикали, які обстоювали ідеї загальної рівності, а помірковані займали місця в центрі зали – посередині між консерваторами і радикалами. Відтоді правими стали називати прихильників збереження існуючого ладу, а лівими – прихильників радикальних змін. Соціальною базою лівих партій (комуністичних,

соціалістичних, соціал-демократичних) є здебільшого наймані працівники, правих (ліберальних, консервативних, націоналістичних, фашистських тощо) – власники. Такий поділ відносний. Основні цінності та орієнтації правих і лівих, особливо в останні десятиліття, часто перетинаються.

Праві	Ліві
Релігія, моральність, заборона абортів	Атеїзм, моральний релятивізм, аборти за кошт держави
Традиції, звичаї	Заперечення традицій
Національні цінності, патріотизм, Європа націй	Інтернаціоналізм, космополітизм, Європа регіонів
Персоналізм	Колективізм
Вільний ринок	Етатизм, державне регулювання
Суспільна ієрархія, елітаризм	Егалітаризм
Низькі податки	Високі податки

Праві	Ліві
Обмеження ролі держави, децентралізація	Розбудова державного апарату, централізація
Інформаційний плюралізм	Контроль держави за поширенням інформації
Сім'я з сильним авторитетом батьків, добро сім'ї, відповідальність батьків за дітей	Сім'я як спільнота рівних, апо-логія прав особи
Школа з вивченням релігії, яка спирається на авторитет учителя та моральні цінності	Школа, підпорядкована учням, освітні заклади, підпорядковані державі
Культ сили, агресивність зовнішньої політики	Пашифізм, антимілітаризм,

Базові цінності правих та лівих політичних сил *Відкриті і закриті партії*. Подібний поділ акцентує увагу на різних способах рекрутування нових членів. У перших партіях вступ до неї нічим не регламентується, у других – передбачається дотримання певних умов і формальностей: рекомендації, анкети, кінцеві рішення місцевого

підрозділу партії. У минулому жорстка регламентація прийому була характерна для КПРС, а також інших комуністичних і соціалістичних партій але сьогодні, коли партії зіткнулися з проблемами звуження своєї соціальної бази, більшість партій стали відкритими.

За ступенем причетності індивіда до партії. М. Дюверже запропонував розрізняти *тоталітарні і спеціалізовані партії*. У перших (фашистські партії, КПРС) партійність стає своєрідним способом життя, все життя людини ставиться на службу партії, сама ж вона виходить за межі власне політичної сфери і поширює свій вплив на сімейне життя і дозвілля індивіда. Тоталітарні партії завжди носять закритий характер, забороняють фракційність. Спеціалізовані партії не передбачають такого ступеня злиття індивіда з партією. В них можливі різноманітні погляди, які оформлені у фракції і течії. Залежно від *місця, яке займає партія в політичній системі*, виділяють: *плавлячі партії* – партії, що отримали в результаті виборів у законодавчий орган країни право формувати уряд і реалізувати політичну програму розвитку суспільства відповідно до своїх завдань. Правлячих партій може бути одна або декілька. В останньому випадку вони об'єднані в коаліцію.

Опозиційні партії - партії, що потерпіли поразку на виборах, або такі, які не допускалися до виборів правлячим режимом і через це зосередили свою

діяльність на критиці офіційного урядового курсу і на розробці альтернативних програм.

Опозиційні партії, у свою чергу, можуть бути поділені на такі, що відіграють суттєву роль у суспільстві і не відіграють. Наприклад, після президентських виборів 7 листопада 2001 р. в США республіканці стали правлячою партією, демократи – опозиційною партією, яка відіграє суттєву роль, а більше 20 інших партій залишаються опозиційними і не відіграють суттєвої ролі, крім цього, опозиційні партії можуть бути легальними, тобто зареєстрованими і діючими в межах закону; не зареєстрованими, але й не забороненими; нелегальними.

Нарешті, залежно від *ставлення до ідеології і її спрямування* виділяють такі типи партій:

- *ідейно-політичні*, які будуються на базі ідеології: комуністичні, соціалістичні, соціал-демократичні, ліберальні, консервативні, фашистські;
- *проблемно орієнтовані партії*, сконцентровані навколо однієї проблеми або групи проблем (партії “зелених”, жіночі партії);
- *електоральні партії*: мегнідеологічні і навіть позаідеологічні організації, що висувають цілий набір завдань, орієнтованих на широкі маси населення.

3. Громадські об’єднання. Громадянське суспільство. Формування громадянського суспільства

Сьогодні активно обговорюється питання створення громадянського суспільства», це ніби така панацея, що створити громадянське суспільство – це майже однозначно, як, наприклад, християнину ввійти до царства небесного.

Що ми розуміємо під поняттям – «громадянське суспільство»? Є багато різних визначень, тлумачень.

Найпростіше - це сторона життя, яка перебуває поза сферою регулювання з боку держави (організації «третього сектору» називають - об'єднання громадян, некомерційні організації, неприбуткові організації тощо).

Процес становлення громадянського суспільства складний і суперечливий, має багато закономірностей, спільних для багатьох країн. Але кожна держава має свої характерні особливості.

Досить специфічний досвід його побудови має Україна. Зараз активно ідуть дискусії про баланс громадянського суспільства і держави, яка має все таки залишатись арбітром.

Всі ми розуміємо, що, розбудова громадянського суспільства передбачає, головне, - роздержавлення державних інституцій. І без сильного громадянського суспільства ринковий капіталізм неминуче перетвориться на капіталізм мафіозний (олігархічний). І наша проголошена демократія ніколи не стане дієвою (а не лише проголошеною), доки громадянське суспільство не стане дієвим конкурентом владі.

За опитуванням інституту соціології НАН 52% громадян України переконані, що громадянські організації потрібні;

25 % вважають їх діяльність важливими

І лише 9 % - дотримуються думки, що не потрібні.

І ще парадокс - 66 % (це значна кількість) вважають, що громадські організації сприяють поліпшенню становища в українському суспільстві. Але в той же час - більшість українців не належать до жодної громадської організації.

Хоча все ж таки, відповідно до рейтингів впливових міжнародних організацій, показник розвитку громадянського суспільства в Україні є кращим ніж в інших пострадянських країнах, але значно гірше, ніж в країнах Балтії.

В Україні на сьогодні зареєстровано понад (приблизно) 75 тис. громадських організацій (найбільше із них, 16%, - це оздоровчі, спортивні), що характерно й для більшості країн. (у Польщі - у галузі спорту, туризму, відпочинку (38,3%), у сфері культури і мистецтва задіяні - 12,7%, освіти і виховання — 12,8%, соціальних послуг і суспільної допомоги — 11,2%, охорони здоров'я — 7,7%.

Для порівняння - у Німеччині — 6,8 %. У США — майже 2/3 населення (там існують сотні тисяч центральних, штатних, регіональних і місцевих політичних, культурних, релігійних і інших асоціацій.

Важливим напрямом громадянського руху є **волонтерство**. Роком виникнення його є 1859 рік. В Україні – на поч. 90-х рр. минулого століття. Зараз цей рух надзвичайно активізувався. *Ще три роки назад (2012 р.) був значно нижчим*, хоча українці завжди випереджували сусідів – Росію, Болгарію, Румунію. А от, наприклад в порівнянні з Естонією, яка має чи не найвищий рівень в Європі. Кількість - на 10 тис. населення в Україні – 17; в Естонії – 201. (Можливо перепорою для волонтерства у нас є надмірне правове регулювання, складний процес реєстрації. Цікавими є дані опитування, що більш схильними надавати допомогу є люди з вищою освітою. У них же вища і політична активність.

У багатьох напрямках розвитку Україна бере за приклад Польщу.

Цікавим є порівняння. Шлях у нас ніби був подібний, але в головному – різний. Під час своєї оксамитової революції у Польщі величезний вплив мали громадські профсоюзні організації, які залишаються впливовими дотепер і тому у них склався у свій час ринковий, а не так, як у нас - мафіозний капіталізм. І тому у Польщі став швидко зростати рівень життя добробуту населення. До речі, Михайло Драгоманов стверджував, що національні питання ніколи не вдасться вирішити без вирішення соціальних питань.

Наприклад, у Польщі існує дві основні

форми самоорганізації громадянського суспільства, а водночас – основні типи неурядових організацій – товариства та фундації. У Польщі є вислів: "Якщо маєш знайомих – засновуй товариство, а якщо маєш гроші – реєструй фундацію". При створенні фундації найважливішим є капітал (бо це аналог благодійного фонду). Взагалі у Польщі 20% населення перебувають у громадських організаціях.

Для утворення товариства необхідною є співпраця щонайменше 15 (або 3, в залежності від типу товариства) членів-засновників. У випадку якщо число членів товариства спаде до менш, ніж 15, таке товариство підлягає розпуску.

Мінімальний вік, з якого особа може бути членом громадської організації в Україні складає 14 років, в той час, як в Польщі є вимога досягнення 16-річного віку.

Ще зазначу декілька слів про інший погляд на формування громадянського суспільства. Є група політиків, які говорять, що лише національна ідея виведе нас на шлях цивілізаційного розвитку. У цьому контексті варто процитувати французького історика Етьєна Француа : «Вибираючи спосіб вивчення історії ми вибираємо собі майбутнє».

Виклад історії, особливо у перехідні періоди, а Україна, як і сто років тому знову на переломі, досягає рангу національної безпеки. І правий був

Отто Бісмарк, який говорив, що «Війну між Францією і Прусією виграла не пруська армія, а пруський вчитель історії. І правильно робили в ЗУНР у 1918 р., коли спонукали вчителів історії і географії складала присягу на вірність Українській державі.

Скільки має тривати процес формування громадянського суспільства?

Аналітики стверджують, що процес формування громадянського суспільства неминуче має бути довготривалим. Бо український соціум є дуже специфічний (українці важко бувають консолідовані у довгому часі).

Громадянське суспільство може існувати лише за умов:

по-перше - в державі з ефективною, соціально-орієнтованою економікою, де людям гарантована державою свобода підприємництва, екологічна безпека і ін.

по-друге - необхідно досягти високої правової та політичної культури, відповідного рівня життя, консолідації навколо загальнолюдських цінностей. До того ж – громадянське суспільство – це суспільство з високими культурними і моральними якостями.

по-третє - враховуючи особливості перехідного часу, в якому знаходиться Україна, має бути проведена в життя така концепція співвідношення особи, суспільства і держави, яка дозволила б в певній мірі змінити навіть

менталітет українця, який має навчитися усвідомлювати свою цінність і гідність.

Історичний досвід показує, що громадянське суспільство швидше будувалось у тих країнах, якими керували мудрі і виважені політики.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема №6: Політичні партії

Мета заняття: поглибити та закріпити теоретичні засади і функції політичних партій; дослідити роль і місце виборів у формуванні політичних інститутів; здійснити поточний контроль засвоєння навчального матеріалу; формувати у здобувачів вищої освіти політичної культури в процесі здійснення політичного вибору: особисто і через громадські організації

Навчальні питання

1. Поняття політичної партії.
2. Типологія політичних партій.
3. Партійні системи в парламенті.

Основні поняття для засвоєння: об'єднання громадян, політична партія, кадрова партія, масова партія, партійна система, партократія, департизація, типологія політичних партій, суспільно-політичне об'єднання, традиційний поділ політичних партій, вибори, виборча система, функції виборів.

Теми рефератів

1. Механізми впливу правлячої партії на політику держави.
2. Етапи становлення та сучасний стан багатопартійності в Україні.
3. Сучасні українські молодіжні організації.
4. Історія формування багатопартійної системи в Україні.
5. Порівняльний аналіз програм впливових політичних партій України.
6. Лобізм як феномен сучасного політичного життя.
7. Класифікація сучасних українських політичних партій.
8. Сучасний молодіжний і студентський рух в Україні.
9. Поширення світових суспільно-політичних рухів в Україні.

Завдання для самостійного контролю

1. Які є типи політичних партій? За якими критеріями здійснюється їх типологія?
2. Які визначальні фактори впливають на формування партійних

систем?

3. У чому полягають особливості становлення багатопартійної системи в Україні?
 4. Які українські політичні партії слід віднести до лівих, центристських та правих?
 5. Назвіть характерні риси політичних партій та партійної системи в сучасній Україні.
 6. Розкрийте зміст понять «вибори», «політичні вибори», «виборча кампанія».
 7. Чи втратив значення традиційний поділ партій на «ліві» і «праві»?
 8. Яким, на Вашу думку, є подальший розвиток політичних партій в Україні?
 9. а) створення двох ідеологічно поляризованих блоків партій; формування двох неполяризованих блоків партій; виникнення двох потужних партій реформістської і консервативної орієнтацій.
- Обґрунтуйте свою відповідь.
10. Яку партію Ви вважаєте як партію «ідеального типу?»
 11. Чим відрізняються громадські об'єднання від пол

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. - Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. 56 с.
2. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 188 с.
3. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. - К.: Знання, 2011. С. 242-262.
4. Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. - Львів: ЛьвДУВС, 2011. С. 239-292.
5. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI . Офіційний вісник України. Збірник нормативно-правових актів. Офіційне видання. Київ, № 97. 23 грудня 2011 року. С. 16-108.
6. Про вибори Президента України: Закон України. К.: Концерн Видавничий дім «ІнЮре», 2004. 132 с.
7. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. Із наступними змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. Редакція від 19.07.2017 [Електронний ресурс]. Режим

доступу: <http://redakcija.vid.19.07.2017.pidstava.1982-19zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

8. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. Львів: Ліга-Прес, 2015. 668 с.

Додаткова:

1. Про політичні партії України Закон України: від 16.10.2007 р. № 9-РП/2007.

2. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2016. 1000 с.

3. Рибачук М., Райковський Б. Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_3/PDF/04_Rybachuk.pdf

4. Тарнавська В. Становлення і розвиток інституту виборів у Стародавньому Римі (історико-правовий аспект). Вибори та демократія. 2012. № 2 (32). С. 24-28.

Тести до теми № 6. «Політичні партії»

1. Назвіть основну ознаку політичної партії:

- а) наявність офіційно прийнятої програми;
- б) фіксоване членство;
- в) прагнення до завоювання влади або участі у владі;
- г) сплата членських внесків

2. Вкажіть, яке із суджень є правильним:

- а) всі партії мають індивідуальне фіксоване членство;
- б) всі партії базуються на певній ідеології;
- в) всі партії діляться за класовими ознаками;
- г) всі партії мають на меті боротьбу за владу

3. Система, за якою мандати розподіляються між партіями відповідно до числа голосів виборців, отриманих кожною називається:

- а) мажоритарною;
- б) пропорційною;
- в) змішаною;
- г) прямою

4. Що таке політичний конфлікт?

- а) протиріччя між процесом диференціації й здатністю політичної системи до інтеграції;
- б) протиставлення різноспрямованих політичних сил з метою реалізації їхніх інтересів за умов протидії;
- в) залучення в політичне життя нових соціальних груп в умовах нерозвинутого громадянського суспільства та відсутності каналів

соціального представництва;

г) процес зміни політичної системи, обумовлений її внутрішніми потребами або зовнішніми імпульсами;

5. У чому полягає основна мета політичної партії в демократичному соціумі:

а) впровадження стратегії і тактики своєї поведінки в суспільстві;

б) пропагандистська діяльність;

в) організаційна діяльність;

г) здобуття політичної влади в державі

6.Партії поділяються за відношенням до влади на:

а) правлячі, опозиційні, нейтральні;

б) бюрократичні та ліберальні;

в) демократичні, монархічні, республіканські;

г) "ліві" та "праві"

7.При пропорційній системі на виборах кожен виборець має можливість:

а) проголосувати лише за одну вибрану ним політичну партію з тих, що беруть участь у виборах;

б) проголосувати за певну кількість партій, залежно від кількості населення;

в) проголосувати за декілька політичних партій;

г) проголосувати зп дві партії на вибір

8.Основним атрибутом держави є :

а) населення;

б) територія;

в) природні ресурси;

г) політичні партії

9.Форма державного устрою, при якій вхідні до її складу адміністративно-територіальні утворення мають обмежену юридичну і політичну самостійність, називається:

а) федерацією;

б) республікою;

в) автономією;

г) конфедерацією

10.За яким критерієм виділяють такі партії: радикальні, реформістські, консервативні?

а) за типом організаційної структури;

б) за рівнем ідеологізації;

в) за відношенням до влади;

г) за способами досягнення програмних цілей.

ТЕМА №7 ПОЛІТИЧНІ ВИБОРИ

1. Сутність виборчого процесу. Виборчі системи.
2. Специфіка виборчого процесу в Україні.

1. Сутність виборчого процесу.

1. Вибори — передбачена конституцією та законами форма прямого народовладдя, за якою шляхом голосування формуються представницькі органи державної влади та місцевого управління (самоврядування).

В історії відомі різні шляхи здійснення безпосередньої демократії. Найдавніший — Народні збори, де кожен міг висловлювати свою думку. Це було ще в часи первіснообщинного ладу, де на загальних зборах роду обиралися старійшини, пізніше — і воєначальники. Для прийняття рішень під час народних зборів різні народи використовували різні способи голосування. У стародавніх Греції та Римі громадяни голосували піднятими руками або кидали у величезний глек чорні і білі боби.

На Запорізькій Січі, голосуючи, козаки кидали шапки на купи — «за» і «проти». З часом процедура виборів ускладнилась.

Громадяни держави, що мають право брати участь у виборах, є *виборцями*. Коло виборців, що збирається голосувати чи голосує за певну політичну партію на парламентських,

президентських чи місцевих виборах, називається *електоратом* (лат. elector — виборець).

Громадяни беруть участь у виборах на основі виборчого права. *Виборче право* — це система нормативно-правових актів, що встановлюють та регулюють права виборців у формуванні виборних органів державної влади та місцевого управління (самоврядування).

Завдяки виборам, що є формою безпосереднього народовладдя, одержують можливість функціонувати на законних підставах органи представницької демократії.

Наприкінці XVIII ст. було розроблено класичну теорію виборів, основні ідеї якої зводяться до визнання того, що суверенітет невід'ємно належить народу, який є джерелом будь-якої влади. Народ доручає здійснення влади своїм представникам (депутатам), яких визначає шляхом проведення демократичних виборів.

З часом утвердились певні вимоги і правила, виконання яких покликано забезпечити об'єктивне виявлення волі виборців, утруднити чи зробити неможливою фальсифікацію результатів виборів. Найважливіші з них закріплено у конституціях демократичних держав. Сукупність таких конституційних норм утворює конституційний інститут виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Норми цього інституту можна поділити на декілька груп:

- норми, які закріплюють основні вимоги і правила, пов'язані з самою процедурою проведення виборів;
- норми, що визначають коло осіб, які наділяються *активним виборчим правом*, тобто правом обирати представників до органів держави та органів місцевого самоврядування;
- норми, що визначають коло осіб, які наділяються *пасивним виборчим правом*, тобто правом бути обраними до органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи на виборну посаду.

Приклади систем виборів:

- мажоритарна система відносної більшості (наприклад, США, Велика Британія, Канада, Індія);
- мажоритарна система абсолютної більшості (наприклад, Франція), іноді у формі альтернативного голосування (наприклад, Австралія);
- пропорційна система (наприклад, Ізраїль, більшість країн Західної Європи, деякі країни Південної Америки);
- система з додатковим членством (наприклад, Німеччина);
- обмежене голосування (наприклад, Японія).

Зараз майже в усіх державах світу утвердилася традиція, згідно з якою право голосувати на виборах мають усі громадяни даної держави, що досягли 18 років, за деякими

нечисленними винятками. До цих винятків (тобто тих, хто позбавляється права голосу), як правило, зараховують громадян, визнаних судом недієздатними унаслідок психічних хвороб. Іноді позбавлення виборчих прав може зумовлюватися скоєнням злочину; зокрема, часто закон передбачає, що не беруть участі в голосуванні ув'язнені громадяни. Коли йдеться про місцеві органи влади, то зрозуміло, що їх вибирають лише мешканці даної місцевості; але натомість іноді буває, що в цьому випадку не вимагається громадянство, тобто люди, що мешкають у державі, громадянами якої вони не є, можуть голосувати на виборах місцевих органів влади тієї держави, в якій вони живуть. Разом з тим, такі громадяни не можуть обирати місцеві органи влади своєї держави; але їм надається право обирати її загальнодержавні органи влади, і таке голосування організується при відповідних посольствах або консульствах.

У минулому право обирати суттєво обмежувалося багатьма чинниками. Традиційно політика вважалася суто чоловічою справою, так що жінки довгий час не мали виборчих прав. У суспільствах, де існувало узаконене рабство або кріпацтво, але проводилися вибори, раби чи кріпаки зазвичай не мали права голосу. Були й інші обмеження, які прямо чи опосередковано встановлювали домінування вищих верств населення щодо впливу на результати виборів. Усі

факти, про які згадується в цьому абзаці, піддавалися критиці з боку демократично налаштованих громадських діячів і рано чи пізно скасовувалися, так що до середини 20-го століття перестали бути характерними.

Проте ще й зараз від окремих представників української інтелігенції можна почути думку про доцільність встановлення цензу освіченості для допуску до голосування. Прихильники такої думки нарікають на недостатньо свідомий вибір більшості громадян, яких політики легко вводять в оману. Головним аргументом проти такої думки є думка про складність вироблення справді надійної та вільної від корупції процедури оцінки рівня освіченості. Слід зазначити, що такий ценз суперечив би стандартам Ради Європи та іншим широко визнаним міжнародним стандартам, так само, як і цензи, про які йшлося у попередньому абзаці. Слід також зазначити, що в минулому вік, якого треба досягти для отримання активного виборчого права, часто був більшим за 18 років. Наприклад, нерідко це був вік 21 рік.

Як правило, множина громадян, які мають право бути обраними до певного органу влади, є частиною множини тих, хто може голосувати на виборах цього органу влади. Тобто, як правило, для пасивного виборчого права зберігаються обмеження, притаманні активному виборчому праву, але накладаються ще додаткові обмеження. При цьому обсяг і характер обмежень може дуже

суттєво залежати від того, до якого саме органу влади (чи на яку саме посаду) обирається громадянин.

Так, наприклад, мінімальний вік для пасивного виборчого права часто буває більшим за 18 років. Він залишається на рівні 18 років здебільшого для місцевих органів влади (в деяких державах — також і для парламенту). Натомість від кандидатів на посаду президента часто вимагається набагато більший мінімальний вік, наприклад, 35 років. Для кандидатів у депутати національного парламенту мінімальний вік зазвичай розташовують у межах між 18 та 30 роками. За двопалатного парламенту часто для верхньої палати встановлюється вищий мінімальний вік, ніж для нижньої. Зрідка буває, що для якоїсь посади встановлюється не тільки мінімальний, а й максимальний вік (наприклад, кандидат має бути не старшим за 70 років).

Нерідко від кандидатів вимагається відсутність судимості за злочини або за якусь категорію злочинів (наприклад, за навмисні злочини). Часто застосовується ценз осідлості: вимога проживати в даній державі протягом певної кількості років тощо. Досить характерною є також вимога володіти державною мовою.

У державах, де населення обирає суддів чи прокурорів, закон може містити професійні вимоги до кандидатів на ці посади, як, наприклад, вища юридична освіта, певний стаж роботи за фахом

тощо.

У минулому на пасивне виборче право накладалися приблизно такі ж дискримінаційні обмеження, як і на активне.

Звернемо також увагу на таку особливість природи пасивного виборчого права: для його реалізації недостатньо бажання суб'єкта; якщо хтось мав право бути обраним на якусь посаду, а його не обрали, то це ще не означає, що порушено його пасивне виборче право. не свідчить про порушення його пасивного виборчого права.

Непрості процедури для висування Для реалізації пасивного виборчого права потрібно мати певний рівень підтримки виборців. Цей рівень підтримки може виявлятися не тільки під час голосування, а й на етапі висування кандидатур, так що той факт, що вищезгаданій особі не вдалося навіть стати кандидатом на дану посаду, теж кандидатури можуть встановлюватися законом з метою уникнення надмірної кількості імен у виборчому бюлетені.

Для висування кандидатури може вимагатися певна кількість підписів потенційних виборців або рішення деяких зборів. Часто (а при пропорційній виборчій системі обов'язково) накладається умова, щоб кандидата було висунуто органом деякої політичної партії. Дехто вважає, що несправедливо замість з'ясування волі виборців з'ясовувати волю партій, але справа в тому, що існуючі партії мають віддзеркалювати існуючі в

суспільстві ідеології; якщо нема партії, яка висуває певну особу кандидатом, то цій особі можна запропонувати створити нову партію, а якщо їй це не вдається, то отже суспільна підтримка особи все-таки недостатня.

У США має місце певна формальна нерівноправність політичних партій: традиційні дві партії — Демократична та Республіканська допускаються до участі у виборах автоматично, а решта партій мають окремо реєструватися для участі в кожній виборчій кампанії. Це дає привід для критики американського виборчого законодавства, але, з іншого боку, існує думка, що ця нерівноправність щодо пасивного виборчого права має лише формальний характер, адже ідеологія кожної зі згаданих двох партій справді має широку підтримку в американському суспільстві, так що вимагати від них підтверджувати своє право називатися партіями було б навіть зайвою бюрократією.

Ще одна поширена вимога для реєстрації кандидата — сплата застави, яка повертається після підбиття підсумків виборів, якщо за кандидата проголосувала частина виборців, не менша, ніж певна частина, визначена законом для цієї мети. Захищаючи таку норму, можна зауважити, що при достатній підтримці виборців знайдуться виборці, які зуміють зібрати потрібну суму для застави.

Проте виникає елемент нерівноправності:

достатньо багата людина має можливість сплатити заставу, незалежно від рівня підтримки виборців; багато хто вважає це серйозним аргументом проти такої норми. Але інші звертають увагу на те, що сам факт реєстрації кандидатом неважливий, важливий результат виборів, і якщо хтось хоче профінансувати експеримент щодо свого кандидування, то можна надати йому таку можливість.

Роль матеріального стану кандидата виявляється також і в тому, що успішна агітаційна кампанія часто неможлива без серйозного фінансування. Дехто вбачає в цьому несправедливість будь-якої виборчої системи. Часто виборче законодавство передбачає норми, які дещо пом'якшують цей ефект: обмеження коштів, що витрачаються на агітацію; запровадження певних квот безкоштовної агітації тощо. Але повністю урівняти агітаційні можливості бідних і багатих кандидатів практично неможливо, хіба що повністю заборонити їм витрачати на агітацію власні кошти, але це було б дуже важко проконтролювати. Втім, існує думка, що ця особливість виборів є природною та корисною, оскільки людина, яка сама зуміла розбагатіти, мабуть, має добрі організаторські здібності, так що підходить на керівні посади.

Зараз у світовій практиці є загальновизнаним, що голосування під час виборів має бути таємним. Це унеможливорює тиск на

виборців з боку різних осіб, від яких виборець відчувається залежним. Таємність, як правило, забезпечується вимогою заповнювати виборчі бюлетені у спеціальних кабінках, у яких не може знаходитися більше однієї людини одночасно (крім випадків, коли виборець не може заповнити бюлетень самотійно у зв'язку зі станом здоров'я).

Слід зазначити, що таємниця голосування має означати не тільки право, а й обов'язок виборця не показувати іншим особам, як він проголосував. Інакше особа, яка має можливість тиснути на виборця, могла б попросити його показати бюлетень після заповнення, а це означало б той самий недолік, що й при відсутності таємниці. Вимога таємності голосування досить важка для цілковитої буквальної реалізації: доволі важко проконтролювати, щоб ніхто не розкрив свій бюлетень перед тим, як опустити його у виборчу скриньку, а в разі суттєвих черг на виборчій дільниці важко також проконтролювати, щоб виборці заповнювали бюлетені лише в кабінках. Проте порушення таємниці голосування призводить до істотного спотворення волі виборців лише тоді, коли деякі впливові посадові особи ставлять за мету порушити таємницю для отримання певного результату виборів.

2. Специфіка виборчого процесу в Україні.

В Україні умисне порушення таємниці голосування під час проведення виборів, що виявилось у розголошенні змісту волевиявлення

громадянина, є злочином і передбачає кримінальну відповідальність, згідно зі ст. 159 Кримінального кодексу України.

При пропорційній системі виборці голосують за партії, блоки партій чи по-іншому названі політичні сили. Від результатів голосування залежить те, скільки своїх представників матиме кожна політична сила в органі влади, що обирається: чим більше виборців проголосувало за політичну силу, тим більше представників цієї сили має бути в цьому органі.

При мажоритарній системі територія, на якій проживають виборці, поділяється на виборчі округи. Як правило, в кожному окрузі мають вибрати одного члена даного органу влади (в цьому випадку округи називаються одномандатними); хоча зрідка практикуються і багатомандатні округи при збереженні принципів мажоритарної системи. Виборці голосують за конкретних кандидатів, які балотуються в даному окрузі (як правило, заборонено кандидувати в кількох округах одночасно). Чим більшу підтримку виборців в окрузі отримає кандидат, тим більше в нього шансів стати членом даного органу влади. Орган влади, таким чином, складається з представників різних округів.

Іноді частина органу влади обирається за пропорційною системою, а частина — за мажоритарною. Тоді загалом таку виборчу систему називають мішаною або змішаною.

Існує багато аргументів за та проти кожної з описаних двох систем. Прихильники пропорційної системи зазначають, що при її застосуванні структура органу влади більш точно відображає структуру суспільних настроїв; натомість при мажоритарній системі можливі навіть випадки, коли з двох партій більше місць у парламенті отримає та, за представників якої проголосувало менше виборців.

Крім того, за мажоритарної системи політична позиція деяких кандидатів може бути занадто розпливчастою, так що виборець може не знати, до якої політичної сили примкне цей кандидат після виборів. До того ж пропорційна система сприяє розвитку політичної структуризації суспільства, тобто формуванню впливових партій з чітким місцем у політичному спектрі; часто кажуть, що це корисно для держав, які мають невеликий досвід демократії. Однак прихильники мажоритарної системи вказують на те, що вона сприяє тіснішому зв'язку політиків з виборцями: виборець знає, кого саме він обирає, а представник знає, де живуть його виборці; натомість при пропорційній системі формування персонального складу органу влади стає здебільшого внутрішньопартійною справою і з великою ймовірністю може регулюватися за допомогою хабарів чи інших корупційних схем.

Так що обидві концепції дають підстави говорити про можливість відхилення політиків від

позиції, якої очікують виборці, і нема переконливих доказів щодо того, яка система більше цьому сприяє. Ще прихильники мажоритарної системи вбачають у пропорційній системі дискримінацію безпартійних громадян, хоча треба сказати, що зазвичай представляти партії в органі влади можуть і позапартійні.

Слід зазначити, що для держав з давніми демократичними традиціями (зокрема, англо-саксонських) характерніша мажоритарна система. Це легко пояснити тим, що на ранніх етапах формування демократичних інститутів ще не утворилося поняття «політична партія».

Для виборів місцевих органів влади мажоритарна система застосовується частіше, ніж для виборів парламенту. До того ж, чим на меншу територію поширюється дія органу влади, тим більш імовірно, що він обирається за мажоритарною системою.

Іноді підсумки пропорційних виборів підбиваються в межах усієї території, на якій проживають виборці (тоді кажуть про єдиний виборчий округ). Іноді натомість ця територія поділяється на округи, від кожного з яких має бути обрано певну кількість представників, і саме в межах цієї кількості йде розподіл місць політичних сил, залежно від результатів виборів саме в цьому окрузі; у певному сенсі таку систему можна трактувати як пропорційну з елементами мажоритарності: недоліки та переваги

мажоритарної системи при цьому з'являються тим більшою мірою, чим менше мандатів у кожному окрузі, а якби всі ці округи виявились одномандатними, то система виродилася б у мажоритарну.

Часто пропорційну систему з окремими округами оснащують правилами, в яких ідеться про голоси, набрані політичною силою в цілому. Усе, про що йтиметься далі в цьому підрозділі, будемо розглядати на прикладі системи з єдиним округом.

Як правило, при пропорційній системі кожен виборець має можливість проголосувати лише за одну вибрану ним політичну силу з тих, що беруть участь у виборах. Кількість місць в органі влади розподіляється між тими політичними силами, які пройшли до нього, приблизно пропорційно до кількості отриманих голосів (звідки й назва системи). Оскільки при цілковитій пропорційності, як правило, доведеться мати справу з дробовою кількістю представників, то зрозуміло, що застосовується певне округлення; існують різні системи щодо правил цього округлення.

Але набагато суттєвішим є питання про те, як визначається, які саме політичні сили пройшли до органу влади. Можна застосовувати описані в попередньому абзаці правила до **всіх** учасників виборів, і тоді автоматично не проходять лише ті, в кого після округлення вийшов такий результат: 0 представників. Але такий спосіб застосовується

рідко. Натомість, як правило, законом встановлюється так званий *прохідний бар'єр*: мінімальна кількість відсотків голосів виборців, яку має набрати політична сила, щоб пройти. Типовий прохідний бар'єр — від 3 до 7 відсотків від числа виборців, що взяли участь у голосуванні, хоча в деяких державах він може бути більшим або меншим.

Натомість прикладом органу, при виборах якого прохідний бар'єр фактично відсутній, є нижня палата парламенту Нідерландів; точніше кажучи, там цей бар'єр становить 1/150 від поданих голосів, при тому що ця палата складається якраз зі 150 депутатів, так що таку систему можна сприймати як відсутність прохідного бар'єру з округленням у менший бік (до нуля) для тих, хто мав би менше одного місця за результатами точного підрахунку. Противники прохідного бар'єру звертають увагу на те, що він спотворює настрої виборців, призводячи до іншого співвідношення сил у парламенті, ніж наявне в суспільстві; вони вважають наявність цього бар'єру в законодавстві результатом змови крупних і впливових партій проти дрібних, яким важко подолати цей бар'єр. Натомість прихильники прохідного бар'єру кажуть, що він спрощує структуру парламенту, що дуже зменшує ймовірність кризових явищ під час формування та функціонування правлячої коаліції; у закликах скасувати прохідний бар'єр вони вбачають егоїзм

дрібних партій.

Буває, що виборцю надається можливість проголосувати проти всіх політичних сил, а буває, що така опція відсутня. Однак, як правило, кількість тих, що проголосували проти всіх, не впливає принциповим чином на підбиття підсумків.

Можна також класифікувати типи пропорційної системи за ступенем прозорості та рухомості списків кандидатів від кожної політичної сили. Іноді ці списки складаються політичними силами задовго до дня виборів і публікуються в офіційній пресі. Оскільки невідомо, скільки саме місць отримає політична сила, такий список має бути впорядкованим, щоб було зрозуміло, хто саме з цього списку стане членом органу влади: перші n осіб, де n — кількість місць, які виборола дана сила.

Але буває, що на порядок кандидатів, що використовується при остаточному підбитті підсумків, впливає не тільки початковий їх порядок, а й голосування виборців, яким надається можливість голосувати не тільки за політичні сили, а й за конкретних політиків.

За будь-якої системи виборів постає питання, скільки виборців мають взяти участь у голосуванні, щоб вибори вважалися дійсними. Іноді закон не встановлює такого роду правил, так що навіть у випадку, коли проголосує лише один виборець, цей голос визначить переможця.

Прихильники такої системи кажуть, що виборцям, які не прийшли голосувати, байдуже, хто буде при владі, так що треба врахувати бажання саме тих, хто проголосував.

Однак противники такої думки вважають, що при низькій активності виборців не можна вважати обрану владу такою, що відображає волю народу. Тому інколи встановлюється, яка мінімальна частина виборців має взяти участь у виборах, щоб вони вважалися дійсними (*пори́г явки*); інакше передбачається нова виборча кампанія. Часто цим порогом явки оголошується 50% від числа виборців, що мають право голосу. Слід зазначити, що за наявності такого порогу за певних умов може виходити, що для противників якогось кандидата вигідніше зовсім не прийти на вибори, ніж проголосувати проти цього кандидата.

Щоб не було цієї особливості, можна запропонувати замість порогу явки накласти обмеження на умови для перемоги: переможець має набрати певну частину голосів від усіх виборців, що мають право голосу, а не тільки від тих, що проголосували; проте така система застосовується рідко.

3. Зараз в Україні обираються населенням на виборах такі органи влади та посадові особи: Президент; Верховна Рада України; міські, селищні та сільські голови; і всі місцеві ради — обласні, районні, міські, районні в містах, селищні, сільські.

Президент обирається за системою абсолютної більшості. Якщо ніхто не набирає абсолютної більшості від числа тих, що голосували, призначається другий тур, у який виходять двоє кандидатів, що набрали найбільше голосів. У другому турі для перемоги достатньо відносної більшості, і кількість голосів, поданих проти обох кандидатів, не грає ніякої ролі для визначення переможця. Але якщо в першому турі брали участь не більше двох кандидатів (фактично такого не буває), то другий тур не проводиться і в разі відсутності абсолютної більшості вважається, що переможця нема (виборча кампанія починається з початку).

Допускається також можливість, коли у другому турі бере участь лише один кандидат: якщо інший вибув пізніше, ніж за 10 днів до повторного голосування; у цьому випадку для перемоги цей єдиний кандидат має набрати абсолютну більшість голосів від числа тих, що голосували; якщо йому це не вдається, виборча кампанія починається з початку.

Так само, передбачається повторна виборча кампанія, якщо у другому турі обидва кандидати набрали однакову кількість голосів.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема №7. Політичні вибори

Навчальні питання

1. Сутність виборчого процесу. Виборчі системи.
2. Специфіка виборчого процесу в Україні.

Теми рефератів

1. Характеристика основних виборчих систем.
2. Прямі та непрямі політичні вибори: порівняльна характеристика.
3. Поняття і принципи виборчого права.

Питання для самостійного контролю

1. За яких умов вибори можуть розглядатися як знаряддя політичного маніпулювання?
2. У чому полягає суть, переваги та недоліки пропорційної виборчої системи?
3. Що таке мажоритарна система? Які її переваги і недоліки?
4. Яка виборча система на разі є більш прийнятною для України?
5. Що таке виборче право?
7. Що таке референдум?
89. Які види виборчих систем існують?
10. Чим є пропорційна виборча система? Які її достоїнства і недоліки?
11. Якій виборчій системі Ви віддаєте перевагу і чому?
12. Які особливості виборчої системи в Україні?
13. Зробіть порівняльну характеристику виборчих систем. З'ясуйте основні переваги та недоліки кожної з них.

Література:

1. Алсуф'єв В.В., Гашицький О.В., Давидович Я. В., Данилевський Ю.М., Данилюк В.А. Закон України "Про вибори народних депутатів України".
Наук.-практ. комент / Центральна виборча комісія України. Інститут Генеральної прокуратури України / М.М. Рябець (заг. ред.) К. 2012.
3. Нестерович В. Ф. Виборче право України: Підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2017. 504 с.
4. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. К.: Ваїте, 2018. 908 с.
5. Політична абетка: матеріали для практичного використання. За наук, ред. док.наук держ. упр. О. В. Радченка; Редактор-упорядник А. В. Карташов, [авт.-упоряд. А. Ю. Геращенко, М. Д. Городок, А. В. Карташов, К. В. Плоский, О. В. Радченко, В. С. Радчук, О. Г. Солонтей, О. М. Спугай, В. М. Стах, О. Л. Храбан]; Вид. 8-е, доп. і перероб. Житомир, 2010. 350 с.
6. Політична думка в Україні, 1991-2016 : у 2 т. / редкол. Олег Рафальський [та ін.]. Київ : Парлам. вид-во, 2016. 245 с.

Тести до теми № 8. «Політичні вибори»

1. Форма організації та функціонування політичної системи, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, його права брати участь у вирішенні державних справ у поєднанні із широким колом громадянських прав і свобод а) плебісцит;
б) демократія;
в) анархія;
г) тоталітаризм;
2. Участь у виборах органів державної влади - це є ?
а) представницька демократія
б) безпосередня демократія
в) політична партія
г) дитяча громадська організація
3. Як називається виборча система, що передбачає визначення переможця серед кандидатів за більшістю голосів, отриманих у виборчому окрузі?
а) безпосередня;
б) пропорційна;
в) мажоритарна;
г) солідарна
4. До якої категорії належить наведений перелік понять : «Поділ влади, гласність, плюралізм, рівність, гарантованість демократичних прав» ?
а) демократичні цінності;
б) демократичні інститути;
в) демократичні процедури;
г) демократичні принципи
5. Організоване об'єднання громадян, що протидіє будь-якій владі
а) політична партія;
б) громада;
в) опозиція;
г) громадська організація
6. Що таке «Пасивне виборче право»
а) право обирати;
б) право бути обраним;
в) право брати участь у виборах до Верховної Ради;
г) право бути обраним до місцевих органів влади
7. За метою скликання вибори поділяються на
а) прямі, непрямі;
б) чергові, позачергові, повторні, додаткові;
в) президентські, парламентські;
г) обласні, міські;
8. Референдум - це :
а) система волевиявлення обох статей у громадянському суспільстві як

рівних у правах і можливостях;

б) прийняття електоратом рішення з конституційних, законодавчих або інших;

внутрішньо- чи зовнішньополітичних питань;

в) опитування громадян, зазвичай із метою визначення належності певної території;

г) протидія, опір комусь або чомусь, наприклад перебування в опозиції до політики уряду

9. Про який етап виборчого процесу йдеться в уривку: "Територіальні виборчі дільниці об'єднують виборців за спільним місцем голосування. В Україні вони утворюються на підставі подань окружних виборчих комісій або місцевих органів влади» :

а) призначення дати виборів;

б) формування виборчих округів і виборчих дільниць;

в) висування кандидатів, формування партійних списків;

г) проведення підрахунку голосів;

10. В якому році українці вперше отримали досвід в проведенні референдуму?

а) 1991 р.;

б) 2000 р.;

в) 2014 р.;

г) 2020 р.

ТЕМА №8. ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ

План

1. Поняття політичного режиму
2. Тоталітарний політичний режим
3. Авторитарний політичний режим, його особливості
4. Демократичний політичний режим

1. Поняття політичного режиму

Поняття «політичний режим» — одне із

загальноприйнятих у сучасній політології. Його застосовують щодо характеристики способів, форм, засобів й методів реалізації політичної влади, оцінювання сутності держави, оскільки в межах однієї форми правління на різних етапах її розвитку політичне життя може суттєво видозмінюватися.

Існує декілька визначень поняття «політичного режиму», проте можна виділити ряд основних :

- система засобів і методів здійснення політичної влади;
- модель, форма взаємодії державно-владних структур і населення;
- сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин, засобів і методів реалізації влади, наявних стосунків між державною владою та суспільством, панівних форм ідеології, соціальних і класових взаємовідносин, стану політичної культури суспільства.

Будь-який політичний режим визначається трьома основними чинниками:

- процедурами і способами організації владних інститутів та безпосереднім здійсненням у влади;
- стилем ухвалення суспільно-політичних рішень;
- відносинами між політичною владою та громадянами.

Окрім цього поняття «політичний режим» охоплює:

- порядок формування представницьких установ;

- правовий статус особистості, права та обов'язки громадян;
- рівень економіко-господарського розвитку;
- порядок функціонування правоохоронних органів;
- співвідношення й регламентацію дозволеного та забороненого.

Політичний режим залежить від:

- співвідношення політичних сил у суспільному організмі;
- рівня політичної стабільності суспільства;
- встановленої правової системи, її особливостей та характеру;
- особистості загальнонаціонального лідера та особливостей правлячої еліти;
- історичних і соціокультурних традицій, звичаїв народу;
- політичної культури населення.

Класифікувати політичні режими почали на початку XX ст., але до 60-х років XX ст. найчастіше використовували класифікацію М. Вебера, який поділяв їх на демократичні та недемократичні.

На початку 60-х років американський політолог З. Бжезинський, використавши висновки Р. Даля про багатополярність влади і про те, що жодна держава не досягла демократії, вирізнив тоталітарний режим на підставі політологічного аналізу політичних систем колишніх соціалістичних країн, довівши, що в більшості з них функціонували авторитарні політичні режими.

Характеристики та особливості політичних режимів політологія вивчала впродовж кількох десятиліть. Нині вона зосереджується переважно на філософсько-політичних аспектах внутрішньої еволюції конкретних режимів та процедури переходу від одного режиму до іншого.

Найпоширенішою є тричленна класифікація режимів на:

- тоталітарні;
- авторитарні;
- демократичні.

2. Тоталітарний політичний режим

Тоталітаризм (лат. *totus* — увесь, повний; фр. *totalite* – сукупність, повнота) — спосіб організації суспільства, який характеризується всебічним і всеохоплюючим контролем влади над суспільством, підкоренням суспільної системи державі, колективними цілями, загальнообов'язковою ідеологією, репресіями щодо опозиції та інакодумців.

Перші тоталітарні погляди в історії політичних учень сягають далекого минулого. Тоталітарними вважають теорію давньогрецького філософа Геракліта про необхідність загальної регуляції суспільства, політичні погляди Платона стосовно моделі утопічної держави. Деякі тоталітарні моменти наявні в політичних доктринах Г. Бабефа, А. Сен-Сімона, Г. -В. -Ф. Гегеля, Ж. -Ж. Руссо.

Передумовами виникнення та розвитку

тоталітаризму в політичній практиці є індустріальна стадія розвитку суспільства, наявність засобів масової інформації, колективістський світогляд, могутній державний апарат, особливості соціальної психології (певна ідеологічна та міжособистісна ситуація). Причому засоби масової інформації є необхідним моментом для існування тоталітаризму взагалі. Завдяки їм проводяться ідеологічна обробка населення, насадження уніфікованих побутових та загальнолюдських стандартів, нівелювання загально цивілізаційних та особистісних цінностей. Характерним для нього є харизматичний тип лідерства з обов'язковою опорою на репресивний апарат.

Спосіб мобілізації (модель здійснення владою політичних рішень та залучення населення до їх виконання) за тоталітаризму може здійснюватись інтенсивно через створення внутріпсихологічного ентузіазму, а також екстенсивне — за допомогою репресивно-пропагандистського апарату. У тоталітарних державах недопустимі будь-які форми несанкціонованих дій населення. Тоталітаризм вимагає від людини активних виявів лояльності й відданості режиму.

Тоталітаризму, як типу політичного режиму властиві наступні риси:

- наявність загальнообов'язкової ідеології, яка доводить необхідність існування даного режиму;
- загальна ідеологізація;

- ігнорування особистих цілей та інтересів заради загальних цілей режиму;
- контроль політичної влади над усіма сферами життя суспільства в цілому і кожної особи зокрема;
- відсутність легальної опозиції;
- поглинання державою сфери громадянського суспільства;
- відсутність плюралізму;
- нетерпимість до політичного інакодумства, жорстке переслідування будь-якого спротиву і навіть особистих думок та виправдовування з огляду на це будь-яких форм насильства;
- концентрація влади в руках одного лідера чи партії, які представляють законодавчу і виконавчу владу;
- державний монополізм в сфері економіки
- підпорядкування інформаційного простору політичному лідерові чи партії.

Класичними тоталітарними державами були, наприклад, гітлерівська Німеччина та СРСР. Причому політичний режим у колишньому Радянському Союзі пройшов такі етапи:

- 1917—1921 рр. – період воєнного комунізму – тоталітарно-авторитарний тип політичного режиму;
- 1921—1929 рр. – авторитарний режим;
- 1929— 1956 рр. – тоталітарний режим;

- 1956—1985 рр. – зникли ознаки класичного тоталітаризму, але загалом режим залишався тоталітарним.

Занепад епохи тоталітаризму в СРСР розпочався за «горбачовської перебудови», коли впала «залізна завіса» ідеологічного монізму (грец. *monos* — один) й закритості суспільства.

3. Авторитарний політичний режим, його особливості.

Авторитаризм (від лат. *autoritas* – цілковита влада, вплив) — тип політичного режиму, який характеризується субординацією суб'єктів політичних відносин, наявністю сильного центру, що має концентровану владу, звуженням політичних прав і свобод громадян та їх об'єднань, суворою регламентацією їхньої активності, можливістю застосування насильства чи примусу.

На відміну від тоталітаризму, авторитарний політичний режим допускає існування обмеженого плюралізму в різних суспільних сферах, погоджується з існуванням окремих елементів демократії, таких як парламентські вибори, багатопартійність. Проте його сутнісними ознаками залишається щоденна загроза репресій, використання армії та каральних органів.

Основні ознаки авторитаризму:

- перевага в діяльності державних органів методу адміністрування, диктату (за авторитаризму рідко застосовується компроміс із найважливіших політичних проблем);

- сильна виконавча влада;
- концентрація влади в руках одного чи декількох державних органів;
- здійснення органами виконавчої влади нормотворчих функцій;
- звуження сфери гласності та виборності державних органів;
- обмежені громадянські, політичні та особисті права і свободи, юридичні гарантії їх забезпечення;
- відчуження народу від влади;
- відсутність єдиної ідеології;
- опора на силу й готовність влади в будь-який час застосувати масові репресії;
- при боротьбі за владу використовуються як законні, так і незаконні методи;
- обмеження чи заборона діяльності опозиційних до існуючого режиму об'єднань громадян;
- органи влади діють на власний розсуд (часто порушуючи при цьому закон), керуючись власним баченням політичної доцільності.

Найчастіше авторитаризм встановлюється в країнах, які переходять від тоталітаризму до демократії. Характерно, що за авторитаризму існує і громадянське суспільство, а в самому суспільстві чіткої регламентації зазнає переважно політична сфера. За цього політичного режиму в суспільстві можлива легальна опозиція, і якщо за тоталітаризму необхідно постійно доводити режимові свою особисту відданість і лояльність, то

за авторитаризму відданість не обов'язкова, головне — відкрито не виступати проти режиму. За авторитаризму немає уніфікованої ідеології. А через порушнюваність репресивного апарату та несформованість демократичних інститутів мобілізаційні можливості її застосування практично відсутні, а само суспільство характеризується вищим ступенем інертності, ніж за інших політичних режимів.

Влада за авторитаризму сконцентрована в руках правлячої еліти, виборча система пристосована до рішень виконавчої влади, демократичні принципи не є абсолютною цінністю, значний обсяг влади перебуває в руках силових структур, принципи законності та конституційності практично завжди спотворюються. Авторитарними країнами були в різні історичні періоди Радянський Союз та Італія.

4. Демократичний політичний режим

Поняття "демократія" багатогранне. Його використовують на позначення типу політичної культури, певних політичних цінностей, політичного режиму. У вузькому розумінні "демократія" має тільки політичну спрямованість, а в широкому — це форма внутрішнього устрою будь-якої суспільної організації. Класичне визначення демократії дав А. Лінкольн: Демократія — правління народу, обране народом, для народу.

Характерною особливістю демократичного

політичного режиму є децентралізація, розосередження влади між громадянами держави з метою надання їм можливості рівномірного впливу на функціонування владних органів.

Демократичний режим – це форма організації суспільно-політичного життя, заснованого на принципах рівноправності його членів, періодичної виборності органів державного управління і прийняття рішень у відповідності з волею більшості.

Основними ознаками демократичного політичного режиму є:

- наявність конституції, яка закріплює повноваження органів влади й управління, механізм їх формування;
- визначено правовий статус особистості на основі принципу рівності перед законом;
- поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову з визначенням функціональних прерогатив кожної з них;
- вільна діяльність політичних і громадських організацій;
- обов'язкова виборність органів влади;
- розмежування державної сфери та сфери громадянського суспільства;
- економічний та політичний, ідеологічний плюралізм (заборони торкаються лише анти-людських ідеологій).

За демократії політичні рішення завжди альтернативні, законодавча процедура чітка й

збалансована, а владні функції є допоміжними. Демократії властива зміна лідерів. Лідерство може бути як індивідуальним, так і колективним, але завжди має раціональний характер. Демократичний режим характеризують високий рівень суспільного самоврядування, переважаючий консенсус у відносинах між владою й суспільством.

Одним із головних принципів демократії є багатопартійність. У політичному процесі завжди бере участь і опозиція, яка виробляє альтернативні політичні програми й рішення, висуває своїх Претендентів на роль лідера. Головна функція опозиції за демократичного політичного режиму — визначати альтернативні напрями розвитку суспільства та складати постійну конкуренцію правлячій еліті.

Сутнісними ознаками демократії є електоральні (лат. *elector* — виборець) змагання, можливість розподілу інтересів, націленість на консолідацію суспільства. За демократії держава функціонує заради громадян, а не навпаки, існують умови для подальшого розвитку громадянського суспільства. Демократія і в політичному, і в загальнолюдському розумінні є магістральним шляхом, своєрідним ідеалом майбутнього розвитку суспільства та людської цивілізації загалом.

У зарубіжній та вітчизняній політичній науці багато теорій та моделей демократичного розвитку. В. Парето створив модель "елітарної"

демократії, стверджуючи, що перехід суспільства до індустріальної стадії розвитку потребує створення спеціального професійного управлінського апарату, без якого демократія неможлива. Актуальність цієї моделі було доведено історичним розвитком суспільства, а відкинуто лише в 40—50-х роках ХХ ст., коли в політичній діяльності запанував лібералізм. Згідно з плюралістичною теорією демократії (теорією заінтересованих груп) А. Бентлі, будь-які групи, що переслідують власні інтереси, впливають на владу, намагаючись досягти своїх цілей через політичну діяльність.

Чимало сучасних учених пов'язують зміст демократії з елітами і доводять, що демократія завдяки виборам має дати дорогу найгіднішим представникам еліти, має оберігати суспільство від людей, які довго перебувають при владі, запобігати надмірній концентрації влади. Дехто з сучасних практичних політиків активно критикує тлумачення демократії як влади народу, застерігає від тотальної політизації суспільного організму, не сумніваючись, однак, що саме демократія постійно підтримує в середовищі правлячої верхівки стан пошуку й самовдосконалення. Окремі вчені доводять небезпечність зведення демократії до найвищого ідеалу.

Перед країнами, які віддали перевагу демократичному розвитку, постає багато не лише економічних, соціальних, а й політичних проблем.

Насамперед це проблеми модернізації політичної системи, пристосування її до функціонування за умов демократії, створення демократичних політичних інститутів, вирішення гуманітарних проблем, входження в міжнародні політичні організації тощо.

Сама демократія, як зазначає К. Гаджієв, не може сприйматися однозначно, особливо в перехідний період. Досить слушним є попередження А. Токвіля про те, що тиранія більшості може бути ще жорстокішою, ніж тиранія меншості, на що теж слід зважити під час побудови демократичної моделі суспільного розвитку.

Серед проблем утвердження демократії, пов'язаних з економікою і політикою, — відставання інфраструктури ринкової економіки від розвитку власності. Саме демократія мусить забезпечити легітимізацію ринку. Ринок і капіталізм не можуть бути самодостатніми умовами утвердження демократії. Прикладом цього є піночетівський режим у Чилі. Співвідношення понять "лібералізм" і "демократія" теж неоднозначне. Лібералізм віддає перевагу волі людини перед рівністю, а демократія — рівності перед волею.

Найраціональніше розуміти демократію як форму політичної самоорганізації суспільства, що означає певну дистанцію між державою та суспільством. Вона є не лише технічним аспектом

певних реформ, а й шкалою цінностей, системою життя, основні постулати якого — рівність і права людини. За демократії немає місця застою, ідеологія не заступає демократичні цінності, плюралізм є джерелом влади, забезпечений абсолютний примат суверенітету народу.

Конституція держави, що стала на шлях демократії, повинна виконувати три основні завдання:

- фіксувати певну форму правління;
- закріплювати й виражати згоду народу;
- регламентувати повноваження урядових структур.

Щоб стати демократом, людина, з огляду на психологію, має вирости й соціалізуватися в демократичному середовищі. У посттоталітарних країнах демократичні державні інститути (органи різних гілок і рівнів влади й управління, політичні партії тощо) недостатньо інтегровані в суспільний організм. Скажімо, в Японії капіталізація поєднана з корпоративністю, тому японську демократію інколи називають корпоративною.

Саме збереження традиційних цінностей японської ментальності дало змогу Японії ефективно справитися із завданнями модернізації, стати однією із найрозвинутіших демократичних країн. Тобто модель модернізації мусить бути оригінальною для кожної країни. Для пострадянських країн особливо важливим є віднайдення способів органічного поєднання правової держави, ринкової економіки та

історичних традицій державності.

Демократія, в сучасному розумінні, покликана забезпечити оптимальне поєднання економічної ефективності, соціальної справедливості, свободи підприємництва, соціальної рівності тощо. Важливими є стабілізація законодавства, легітимний розподіл функцій влади та формування сильного центру (як політичного, так і духовного), утвердження демократичної політичної свідомості та культури, переосмислення власного досвіду державотворення тощо.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема №8: Політичні режими

Мета заняття: ознайомитись і підготуватись з теоретичних питань плану семінару, засвоїти терміни і поняття, скласти реферат, дати відповіді на питання для самоконтролю, опрацювати рекомендовану літературу.

План

1. Визначення політичного режиму.
2. Антидемократичні режими: тоталітаризм і авторитаризм.
3. Демократія класична та сучасна.
4. Особливості розвитку демократичних інститутів в Україні.

Теми рефератів

1. Сутність і типологія політичних режимів.
2. Фашизм і комунізм як різновиди тоталітаризму у XX столітті.
3. Тоталітаризм як політичний та соціальний феномен.
4. Авторитаризм: сутність, риси, типологія.
5. Характеристика політичного режиму в сучасній Україні.
6. Сучасні концепції демократії.
7. Тоталітаризм у Європі XX століття.
8. Демократія як форма політичного життя.
9. Різновиди авторитарного режиму.
10. Двоїстий потенціал авторитарних систем.

Питання для самостійного контролю

1. З'ясуйте наукові підходи до поняття «політичний режим».
2. Які головні ознаки тоталітарного політичного режиму.

3. Назвіть різновиди авторитарних режимів.
4. Чим відрізняється авторитаризм від тоталітаризму?
5. Назвіть дослідників політичних режимів?
6. Яким, на вашу думку, є політичний режим сучасної України?
7. Головні ознаки політичного режиму.
8. Сучасні форми політичного авторитаризму.

Тести до теми №8 Політичні режими

1. Яка з перерахованих ознак властива тоталітаризму?
 - а) надання прав і свобод людині;
 - б) вільні вибори;
 - в) загальний поліцейський контроль і нагляд;
 - г) багатопартійність
2. Яка з перерахованих ознак властива демократичному режиму?
 - а) домінування командних, адміністративних методів здійснення влади;
 - б) терор, насильство, примус як методи управління;
 - в) існування тільки однієї політичної партії;
 - г) політичні права й свободи людини проголошуються, але реально не забезпечуються
3. Яка з перерахованих ознак властива авторитарному режиму?
 - а) домінування командних, адміністративних методів здійснення влади;
 - б) терор, насильство, примус як методи управління;
 - в) існування тільки однієї політичної партії;
 - г) загальний поліцейський контроль і нагляд
4. Яка з наведених оцінок не відноситься до демократичних політичних режимів?
 - а) всі демократичні режими дотримують права людини;
 - б) всі демократичні режими припускають існування опозиції правлячим партіям;
 - в) всі демократичні режими характеризуються поділом влади;
 - г) всі демократичні режими ґрунтуються на президентській формі правління
5. Які з перерахованих елементів не відносяться до політичної системи?
 - а) політичні й правові норми;
 - б) політичні партії;
 - в) міжнародне співтовариство;
 - г) політичні відносини
6. Яка із зазначених структур формує норми й правила політичної системи?
 - а) політичні партії;
 - б) суд;
 - в) прокуратура;

г) законодавчі органи

7.Що з перерахованого є головною й необхідною умовою існування демократичної політичної системи?

а) виборність органів місцевого самоврядування;

б) наявність політичних партій;

в) обмежений у часі мандат на перебування у владі;

г) вибори, які гарантують реальну можливість вибирати серед багатьох кандидатів

8.Сукупність способів і методів реалізації політичної влади – це:

а) політичний плюралізм;

б) політична система;

в) політичний режим;

г) поділ влади

9. Для якого політичного режиму характерне проникнення держави в усі сфери громадського життя?

а) авторитарного;

б) тоталітарного;

в) авторитарно-демократичного;

г) демократичного

10.Система поділу влади в більшій мірі властива:

а) демократії;

б) авторитаризму;

в) тоталітаризму;

г) всім однаково

Література:

1.Конституція України. - Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2017. 56 с.

2.Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 188 с.

3.Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин та ін.; за заг. ред. М. П. Гетьманчука. - К.: Знання, 2011. С. 242-262.

4.Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Гришук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. - Львів: ЛьвДУВС, 2011. С. 239-292.

5.Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін Н. П., та ін. Львів: Ліга-Прес, 2015. 668 с.

Додаткова:

1. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2016. 1000 с.

ТЕМА №9 ПОЛІТИЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

1. Сутність політичної глобалізації
2. Глобальні проблеми сучасності.

1. Сутність політичної глобалізації.

Трансформації, які нині відбуваються чи не в усіх сферах суспільного життя, набули глобальний та стрімкий характер. Даний процес привертає увагу науковців з точки зору виявлення закономірностей та базових принципів нових змін.

Відзначаючи такий характер змін, американський політолог Г. Кіссінджер зауважує, що світовий порядок та його складові ніколи ще не змінювались так швидко, глобально і глибоко. Якісно новий рівень сучасної дійсності дає підстави розглядати його як перехідний період до багатомірного світу третього тисячоліття. Тенденції переходу до цього нового ступеня розвитку очевидні вже сьогодні.

Більшість дослідників особливо наполягають на тому, що наприкінці ХХ сторіччя світ переживав такий період якісних змін, які кардинально трансформували економічну, політичну, соціальну та інші системи світу.

Нова модель глобального устрою, що дістала назву «концепція багатомірності» виходить з того, що світ різноманітний не тільки в своїх проявах, а й у фундаментальних основах. Багатомірність

властива рівням матеріальної, суспільної та духовної організації світу, а також - стадіям розвитку. Загальна тенденція розвитку суспільства, його підсистем - соціальної, економічної, політичної - в переході від небагатомірних форм до багатомірних. Перехід до багатомірного світу може бути простежений у тенденціях поступової еволюції до становлення поліцентричного світу. Поліцентрична модель за своєю суттю багатомірна. Поліцентризм як домінуючий порядок у взаємовідносинах геополітичних центрів сили можливий там і тоді, де й коли за всіх суперечностей і конфліктів, які виникають між центрами сили, домінують не сили конфронтації, а сили співробітництва та партнерства.

У новій сучасній економіці розвиваються дві стратегічні тенденції, що претендують на панування в новому світі, а саме: інформаційна (або оптимізаційна), яка заснована на фінансово-правовому регулюванні світової економіки, довгостроковому перерозподілі ресурсів і пов'язана з інститутом транснаціональних корпорацій (ТНК), та інноваційна, яка спирається на творчий потенціал людини. Суть останньої - одержання нових знань та якісні зміни штучного середовища проживання людства. Справді, базисом підприємств нової економіки поступово стають не основні фонди і навіть не управлінський ресурс, а людський капітал, і все частіше - деяка критична кількість творчих особистостей, від

присутності яких значною мірою залежить доля великих організацій.

Розвиток людини як найвищої соціальної цінності, підвищення якості людського життя є одним із пріоритетів глобального сталого розвитку. На перший план виходять такі глобальні проблеми соціальної якості життя, як освіта, професійна підготовка, здоров'я, безпека людини, боротьба з організованою злочинністю, з тіньовою економікою, можливості розвитку народного підприємництва. Значно зростає роль і місце інтелектуальної та гуманітарної глобальної інтеграції.

Зазначаючи сутність поняття, американський соціолог М. Уотерс пропонує таке визначення глобалізації: глобалізація - це «соціальний процес, в якому обмеження, що їх накладає географія на соціальний та культурний устрій, послаблюються, і люди це розуміють». Й справді, географічні, культурні, економічні кордони поступово зникають, поступаючись новому, універсальному глобальному простору. В умовах глобалізації стає безальтернативним визнання того, що політика солідарних зусиль для досягнення сталого розвитку повинна змінити силову конфронтацію як на міжнародній арені, так і в сфері внутрішнього соціального життя. Ось чому більшість держав переходять до створення та правового функціонування соціальної держави, до проведення соціально орієнтованої політики.

Тепер у центрі нового світогляду в умовах глобалізації, покликаної забезпечити соціальне ефективне освоєння світу, є вже не просто людина з абстрактною гуманістичною системою цінностей, а все людство з конкретною системою нагальних матеріальних та духовних потреб. Сучасний стан науки і технологій за існуючих ресурсів планети дають можливість забезпечити належний для людини рівень споживання для всього населення Землі, який у 2-3 рази перевищить нинішній. Проте слід пам'ятати, що метою глобального сталого розвитку має бути не матеріальне виробництво і споживання, а розвиток інтелектуально-духовної сфери. **«Нова глобальна цивілізація повинна стати цивілізацією самообмеження для багатьох народів, і цивілізацією нової, не матеріальної, а духовної якості життя».**

У сучасній економіці головним джерелом прибутку, що забезпечує успіх у конкурентній боротьбі, є творчий та інтелектуальний потенціал людини. Освіта та професійна підготовка, вміння в повному обсязі використовувати свої знання набувають особливого значення в умовах глобалізації.

У пошуках оптимального балансу між ринком, державою та суспільством розробляються нові концепції, серед яких можна виділити концепції «третього шляху», про яку йшлося на Конференції глав держав та урядів найбільших

країн Америки та Європи. Відповідно до концепції, держави повинні нарощувати інвестиції в «людський капітал», різнобічно підтримуючи сферу науки та освіти. **Тобто на порядок денний висувається пріоритетність знань, професійної підготовки, наукових пошуків.** За умов глобалізації людина, її інтелектуальний потенціал постають у центрі розвитку.

Глобалізація має об'єктивний характер, але не однозначний, не односпрямований, не універсальний. Із розвитком процесів глобалізації поряд з факторами концентрації діють фактори розпорошування. В одних сферах посилюється однорідність, наприклад, в економіці, інформаційно-комунікативній сфері. У цих сферах глобалізація є безальтернативною. В інших - культурі, соціальній сфері - поряд з процесами глобалізації існують інші альтернативи й варіанти, ці сфери є різнорідними.

Навіть в економічній сфері в рамках глобальної, але ще не універсальної світової економіки вимальовуються контури її спеціалізованих елементів: великих територій, об'єднаних культурно-історичним корінням, стилем господарської діяльності, загальними соціально-економічними факторами і стратегічними цілями. **Не слід розуміти, що глобалізація призведе до загальної уніфікації.** Навіть глобальне управління, що поступово формується в деяких сферах, при цьому зовсім не

передбачає тотальної уніфікації соціального, економічного та культурного життя. Глобалізація не виключає, а припускає збереження національних особливостей. На цьому наполягає і професор П. Дракер у книзі «Майбутнє, яке вже прийшло», вважаючи, що економічне зростання на сучасному етапі відбувається за рахунок швидкого і тривалого зростання ефективності. А ефективність будь-якої економіки - це насамперед продуктивність знань та продуктивність праці робітників, які володіють знаннями.

Економічна інтеграція в Європі була першою сходиною інтеграційних процесів у світі. Як відомо, економічна сфера тісно пов'язана з соціальною, і характер цих зв'язків досить складний. Точаться дискусії щодо соціальних наслідків економічної інтеграції. Проте наприкінці ХХ століття стало очевидним, що успіхи або невдачі інтеграційних процесів значною мірою залежать і від того, як розв'язуються соціальні проблеми - і традиційні, й нові, породжені інтеграцією. Крім того, змінився загальний характер взаємодії між економічними інтересами та соціальним розвитком у рамках ЄС. Якщо раніше існував дисбаланс прямих і зворотних зв'язків, то на сучасному етапі - це більш органічна взаємодія, в якій не можна знехтувати ні економічним, ні «соціальним».

Загальною тенденцією нового етапу стало посилення координації та гармонізації регулюючої

діяльності національних урядів майже в усіх сферах економічного та соціального життя. Вперше соціальну політику включено до переліку основних напрямів діяльності на рівні ЄС.

Європейські вчені розробили нову модель економічного й політичного менеджменту, яку назвали моделлю «правильного уряду». Англійський економіст Р. Арчер у книзі «Ринки і правильний уряд. Шлях уперед до економічного і соціального розвитку» зауважує, що ця модель має на меті встановлення органічно пов'язаних відносин між ринковою економікою, державою та громадянським суспільством. Мається на увазі створення «віртуозного кола: від державної влади до економіки через громадянське суспільство і від економіки до громадянського суспільства через державну владу». Така модель передбачає існування тристороннього партнерства, побудованого на розумінні того, що розвиток інноваційної економіки та ефективна діяльність уряду залежать від кваліфікованого, поінформованого електорату, який може приймати виважені рішення і робити свій вибір. Ось чому освіта в наш час набуває особливо важливого значення. Кваліфікаційний та освітній рівень населення визначає межі економічного зростання і сучасних демократій.

Переваги нової моделі виявляються також і в тому, що вона має інтеграційний характер і є конструктивною, оскільки не тільки розглядає

соціальні, політичні та економічні фактори як одне ціле, а й пропонує спосіб позитивного співробітництва. Модель «правильного уряду» дістала підтримку Ради Європи та інших міжнародних організацій як можливий орієнтир у перспективних напрямках соціального розвитку.

Основні напрями діяльності Європейського Союзу в соціальній сфері можна згрупувати у три блоки:

- 1) сприяння розв'язанню специфічних соціальних проблем, які негативно впливають на стан окремих категорій населення, а саме-жінок, молоді, літніх людей, непрацездатних та інших, або тих, хто працює в деяких галузях економіки (сільське господарство, рибальство, транспорт тощо);
- 2) сприяння поліпшенню охорони праці та здоров'я, підвищенню якості життя;
- 3) сприяння поступовому зближенню національних соціальних систем шляхом розробки загальних соціальних нормативів, які будуть включені до правових норм ЄС і законодавств країн-членів.

Як зазначалося в документах Європейського Союзу, сучасний підхід має за мету не гармонізацію національних систем соціального захисту, а ефективну координацію цих систем у рамках Союзу.

Перспективи подальшого розвитку соціальної політики ЄС можна оцінити як неоднозначні. Зокрема, російський учений Ю.

Борко вважає їх досить невизначеними. Невідомо, як розвиватиметься світова кон'юнктура; перехід до єдиної валюти пов'язаний з труднощами, які можуть вплинути на соціальну сферу; ЄС треба подолати негативну динаміку суперництва зі США та Японією; **у світі відбуваються несприятливі демографічні процеси, прогресуюче старіння населення, низький рівень народжуваності; зростання імміграції з неєвропейських країн; політика розширення Європейського Союзу і соціальна ціна прийняття нових членів, яка не може не бути досить значною.**

За умов зростання масштабів глобалізації, прискорення її процесів і поглиблення регіональної та глобальної інтеграції паралельно з цим інтенсивно розвиваються процеси як сучасної цивілізаційної диференціації, так і глобальної дезінтеграції. Водночас триває деградація десятків країн світу.

Як уже зазначалось, сучасний новий світ має сталий, але нерівноважний характер. Однак такий світовий порядок водночас є досить вразливим. На думку деяких учених, в умовах загальної нестабільності світу, зростання важливих для людства видів ризику, перманентної невірноваженості нового економічного середовища підвищується можливість зростання суперництва як прихованого, так і все відкритішого, нових історичних проєктів, міжнародних систем та соціальних мотивацій. З

часом таке суперництво може стати джерелом колізій не менш значущих, ніж традиційні форми конфліктів між країнами та народами.

Тому в умовах глобалізації, зокрема глобалізації процесів соціального розвитку, особливо важливого значення набуває створення перспективної соціальної стратегії, яка відповідала б масштабу та характеру нових змін у світі. Значний крок у цьому напрямку зроблено на Всесвітньому екологічному форумі в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) - Конференція ООН з проблем охорони навколишнього середовища і розвитку, де було проголошено концепцію та принципи сталого розвитку в документі «Порядок денний на XXI століття».

Глобалізація повинна служити соціальному прогресу - зростанню зайнятості, скороченню безробіття, ліквідації бідності. Для цього необхідно надати їй процесам соціальну спрямованість, зробити наголос на подоланні нерівності, злиднів, сприяти розвитку, соціальній захищеності та підвищенню якості життя людини.

Багато науковців вважають, що економічне зростання можливе шляхом скорочення соціальних програм. Деякі висловлюють занепокоєння масштабами негативних соціальних наслідків тих перетворень, що супроводжують інтеграційні процеси. Справді, в більшості країн-членів ЄС у другій половині 90-х років відбувалося скорочення бюджетних витрат, зокрема соціальних, значне

зростання безробіття, стримування збільшення заробітної, плати. За даними статистики, частка соціальних витрат ВВП за 1993-1997 роки зменшилася в 10 країнах - членах ЄС, в 1 - не змінилася, в 4 - збільшилася. Проте наприкінці ХХ століття стало очевидним, що успіхи або невдачі інтеграційних процесів значною мірою залежать і від того, як розв'язуються соціальні проблеми». Тому конче необхідно вибудовувати глобальну політику з урахуванням перш за все соціального благополуччя – в умовах глобалізації, зокрема глобалізації процесів соціального розвитку, особливо важливого значення набуває створення перспективної соціальної стратегії, яка відповідала б масштабу та характеру нових змін у світі.

Таким чином, для того, щоб глобальне регулювання було ефективним, мають сформуватися загальні цінності, стандарти і позиції. Основні цінності — свобода, справедливість, рівність, толерантність, що лежать в основі статуту ООН і Загальної декларації прав людини, мають стати наріжним каменем глобального регулювання в соціальній сфері та керівними принципами процесу глобалізації з людським обличчям.

В цілому можна зазначити, що внаслідок змін у глобальній економіці в останню чверть минулого століття реальний валовий світовий продукт, що визначає сукупний обсяг економічної діяльності всіх людей в усіх країнах, більш ніж

подвоївся. При цьому якість життя більшої частини населення світу покращилася внаслідок зростання доходів на душу населення, збільшення тривалості життя і підвищення рівня освіти.

На сучасному етапі розвитку процесу глобалізації досягнення соціальних цілей можливе лише за умови спільних і погоджених дій ряду міжнародних організацій. Глобальне управління в сучасних умовах набирає розвитку, але відбувається незбалансовано і має свої особливості. Слід зазначити, що нинішній підхід до регулювання глобальних процесів має ряд недоліків:

- обмеженість проблемами економічного зростання і фінансової стабільності і відсутність уваги до проблем людини, таких як глобальна бідність, зростання нерівності між країнами і всередині країн, ізоляція неімущих людей в бідних країнах, порушення прав людини;
- географічна незбалансованість, за якої домінуюче становище займають найсильніші в економічному відношенні країни;
- багатосторонні угоди сприяли створенню глобальних ринків без врахування їх впливу на розвиток людини і динаміку бідності;
- структури і процеси прийняття на глобальному рівні не є представницькими.
- найважливіші економічні структури — Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Всесвітня торгова організація — знаходяться під

впливом великих і багатих країн, а бідні країни практично не мають впливу і можливостей, оскільки не входять до цих організацій;

- відсутні механізми, що мають забезпечити обов'язковість дотримання моральних стандартів і прав людини корпораціями і фірмами, а не лише урядами.

Сучасна глобалізація стимулює відкриття національних кордонів для міжнародної торгівлі, потоків капіталу та інформації, а тому більш вагомі успіхи досягнуті в розробці норм, стандартів, політики та інститутів в інтересах відкриття глобальних ринків, ніж в інтересах людей і захисту їхніх прав. Уже назріла необхідність ввести такі норми і в гуманітарну сферу.

Принципи розвитку людського потенціалу і соціального захисту мають бути включені до теорії і практики глобального регулювання. В умовах швидкого розвитку глобалізації необхідно фундаментально переглянути політику і систему глобального регулювання. Серед основних пріоритетів слід виділити такі:

- будувати міжнародну політику і практику навколо проблем людини і прав людини;
- охороняти безпеку людини і зменшити її вразливість в усьому світі;
- зменшити нерівність, ліквідуючи її прояви всередині країн і між країнами;
- збільшити рівноправність в процесі переговорів і

в структурах міжнародного регулювання;

- формувати нову глобальну архітектуру для XXI ст.

Зрештою люди і нації не сприймуть глобальну взаємозалежність, якщо вони нічого не одержать від неї і вона зробить їх більш вразливими. Фахівці ООН вважають, що глобалізація лише тоді буде сприйматися позитивно, коли вона буде характеризуватися **такими поняттями, як:**

- **етика** - менше порушень прав людини і більше поваги до людських цінностей;
- **справедливість** - менше відмінностей в рівні життя людей в одній країні й в різних країнах;
- **інтеграція** - зменшення ізоляції народів і країн;
- **безпека людини** - менше нестабільності в суспільстві та вразливості людини;
- **людська безпека** - менше вразливості народів і країн;
- **стійкий розвиток** - менше руйнування і погіршення довкілля.

У зв'язку з розвитком процесу глобалізації і необхідністю вирішення нових проблем, пов'язаних із нею, Україні слід виробити здатність розробляти і проводити політику, яка дозволить гнучко реагувати на економічне середовище в світі, що швидко змінюється, і завдяки цьому забезпечувати стабільний базис соціального добробуту в інтересах усього суспільства.

Соціалізація глобалізації має стати оснoвним

принципом розбудови майбутнього світу, де значення людини набуде реального змісту й ваги!..

2. Глобальні проблеми сучасності.

Людство не стоїть на місці, воно постійно розвивається, вдосконалюється. Під час розвитку перед людством постійно виникали складні проблеми, чимало з яких мають глобальний, загально планетарний характер, які порушують інтереси всіх країн і народів. Людство пережило трагедію двох найбільш руйнівних і кровопролитних світових війн. Покінчено з колоніальними імперіями і колоніалізмом; катастрофа тоталітарних режимів відкриває перспективу цивілізаційного єдності світу; науково-технічна революція і новітні технології перетворили матеріально-технічну основу сучасного суспільства; нові засоби праці та побутової техніки; розвиток освіти й відповідної культури.

Сповна вони проявилися у останньої чверті сучасності, межі два століття і навіть тисячоліть. Як сказав Гілберт Кийт Честертон, видатний англійський християнський мислитель, журналіст і письменник кінця XIX - початку XX століть: «Прогрес - батько проблем».

У кожній з держав є свої проблеми. Насамперед, слід визначитися, які проблеми ми можемо називати "глобальними". Глобальний (франц. Global) - загальний, (латів. Globus) - кулю.

Виходячи з цього, значення слова "глобальний", можна з'ясувати, як:

- 1) охоплюючий всю земну кулю, всесвітній;
- 2) всебічний, повний, загальний.

Справжнє час - це кордон зміни епох, вступу сучасного світу у якісно нову фазу розвитку. Найхарактерніші риси сучасного світу (мал.1):

- інформаційна революція;
- прискорення модернізаційних процесів;
- "ущільнення" простору;
- прискорення історичного й будь-якого соціального часу;
- кінець біполярного світу (протистояння СРСР);
- зростання впливу східних держав;
- інтеграція (зближення, взаємопроникнення);
- глобалізація (посилення взаємозв'язку, взаємозалежності країн і народів);
- посилення національних культурних цінностей і традицій.

Складні проблеми, виникаючі перед людством, можна вважати глобальними, оскільки :

- по-перше, вони зачіпають все людство, торкаючись інтересів і доль всіх країн, народів та соціальних верств;
- по-друге, глобальні проблеми не визнають кордонів;
- по-третє, призводять до значних збитків економічного та високого соціального характеру, котрий іноді до погрози існування самої цивілізації;

- по-четверте, вимагають широкого міжнародного співробітництва до вирішення цих проблем, бо одна держава, хоч би яким могутнім воно не було, неспроможна розв'язати їх самотійно.

Аж по середини ХХ століття у політичній мові не було поняття "глобальні проблеми" як загальної проблеми світової цивілізації. Виникнення її було викликане цілим комплексом причин, які найрельєфніше проявилися саме цей період. Що таке за причини?

Учені й філософи лише на рівні узагальнень висунули ідеї зв'язок діяльності зі станом біосфери (навколишнє його середовище, що підтримує життя на Землі). Учений В.І. Вернадський у 1944 року висловив думку, що діяльність людини набуває масштаби, порівнянні із міццю природних сил. Це й дозволило йому порушити питання перебудови біосфери в ноосферу (сферу діяльності розуму).

Що породило глобальні проблеми? До цих причин можна вважати і різке зростання чисельності людства, і науково-технічну революцію, і єдину світову інформаційну систему. Перш як з'явитися на Землі, люди, добуваючи собі їжу, не порушували природних законів.

За характером глобальні проблеми різні. До їх числа ставляться, передусім, проблема світу і роззброєння, запобігання новій світової війни; екологічна; демографічна; енергетична; сировинна;

продовольча; використання Світового океану; мирне освоєння Космосу; подолання відсталості країн, ліквідація найнебезпечніших захворювань.

Проблема світової термоядерної війни. Пошуки шляхів запобігання світових конфліктів почалися одразу після закінчення Другої світової війни" та перемоги над нацизмом. Тоді ж дійшли рішення та про створення ООН - універсальної міжнародної організації, головна мета якого було розвиток міждержавного Співробітництва та у разі конфлікту між країнами допомогу протиставленим сторонам у врегулюванні спірних питань мирним шляхом.

Особливо реальна загроза початку Третьої світової війни була пов'язана з так званою Карибською кризою 1962 р., викликаною розміщенням радянських ядерних ракет на Кубі. Але криза була вирішена мирним шляхом. Провідними ядерними державами світу було підписано ряд угод про обмеження ядерних озброєнь, і деякі з ядерних держав взяли він зобов'язання припинити ядерні випробування. На рішення урядів вплинули громадське рух боротьби за, і навіть виступи авторитетного міждержавного об'єднання учених.

Дослідники різних країн дійшли одностайній оцінці, що третя світова війна, якщо вона вибухне, стане трагічним фіналом всієї історії людської цивілізації; найбільш згубним наслідком можливого застосування ядерної зброї, і навіть

глобальних аварій у результаті використання атомної енергії стане загибель всього живої і наступ "ядерної зими"; 5 % накопичених ядерних запасів цілком достатньо, щоб ввергнути планету в екологічну катастрофу.

Вчені з допомоги наукових моделей переконливо довели, головним наслідком ядерної війни буде екологічна катастрофа, у яких станеться зміна клімату Землі. Останнє може призвести генетичних змін у людської природі й, можливо, до повного вимирання людства. Сьогодні можна буде усвідомити те що ймовірність конфлікту між провідними державами світу набагато менше, ніж раніше. Проте є можливість отримання ядерної зброї у руки тоталітарних реакційних режимів чи в руки окремих терористів. Після подій у Нью-Йорку 11 вересня 2001-го року різко загострилася проблема боротьби з тероризмом.

Проблема подолання екологічної кризи. Проблема є найактуальнішою. Рівень впливу особи на одне довкілля залежить насамперед від технічних озброєності суспільства. Вона була вкрай мала на початкових етапах розвитку людства. Проте з розвитком суспільства, зростанням його продуктивних сил ситуація починає змінюватися кардинально. ХХІ століття - це століття науково-технічного прогресу, пов'язаного з якісно новими стосунками науки, техніки і технології, він колосально збільшує можливі і реальні масштаби впливу суспільства на

природу, ставить перед людством низку нових, надзвичайно гострих проблем, насамперед - екологічну.

У процесі своєї господарської діяльності, людина довгий час обіймала позицію споживача, нещадно експлуатуючи природу, вважаючи, що природні запаси є невичерпними. Однією з негативних наслідків людської діяльності стало виснаження природних ресурсів, забруднення довкілля. Через війну небезпечні життя і здоров'я речовини викидалися у повітря, руйнуючи її, потрапляли у ґрунт. Загрязненню зазнали як повітря і суша, а й води Світового океану. Це призводить як до знищення (вимивання) цілих видів тварин та рослин, і погіршення генофонду людства.

Сьогодні екологічну ситуацію тощо у світі можна охарактеризувати як близьку до критичної. Серед глобальних екологічних проблем можна назвати такі:

- знищено й продовжують знищуватись тисячі видів рослин та тварин;
- значною мірою винищений лісовий покрив;
- стрімко скорочується наявний запас з корисними копалинами;
- світовий океан як виснажується внаслідок знищення живих організмів, так і перестає бути регулятором природних процесів;
- атмосфера у багатьох місцях забруднена до гранично допустимих розмірів, а чисте повітря

стає дефіцитом;

- частково порушений озоновий шар, який від згубного для живого космічного випромінювання;
- забруднення поверхні є спотворювання природних ландшафтів

Для людства стає життєво необхідним зміна самої філософії ставлення до природи. Демографічна проблема стає дедалі важливою для людства. Вона пов'язані з безперервним збільшенням чисельності населення жителів території планети, проте очевидно, що ресурси Землі (передусім продовольчі) обмежені.

Саме числа які живуть планети людей, територіального розміщення акцій і масштабів їхньої господарської діяльності залежать такі найважливіші параметри, як забезпеченість населення ресурсами, стан біосфери Землі.

У водночас, демографічні процеси на межі ХХ - ХХІ ст. визначають дві тенденції:

- демографічний "вибух", характеризується різким приростом населення Азії, Африки, Латинська Америка, починаючи з 1960-х років;
- "нульової приріст" населення країнах Західної Європи.

Перша веде до різкого загострення соціально-економічні проблеми у що розвиваються, включаючи голод і неграмотність десятків мільйонів людей. Друга - до різкого старіння населення в розвинених країнах.

Продовольчу проблему також зараховують

до глобальних: від недоїдання сьогодні страждає понад 500 млн людина, а вмирає від недоїдання кілька на рік. Лише протягом 40 років сучасності (1950-го по 1990 роки) ситуація інша: населення землі цей час подвоїлася, тоді як світове виробництво збільшилося втричі. Проте наприкінці 80-х - початку 90-х рр. зростання виробництва продуктів почало сповільнюватися, тоді як попит ними продовжував зростати. Останнє пов'язано не тільки зі збільшенням числа жителів планети, але з таким чинником, як підвищення добробуту великий маси людей внаслідок широкої індустріалізації країн, насамперед в Азії. Вважається, що світовий попит продовольства мало зрости до 2020 року на 64%.

Сьогодні розвиток сільського господарства не встигає за змінами у обсязі і структурі світового попиту продовольства. Якщо таку тенденцію не зупинити, то найближчі двоє-трьоє десятиліть потреба у продуктах може збільшитися у кілька разів.

Тому коріння цієї проблеми лежить в несправедливому їх перерозподіл і в середині країн, і у світовому масштабі. Те, у сучасному світі люди можуть не доїдати, а тим паче - померти з голоду, явище цілком аморальне, злочинне і не припустиме.

Залишається проблема розриву у рівні економічного розвитку між розвиненими країнами Заходу і країнами "третього світу", більшість з

яких були звільнені у другій половині XX в. від колоніальної залежності (проблема "Північ-Південь").

За свідченням прихильників теорії Четвертого світу на планеті існує близько 200 держав і більше 5000 народів. 95 % сучасних держав є багатонаціональними.. Наприклад, в Нігерії проживає 450 народів, в Індії – 380, в Індонезії – 250 народів. Зрозуміло, що народи, які прагнуть незалежності, титульними етносами кваліфікуються як «терористичні». На думку прихильників теорії Четвертого світу, держави, які знищують «малі» народи, формують фундамент свого майбутнього розпаду.

Взагалі невід'ємним елементом світового геополітичного простору стали нині невизнані держави.

За підрахунками політичних географів у 90-х роках XX ст. 27 держав не контролювали повністю свою територію: Ліберія, Сомалі, Судан, Афганістан, Грузія, Молдова, Колумбія і ін.

У 1945-1990 рр. в 41 країні світу були розв'язані громадянські війни, в 15 країнах частина території була окупована іноземними військовими формуваннями.

Геополітична карта Європи характеризується суттєвими змінами у відносинах європейських держав зі своїм стратегічним партнером – Сполученими Штатами Америки.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема № 9: Політична глобалізація

Мета завдання: ознайомлення студентів з глобальними проблемами сучасності, викликаних процесами глобалізації та засобами боротьби з цими проблемами.

Навчальні питання:

1. Сутність політичної глобалізації
2. Глобальні проблеми сучасності.

Теми рефератів

1. Національні інтереси: баланс компромісів, синтез доцільності.
2. Проблеми європейської безпеки.
3. Інформаційна безпека - складова національного суверенітету.
4. Основні тенденції цивілізаційного розвитку світового співтовариства.
5. Системи національної та міжнародної безпеки в умовах формування нового світового порядку.
6. Політично-правоохоронні інститути міжнародного співробітництва.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення сучасної геополітичної стратегії Росії.
2. Вкажіть про особливості геополітичного поля Європи на сучасному етапі.
3. У чому полягає роль міжнародних організацій у площині загострених ризиків і небезпек цивілізації?
4. На що насамперед спрямовуються і на що мають бути спрямовані головні зусилля цих організацій?
5. Висловіть своє бачення того, як впливають глобальні проблеми сучасності на політичні реалії України?
6. Як змінює глобальний світ російсько-українська війна 2022 р.?
7. Проблеми екології, демографії, боротьби з голодом на фоні російсько-української війни 2022 р.
8. Боротьба з тероризмом, наркоторгівлею і работоргівлею.

Тести до теми №9. Політична глобалізація

1. До державної території належить:
 - а) частина суходолу в межах державних кордонів включно з внутрішніми гідрологічними об'єктами;
 - б) частина суходолу в межах державних кордонів включно з внутрішніми гідрологічними об'єктами та прилеглі до неї морські води у межах;
 - в) територія, де вона реалізує свої владні повноваження;
 - г) територія, яка історично належала державі
2. Оберіть об'єкт, що належить до політичних інституцій

- а) Міністерство внутрішніх справ;
 - б) Конституція України;
 - в) державний кордон;
 - г) Міністерство освіти
3. Власну незалежну зовнішню політику у повній мірі реалізують: {
- а) усі країни світу;
 - б) лише великі впливові держави;
 - в) великі та середні держави;
 - г) демократичні держави
4. Територіально мала держава, що має велику "силу" у світі:
- а) Сінгапур;
 - б) Люксембург;
 - в) Ватикан;
 - г) Данія
5. Найважливіша загроза національної і глобальної безпеки в сучасному світі :
- а) виготовлення зброї масового знищення;
 - б) потепління клімату і знищення навколишнього середовища;
 - в) війни і військові конфлікти;
 - г) інформаційна експансія;
 - г) незаконна міграція;
6. Особливості сучасного міжнародного тероризму :
- а) висока професійна підготовка терористів;
 - б) відсутність чіткої цілі;
 - в) гарна фінансова і матеріально-технічна, інформаційна база;
 - г) використання насильства проти мирних громадян і влади для досягнення своїх цілей;
7. Основні риси багатопольярного порядку (декілька правильних відповідей)
- а) наявність декількох центрів сили;
 - б) розділ світу на сфери впливу між ними;
 - в) узгодження всіх важливих питань мирним шляхом;
 - г) створення механізму співпраці центрів сили;
8. Вивчивши тему «Політична глобалізація», які Ви змогли почерпнути корисні знання:
- (кожна відповідь є вірною) :
- а) вміння використовувати геополітичні знання і методи в управлінській діяльності;
 - б) уміння вірно аналізувати міжнародні події ;
 - в) вірно реагувати на геополітичні виклики;
 - г) об'єктивно аналізувати участь різних країн у вирішенні геополітичних рішень

10. Виберіть перелік держав у якому є лише федеративні держави :

а) Японія, Велика Британія, Монако;

б) США, Німеччина;

в) Бразилія, Польща, Україна;

г) Болгарія, Японія, США

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

1. Конституція України. - Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. - 56 с.
2. Декларація про державний суверенітет України: Декларація Верховної Рада УРСР № 55-ХІІ від 16.07.1990 (Документ 55-12, поточна редакція - від 16.07.1990) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
3. Про міжнародні договори України: Закон України № 1906-IV від 29.06.2004 (Документ 1906-15, чинний, поточна редакція - від 20.07.2014, підстава 1323-18) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>
4. Про основи національної безпеки України: Закон України № 964-IV від 19.06.2003 (Документ 964-15, чинний, поточна редакція - від 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
5. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України № 183/98-ВР від 05.03.1998 (Документ 183/98-вр, чинний, поточна редакція - від 31.12.2014, підстава 43-19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>
6. Про оборону України: Закон України № 1932-ХІІ від 06.12.1991 (Документ 1932-12, чинний, поточна редакція - 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 (Документ 2411-17, чинний, поточна редакція - від 30.11.2017, підстава 2180-19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
8. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України, Акт № 1427-ХІІ від 24.08.1991 (Документ 142712, поточна редакція - від 24.08.1991) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>
9. Рушенко І. Російсько - українська гібридна війна: погляд соціолога. -Х.: ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с.
10. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017, 496 с.

11. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін М. П. та ін. Львів: Ліга-прес. 2015. 668 с.

Додаткова

1.Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. / З англ. перекл. Олена Фешовець. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 145 с.

2.Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: Новий Світ 2000, 2016. 1000 с.

ТЕМА №10 ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ

1. Концепція самостійності України в параметрах геополітики Середньої Європи
2. Чорноморська доктрина.
- 3.Сучасне геополітичне становище українських земель
4. Російсько-українська війна

1. Концепція самостійності України в параметрах геополітики Середньої Європи.

Геополітика (географічна політика; грец. Γη - земля πολιτική - державні або суспільні справи) - напрям політичної думки, концепція, про контроль над територією, про закономірності розподілу і перерозподілу сфер впливу (центрів сили) різних держав і міждержавних об'єднань.

Геополітичне становище українських земель було причиною великих злетів і падінь, воно давало поштовх до реалізації прихованого потенціалу, що криється у надрах української Ойкумени. Протягом історичних зрушень на

українській землі вирішувались баталії народів і цілого континенту, ці території завжди були у епіцентрі відвічного *Campus Martius* (Поля битви) двох культур: європейської та азійської.

Вони були своєрідною межею чи заборомом, що стримували навалу чингізханських і більшовицьких орд, які сунули на завоювання все нових просторів. Саме тут проходить межа зіткнення споконвічних культурних антагоністів, або ж, геополітичною мовою, зіткнення двох цивілізацій Заходу і Сходу.

Найамбіційнішою геополітичною візею майбутнього центрально- та східноєвропейських націй є проєкт Східна Європа, у зв'язку з яким вже у 1880-х рр. ідея окремого від Росії українського народу з власною державою входить у практичну площину німецької геополітики. Так, у 1888 р у журналі «*Die Gegenwart*») філософ-метафізик Едуард фон Гартман у статті «*Russlan din Europa*» запропонував створити Київське королівство. Північний кордон України, на його думку, мав проходити по лінії Вітебськ – Курськ – Саратов – Волга – Астрахань. Цей кордон він розглядав, з одного боку, як природний, створений річною системою Волги, Дону та Дніпра, а з другого – як історичний кордон Південно-Східної Європи. «Нема – писав Гартман – ані географічних ані етнографічних підстав для з'єднання двох світів – російського і українсько-білоруського в один державний організм. Москалі заселяють доріччя

Волги й Дону й для Росії є питанням життя володіти тими ріками на цілому їх бігу, але зовсім не є konieczністю для Росії володіння Подніпрів'ям - простором українського та білоруського народу. Ця система рік відділена від Росії вододілом двинодонських холмовин. Дніпро ніде не доторкає російської території. Тому є не випадковим, що обидва річні узбережжя заселені двома різними народами — москалями й українцями. Російська національна держава за своїм національним характером, як і географічними умовами, повернена на південній схід, а не на захід. З того випливає, що по відокремленню від Росії Фінляндії, балтійських провінцій, Литви й Польщі, слід би створити Київське Королівство в доріччях Дніпра й Пруту. Така надніпрянська держава з 18-мільйоновим населенням, мала би всі конечні умови самостійного, політичного існування. Нова держава мала б дістати від Австрії запоруку недоторканості й увійти з нею в союз. Відрізання від Росії територій з 34 мільйонами населення припинило б остаточно її експанзію на Захід».

Наприкінці 1890-х рр. ідею відокремлення від Російської імперії українських земель сформулював німецький теолог, історик, політичний публіцист і фахівець з східноєвропейських питань Пауль Рорбах. Ще у 1897 р. він побував в Україні, після чого виступив із закликом підтримати український визвольний рух з метою відриву України від Росії: «Якщо

настане день, – писав П. Рорбах, – коли доля кине виклик Росії, і якщо випадково у нас там, де ухвалюються рішення знайдеться хто-небудь, хто матиме досить розуміння і рішучості, щоб правильно розв'язати питання про український рух, тоді Росія буде зруйнована. Хто володіє Києвом, той може підкорити Росію» (Welpolitittisches, Leipzig, 1897-1915, S. 51-52).

Незабаром після початку Першої світової війни, 1915 р. у Берліні вийшла брошура українського громадсько-політичного діяча, дипломата, адвоката, журналіста, видавця Лонгіна Цегельського «Die **grossen** politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage», в який пропонується створення Серединної Європи як великої континентальної системи, яка простяглася би від Балтійського і Північного морів до берегів Індійського океану і яка включала б в себе відторгнені частини Росії – Прибалтику, Білорусію, Україну і Кавказ. Організуючим і керівним центром мала б стати Німеччина. Аналізуючи завдання німецької експансії на Сході, Л. Цегельський писав: «Тільки самостійною Україною можна захистити шлях від Берліна на Багдад і тільки Україною можна захистити протоки – найбільш слабкий пункт цього шляху – від завойовних і реваншистських прагнень з боку Росії... Самостійна Українська держава між Німеччиною і Австрією утворює захисний вал Серединної Європи, Балкан так Константинополя,

висунутий вперед на Схід оплот проти російського імперіалізму.

Ослаблення Росії і стабілізації великої державної системи від Північного моря до Персидської затоки можна досягти лише тоді, коли Росію буде відтіснено від Чорного моря і між Росією та Карпато-Дунайською лінією буде споруджено могутню перешкоду. Але цього можна досягти тільки відривом України від Росії і створенням української держави між Наревом і Чорним морем» (S. 7). В праці Л. Цегельського визначалися і кордони майбутньої української держави. До її складу мали увійти: Холм, Київщина, Волинь, Чернігівська, Харківська, Полтавська, Катеринославська, Херсонська губернії, сусідні з ними повіти Курської, Воронежської та Ставропольської губерній, а також Кубань, Дон і Бесарабія.

До цієї величезної території автор приєднав і Білорусію. «Україна – писав Л. Цегельський – як виробник необхідних сировинних продуктів буде тоді експортувати їх у Німеччину для того, щоб одержувати від Серединної Європи індустриальні продукти... Україна повинна укласти господарчий аншлюс з Німеччиною, для здійснення якого має бути прокладена система сухопутних і водних шляхів, що зв'язали б її в єдине ціле з Серединною Європою» (S. 32-33).

Шведський учений Р. Челлен, аналізуючи 1915 р. у праці «Політичні проблеми світової

війни» причини, що призвели до спалаху війни та її можливі наслідки, зазначає, що саме замасковане панславістською пропагандистською демагогією бажання приєднати західноукраїнські землі було причиною вступу Росії у війну, тоді як «українське питання» загалом — однією з головних суперечностей, що призвела до війни: «Ми маємо... всі підстави зараховувати українське питання до одного з головних мотивів світової війни» (Kjellen, Rudolf. *Die politische Probleme des Weltkrieges.*—Leipzig und Berlin. 8.Aufl.—1918.—S.73). Р.Челлен певний того, що слов'яни на власному досвіді вже збагнули справжню сутність «слов'янської» політики Росії: «не зможуть вони залишатися сліпими щодо кричущої суперечності між вустами Росії, що співають пісень про свободу усіх слов'ян, та її рукою, що вимахує батогом... — політика Росії вдома ще не зазнала жодних змін, поляки коцюрбляться під новими ударами, а над степами України й досі не побачити сходу ранкової зорі» (Kjellen, Rudolf. *Die politische Probleme des Weltkrieges.*—Leipzig und Berlin.—8. Aufl.—1918.—S.94).

У вересні 1917 року, розглядаючи в статті «Проблема України» ситуацію навколо України, англійський вчений-славіст Р. Сетон-Вотсон наголошує, що українське питання є однією з головних причин, що призвели до Першої світової війни. Українське питання не модерна вигадка, але застаріла проблема Європи (Seton-Watson R.W.

Europe in the Melting Pot. — London. — 1919. — P. 365).

Концептуально увів ідею самостійності України в параметри геополітики Середньої і Східної Європи Дмитро Донцов, який поставив боротьбу за Україну на вістря цивілізаційного протистояння між Заходом і Сходом, наголосив на доконечній оксиденталізації української психології і культури, увів конфесійний аспект в українську геополітику, зняв логікою геополітики та законів розвитку історії і нації проблему протистояння з Польщею.

За Д. Донцовим, геополітично Україна належить до Середньої Європи. Цей геополітично і культурно-цивілізаційно цілісний простір має свої відмінності від Заходу і Євразії: «Ми були, може, далеким сходом Окциденту, але в жаднім разі не далеким заходом Орієнту». Донцов висловлює категоричний імператив: українці настільки довго зможуть опиратися наступові Москви, наскільки міцними залишаться у їх ментальності і культурі західні принципи. А це: індивідуалізм, примат права, незалежна Церква, незалежні корпорації - товариства, традиції шляхти. Найважливішими підставами української незалежності мають бути точний геополітичний розрахунок і роль цивілізаційного форпосту Заходу проти Сходу.

Враховуючи геополітичне становище України, її цивілізаційну зорієнтованість на Захід, Д. Донцов виводить аксіому: «Тільки нація, що

свідома великих завдань, які має виконати в інтересах цілої людськості, тільки такій нації приділяється спеціальна клітина на шахівниці світової історії. Лише ясно сформульований національний ідеал робить з певної національної ідеї кристалізаційний осередок для індивідуальних і групових воľ всередині нації, які без нього шукають інших центрів тяжіння».

Є багато визначень України в геополітичному сенсі: «міст» між Заходом і Сходом, «санітарний кордон» між НАТО і Росією, «центр» Чорноморсько-Балтійської співдружності і т. д. У кожному з цих визначень є частка істини і частка (частина) нових міфів.

Наразі Україна ще не «міст», не «санітарний кордон», тим більше не «центр» ніяких співдружностей. Поки що Україна – лімітроф [лімітроф – проміжний простір між імперіями або цивілізаціями] для Росії та Європи, проміжний, міжцивілізаційний простір між західною і російсько-євразійською цивілізацією. Притому лімітроф із подвійною оцінкою. Європа (натовська) вважає східні кордони України лінією розламу між Європою та Росією (Росія з тюркськими анклавами і є окремою російсько-євразійською цивілізацією). А Росія вважає західні кордони України лінією розламу між НАТО й СНДівським простором, позначаючи останній як зону своїх особливих інтересів.

Лімітрофне положення, стан – це проміжне

положення і стан. Якщо народ «лімітрофа» не вкорінюється в структуру якоїсь регіональної цивілізації, то самовизначення цього народу у формі незалежної держави залишається проблематичним, як і створення своєї локальної цивілізації. Така ситуація була однозначно жорсткою в епоху «холодної війни» між НАТО і Варшавським Договором. Тепер, коли США стали претендувати на роль світового арбітра в однині, діапазон маневру лімітрофів Європи, у тому числі й України, розширився, оскільки Росія через програш у «холодній війні», розпад СРСР і нинішні внутрішні негаразди, слабкі місця влади не може нав'язувати своєї волі сусіднім лімітрофам. Навпаки, вторгнення в Чечню призвело до того, що всередині Росії створений лімітроф, який став зоною суперництва Росії і мусульманського світу.

Україна є лімітрофом у трьох значеннях.

У геополітичному вона дійсно виявилася між НАТО і Росією. В економічному – між країнами з переважно ринковою, соціально орієнтованою економікою Заходу і хаотичною, експлуатованою новим правлячої класом економікою. У духовно-моральному – між тоталітарним, моноідеологічним і лжеморальним минулим і невизначеним, навіть Невідомим Майбутнім, яке функціонує у формі соціальної утопії (міфу) про багатопартійну, правову, демократичну державу, основ якої ще навіть не закладено. Усі три значення

характеризують межовий, перехідний характер держави і суспільства.

2. Чорноморська доктрина.

Балтсько-Чорноморська доктрина України формувалась віками. Шлях «із Варяг у Греки» і навпаки – це геополітичний простір Русі, що забезпечував їй етапи економічно-торгівельні, культурно-духовні і військово-державні зносини від Візантії і Болгарії до Скандинавії, залучаючи у коло цих інтересів Литву, Польщу Словенську (Новгородську) землю.

У результаті напрацювань різних українських авторів з'явилась «Чорноморська доктрина» – геополітична концепція, яка засвідчує, що причорноморські країни (всі країни, які мають вихід до Чорного моря) мають об'єднатися в один блок навколо політичних, економічних і соціальних цінностей, де лідером буде Україна, враховуючи перевагу України у площі, чисельності населення і його працелюбності.

Так, Степан Рудницький 1914 року у праці «Короткої географії України» розглядав Чорне море з погляду геополітики, 1918 року Михайло Грушевський в есе «Орієнтація чорноморська», що входило у трактат «На порозі Нової України», виклав основні ідеї щодо ролі Чорного моря (1934) у визначенні політики України, що по суті були геополітичною концепцією. Про перспективи створення надпотужної української держави над

Чорним морем із континентальним міжнародним значенням для всієї Європи мріяли у своїх творах Дмитро Донцов («Підстави нашої політики» 1921) та Юрій Вассиян («Простір Між Москвою і Візантією»).

Узагальненого вигляду Чорноморська доктрина набула в «Українській трилогії» Юрія Липи («Призначення Україна" 1938 р., "Чорноморська доктрина" 1940 р., "Розподіл Росії» 1941 р.). Він визначає важливу роль Чорного моря для усіх причорноморських країн (України, Грузії, Росії, Румунії, Болгарії, Туреччини), а Україна є своєрідним перекриттям моря — склепінням, а це склепіння простягається зі заходу від річки Прут і Закарпаття, що опираються на річку Дунай, на схід до регіону Закавказзя й Ірану, що опираються на Каспійське море. Саме склепіння опирається на Кримський півострів, а ключем до нього є Білорусь і простягається воно з півночі на південь на 800–900 км.

Дуже важливу роль у безпеці України відіграє Білорусь. Юрій Липа порівнює її з шоломом, що захищає голову України. Якщо ж з Білоруссю не вдасться побудувати добросусідських відносин, то вона буде раною на шийі України, оскільки Білорусь може стати знаряддям східних чи західних сусідів.

Тавриду (а саме так він називав Крим), Ю. Липа визначав як центр усіх морських доріг Чорного моря й інструментом, що може пожвавити

діяльність усього північного узбережжя. Цією назвою підкреслювався глибокий історичний зв'язок зі всім суходолом України і показувались права України на Крим. Для безпеки України потрібно гарантувати безпеку Дністра зі заходу і Дону зі сходу. Контроль Дністра дозволить контролювати Серету, Тису і Прут, а також керувати Дунаєм. Контроль Дону дозволить контролювати Волгу і регіон Каспійського моря, а також охороняти шляхи України на південь, до Ірану. Проте найголовнішим завданням Дону є оборона ресурсів Донецького регіону, регіону над Азовом і всієї Центральної України разом з Кримом.

Юрій Липа переконував щодо доцільності створення чорноморсько-балтійської федерації між українцями, білорусами, поляками і литовцями, де Україна відігравала б головну роль. Балто-Чорноморська вісь може й повинна стати одним з консолідуючих і стабілізуючих стрижнів нової Європи, а отже, невід'ємною її складовою.

Міжмор'є: ідея геополітичної єдності балто-чорноморського простору

Так, само як і в Чорноморській доктрині, місце України в розбудові Нової Європи розглядається в основі геополітичного проекту співдружності країн «Міжмор'я», тобто конфедерації Польщі, України, Білорусі, Литви, Латвії, Естонії, Молдови, Угорщини, Румунії Югославії, Чехословаччини, а також, можливо,

Фінляндії, мав відродити поліетнічну і мультикультурну традицію Речі Посполитої.

Ця конфедерація має простягатися від Чорного і Адріатичного морів до Балтійського (що підкреслюється в її назві). Мова йде про буферну зону між Азією та Європою, а також про створення нової регіональної противаги як регулятора сил і джерела стабільності. Справа у тому, що цей союз своєю територією повністю перекриє шлях із Європи від Балтійського моря до Чорного у Азію. Винятком залишається лише ненадійний зв'язок через Туреччину. Втім, включення Балкан у цей спільний союз перетворить даний регіон у процвітаючий.

Розгалужена транспортна мережа України і Польщі стане надійною опорою для пересування товарів, являючись кінцевою точкою для «Великого Шовкового Шляху», котрий розбудовується зараз Китаєм. Від цієї кінцевої точки у Європі буде залежати вся Азія, включно з Китаєм, середньо-азійськими республіками і, звичайно ж, Росією. Крім того, треба відзначити такий важливий фактор регіону, як те, що потенційні можливості українських земель дозволяють забезпечити продовольством не тільки Європу, але й Росію, а також Китай.

Важливо відзначити і військовий потенціал союзу. Об'єднана армія України і Польщі може відіграти не останню роль для НАТО. Польська армія (140 тис. постійного складу) і Українська

(250 тис.) з сумарним військовим бюджетом (близько 16 млрд. доларів) плюс важкі озброєння, а також можливість розміщення ПРО на території держав перетворять цей регіон на надійний захисний кордон. Армія цього союзу стане найсильнішою в Європі.

Включення у план «Міжмор'я» України скоріше за все приведе до посилення партнерської ролі США і Канади для Польщі і України. Цьому сприяють і настрої ряду політичних кіл Великобританії.

Отже, конфедеративний устрій «Міжмор'я» може виявитися сильним поштовхом для розвитку регіону, в тому числі і завдяки включенню нових ринків і можливої логістики між Європою та Азією. Україна на цьому шляху отримає важливу роль одного із локомотивів конфедерації, своєрідних «Сполучених Штатів Європи». Домовляючись і вступаючи у союз з рівними, Україна, можливо, забезпечить цим майбутнє для свого народу, а також втілить в життя мрію участі у європейських процесах з урахуванням інтересів української нації.

3. Сучасне геополітичне становище українських земель.

Сучасні виклики перед Україною мають різні рівні розвитку і якості впливу.

1. Українська нація і країна мають розбалансовану, навіть розірвану ідентичність (між

націоналізмом і малоросійством, проросійським цивілізаційно-культурним імперством).

2. Українська держава не має стійких і тривалих історичних традицій (це зумовлює масову орієнтацію на чужі політико-правові цінності і загальну хаотичну громадську поведінку).

3. Українська нація і культура постали на цивілізаційній межі між Європою і Євразією і це систематично провокує світоглядні, духовні, ціннісні і моральні розломи в українському суспільстві (своєю чергою така ситуація є постійним ментальним джерелом українського анархізму (отаманщини), деструктивності і соціальної атомізації).

4. Українська нація принаймні останніх три століття історично розвивається без своєї стійкої еліти яка або асимілюється в чужу культуру, або винищується імперськими сусідами (це закономірно призводить до «вихлюпування» на вершини українського політикуму випадкових, несформованих, не ушляхетнених елементів).

5. У широкому геополітичному і цивілізаційному контексті українська ідея є слабкою і хиткою через загальну недоформованість її органічного цивілізаційного простору – Середньої Європи (макрорегіон між Балтикою і Балканами, між Альпами і Чорним морем, який регулярно розривали вітри історії ще в античну епоху, а потім агресивні імперські

сусіди – германський світ, Османська імперія, Російська імперія).

6. Сучасна епоха застала Україну з вищеописаними проблемами самоорганізації, а її виклики вимагають від кожного народу велетенських мобілізаційних зусиль політичного, інтелектуального, культурного характеру, яких наразі українська недосконструована, недогартована нація виявити не може. Звідси – загальна розгубленість в українському суспільстві, розростання в ньому примітивного космополітизму, апатії, відсутність самостійницької політики глибшого сенсу, розвиток психології клієнтизму (цивілізаційного наймитства), культурної вторинності, вульгарного масовізму.

Україна як найбільш органічне продовження Київської Русі у духовному, ментальному, культурному і геополітичному планах фактично перебуває у найважливішій географічній зоні Середньої Європи. Це центральна держава цього простору. Відтак боротьба за Україну була завжди надзвичайно жорстокою – від татаро-монгольських спустошень до Голодомору 1932–33 рр. Головними чинниками, що визначають виняткове геостратегічне розташування України є такі:

а) особливо протяжна берегова лінія на Чорному і Азовському морях (реально українці заселяли ще ширше Причорномор'я, аж до Кубані,

але ці території, як відомо, відійшли на сьогодні до Росії) ;

б) природні багатства майже усіх українських теренів;

в) всебічна відкритість до різних світових просторів, що дає великі можливості для торгівельних зв'язків;

г) «зіпєртість» на Карпати українського простору, який у такий спосіб отримує опорну завершеність;

д) рівнинність більшості української етнічної території, через що нація має постійну можливість для просторового розвитку;

е) значний географічний потенціал, велика мережа зручних рівнинних рік, поєднання географічних зон лісу, лісостепу і степу, що сумарно забезпечує загальну внутрішню динаміку саморозвитку етносу і простору.

Великою проблемою для успішного геополітичного розвитку України була її історична недоформованість як морської держави і країни, приблизно половинна перетятість її простору, що унеможливлювало гармонійний і перспективний розвиток. Український етнос, попри його вітальне стремління до Півдня, завжди ніби відтинали від моря різноманітні кочівники й імперські утворення – печеніги, хозари, половці, монголи, Кримське ханство, Москва. Відтак, завоювання українцями степового Причорномор'я – це надважлива історична задача і геополітичне завдання.

У сьогоднішньому змаганні наддержав та блоків держав за домінування планетарного значення Україна повинна зайняти позицію конструктивного моделювання геополітики майбутнього з відмовою від орієнтацій прихованих імперських змагань. Збігнев Бжезинський достатньо чітко сформулював суть України, з точки зору тієї великої геополітичної гри, що точиться на величезному євразійському просторі. Для американської стратегії на Євразійському континенті Україна – це геополітичний центр, чие значення витікає з її важливого географічного положення, котре надає їй виняткову роль у плані доступу до важливих районах, можливості відмови важливим геополітичним гравцям у отриманні ресурсів, а також із того, що вона є щитом для європейської цивілізації. Саме по собі існування України як незалежної держави допомагає трансформувати Росію: **«Без України Росія пререстасє бути євразійською імперією».**

Виходячи з описаного вище, її аксіомами геополітичного і цивілізаційного розвитку мають бути такі:

- 1) всебічне виховання власної української середньоевропейської ідентичності через налагодження різнопланових зв'язків політичних і культурних із державами усієї Середньої Європи;
- 2) максимальне плекання власної традиціоналістської, героїчної, ідеократичної національної свідомості і культури;

3) оптимальне використання геополітичного потенціалу української географії у напрямку Великої Чорноморської дуги – пріоритетні союзницькі зв'язки на південь в діапазоні Балкани – Туреччина – Кавказ – Закавказзя – Іран – Середня Азія; саме цей простір зберігає велику перспективу росту, оскільки всі народи цього простору наприкінці ХХ ст. вийшли на новий етап власного самооновлення, пов'язаного з їхніми національно-визвольними устремліннями, цивілізаційними трансформаціями (у випадку із Туреччиною) та розташуванням на перехресті основних геополітичних тенденцій світу;

4) налагодження системи союзницьких геополітичних зв'язків з ключовими державами світового цивілізаційного поясу Rimland, оскільки Україна як типово морська держава і національний тип ментальності об'єктивно спрямована на зближення з країнами, що виражають ідею індивідуальної свободи і соціальної відкритості та динаміки, а це: США, Канада, Велика Британія, Франція, Іспанія, Швеція, Японія, ПАР;

5) політичне самовизначення – це одна зі складових частин національного самовизначення. При цьому, стосовно України, націю ми розуміємо як громадянську політичну, поліетнічну спільноту, що ширше за поняття «нація» як національність, коли мова йде про моноетнічну спеціально неструктуровану соціальну й політичну спільноту (для полегшення, чистоти соціального аналізу).

Політичне самовизначення не зводиться до факту проголошення незалежності і створення державних атрибутів. Воно є об'ємнішим від державного і включає також громадянське суспільство зі сформованою політичною свідомістю. Фактор формування національної політичної свідомості в багатонаціональному суспільстві дуже важливий. Наприклад, не так просто в Україні домогтися, щоб неукраїнець вважав себе українцем у політичному сенсі як громадянин держави, щоб національність не вважалася єдиним суб'єктом державного права.

Ідея політичного самовизначення повинна бути підкріплена економічним і духовним самовизначенням нації.

Майбутня велика гра головних світових імперій – США, Китаю, Росії, Індії, Бразилії – передбачає різні сценарії. Зараз зусилля останніх чотирьох спрямовані на те, щоб не допустити абсолютного домінування США на планеті. Однак більшість з них, особливо три євразійські сусіди, зберігають велику конкурентну підозрілість один до одного, змагаючись за впливи на материк Євразія передусім. Однією з противаг до посилення цих наддержав може бути велетенський пояс тюркськомовних країн і народів, який тягнеться від Туреччини до Уйгурії (Східного Тукистану). Усе це народи, які зараз переживають нове цивілізаційне і культурне піднесення, які сумарно володіють гігантськими геостратегічними

і природними можливостями. Тож наступною аксіомою української геополітики є:

б) принцип зближення і стимуляції щодо розвитку тюркськомовного світу, який може стати згодом значним фактором-важелем для перебудови геополітичної ситуації в Євразії: тюркський клин одночасно обмежує можливості Індії на півночі, підважує могутність Китаю, розбалансовує геостратегічну єдність Росії, оскільки через просторі землі, заселені волзькими татарами й духовно й етнічно спорідненими з ними народами, ніби розрізає навпіл російський простір, сягаючи майже Північно-Льодовитого океану.

Водночас цей тюркський світ є природним союзником для народів Північного Кавказу, які вже послаблюють монолітність Російської імперії. Україні треба лише виступати з політичними ініціативами в тюркськомовному світі, налагоджувати з ним взаємовигідні економічні зв'язки і потрібні процеси розвинуться самі собою.

4. Російсько-українська війна.

Росія багато років вела підготовку до **гібридної війни проти України**. Попри твердження керівництва Російської федерації, що анексія Криму стала реакцією на події Майдану, аналіз злагодженості військових, інформаційних та дипломатичних дій Росії в першому кварталі 2014 року та в подальшому свідчить про тривалу підготовку до дестабілізації ситуації в Україні. Є

підстави вважати, що в активну фазу вона перейшла ще в 2010 році, з приходом до влади в Україні Віктора Януковича.

Гібридна війна - це тип конфлікту, протистояння, під час якого противники (або один з них) без офіційного оголошення війни використовують інформаційні кампанії, спецоперації, акції та окремі заходи, зокрема в кіберпросторі, економічний і дипломатичний тиск, шантаж військовою силою, терористичні акти, інспірування внутрішніх конфліктів для досягнення політичних цілей, які в минулому досягалися здебільшого в результаті звичайної війни.

Метою гібридної війни може бути не стільки завоювання як таке, скільки створення хаосу, безперервного конфлікту, постійне генерування провокацій, умов, непридатних для життя, руйнування інфраструктури. Використовуються постановочні воєнні дії, які виконують актори, інспіровані картинки для показу у ЗМІ. До сучасної гібридної війни проти України Росія готувалася протягом тривалого часу.

Одним із головних фронтів гібридної війни є інформаційний. Для наступальних дій на ньому Росія інтенсивно використовує нині різноманітні медіа. За їхньою допомогою керівництво російської держави створює сприятливий для себе інформаційний фон усередині Росії; поширює дезінформацію серед українських громадян;

формує сприятливе для себе інформаційне середовище на Заході.

Не менш активно використовується енергетичний фронт. Росія протягом десятиліть використовувала енергоресурси як інструмент політичного впливу в Україні та Європі. Учасниками інформаційної війни проти України є проросійське лобі та представники проросійських політичних сил в Європі, ідеологи, що активно переписують історію на замовлення держави, діячі Російської православної церкви, які зберегли свій вплив на пострадянському просторі.

Бойові дії на Сході України та Антитерористична операція в Донецькій і Луганській областях

14 квітня 2014 р. було оголошено про початок Антитерористичної операції на Сході України. Її мета - протидія незаконним російським і проросійським збройним формуванням, подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України.

Антитерористична операція - це комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності.

Російське вторгнення в Україну 2022 року - відкритий воєнний напад Росії на Україну,

початий о 3:40 24 лютого 2022 року є подовженням російсько-української війни, розв'язаної Росією 2014 року, участь у якій РФ намагалася заперечувати. Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції від 2 березня 2022 року засудила дії Росії та назвала їх агресією проти України. Міжнародний суд ООН в Гаазі 16 березня 2022 року зобов'язав Росію припинити розпочаті 24 лютого 2022 року воєнні дії в Україні⁴.

24 лютого президент РФ В. Путін оголосив про «спеціальну воєнну операцію» з метою нібито «демілітаризації та денацифікації України». Уже за кілька хвилин почалися ракетні удари по всій території України, у тому числі неподалік від Києва. Російські війська вдерлися до України поблизу Харкова, Херсона, Чернігова, Сум⁵, увійшовши з Росії, Білорусі й тимчасово окупованого Росією Криму. Разом з Росією війну проти України фактично веде Білорусь: із прикордонних районів завдають ракетних ударів по території Україн, здійснюють вильоти бойової авіації для завдання ракетно-бомбових ударів по території України, відбувається передислокація війська та його забезпечення.

Завдяки спротиву **української армії та сил самооборони** вже в перші дні агресії російська армія зазнала значних втрат у живій силі та техніці. У своїй новітній історії, за оцінками українських та міжнародних експертів, Росія в жодній війні ще не зазнавала навіть приблизно

таких великих втрат за такий короткий час. За визнанням західної розвідки, Росія зустріла сильніший, ніж очікувала, опір, що зумовило матеріально-технічні проблеми для її військ, нестачу пального, боєприпасів і продовольства, підрив бойового духу нападників. Швидке об'єднання країн світу для допомоги Україні, як і запровадження потужних санкцій проти Росії, стало несподіваним ударом для країни-агресора⁴.

З першого дня вторгнення Росія порушує правила едення війни і масово чинить воєнні злочини. Російська влада веде активну інформаційну війну та застосовує шовіністичну пропаганду.

Вторгнення пов'язане з тривалою російсько-українською гібридною війною, яка почалася на початку 2014 року. Її підґрунтям є те, що Україна була наріжним каменем Радянського Союзу, доки не проголосувала переважною більшістю населення за незалежність на демократичному референдумі 1 грудня 1991 року. Позбувшись політичного тиску Радянського Союзу, більшість східноєвропейських держав здійснили прагнення своїх народів до європейської інтеграції і приєдналися до Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Граючи на політичній нестабільності в Україні, Росія анексувала український півострів Крим і організувала сепаратистський заколот на сході України, засилаючи на Донбас свою

агентуру, війська та зброю.

У грудні 2021 року Росія висунула низку претензій до західних країн, звинувачуючи їх у нібито «експансії НАТО» і вимагаючи від Заходу забрати їхні війська й озброєння з країн колишнього «Східного блоку», претендуючи на відновлення військово-політичного впливу колишнього Радянського Союзу. Конкретно від України вона вимагала гарантій неприєднання до НАТО, а також відмови від постачання західних озброєнь, і погрожувала невизначеною військовою відповіддю, якщо ці вимоги не будуть задоволені повністю.

НАТО відхилило ці абсурдні вимоги, і Сполучені Штати попередили Росію про «швидкі та суворі» економічні санкції у разі подальшого вторгнення в Україну⁴. Упродовж лютого зброю Україні на випадок вторгнення Росії надали Канада,⁵ Естонія, Литва, зокрема надали зенітно-ракетні комплекси та протитанкові ракетні комплекси.

США та Великої Британії визнали, що Росія стикається з жорсткішим, ніж очікувалося, опором в Україні. За оцінками розвідки США, в Україні з'явилися «ознаки життєздатного опору», а українська протиповітряна оборона спрацювала краще, ніж передбачалося.

Згідно з опитуванням соціологічної групи «Рейтинг» 26-27 лютого, бойовий дух українців лишався високий. Зазначалося, що «у жодному

регіоні не спостерігається переважання песимістичних настроїв».

За першими підсумками війни, Росія припустилася стратегічної помилки. В Росії очікували здійснити блискавичний і змусити Україну до швидкої зміни влади на проросійську. Та вже на третій день війни російські війська були виснажені запеклим опором ЗСУ.

Бойовий дух захисників і національна ідентичність українців лише зміцнилися на тлі невдач окупантів. Україна отримала підтримку від ЄС і НАТО, а проти Росії почалося впровадження важких фінансових санкцій.

Рада національної безпеки і оборони зупинила на час воєнного стану діяльність низки політичних партій, якій працюють на розкол України чи колаборацію з ворогом. А саме: «Опозиційна платформа — За життя», «Партія Шарія», «Наші», «Опозиційний блок», «Ліва опозиція», «Союз лівих сил», «Держава», «Прогресивна соціалістична партія України», «Соціалістична партія України», «Соціалісти», «Блок Володимира Сальдо».

Реакція світової спільноти на агресію Російської Федерації проти України та спроби мирного врегулювання конфлікту

З початком військової інтервенції з боку РФ світова спільнота засудила силове вторгнення в Україну. 1 березня 2014 р. Генеральний секретар ООН закликав до повної поваги і збереження

незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, а також до негайного відновлення спокою та початку прямого діалогу між усіма сторонами задля вирішення поточної кризи. У висновках Європейської ради (3 березня 2014 р.) зазначалось : «Європейський Союз рішуче засуджує явне порушення суверенітету й територіальної цілісності України актами агресії, що вчинені Збройними силами Росії, як і дозвіл на їх застосування на території України, ухвалений 1 березня 2014 року Радою Федерації Росії».

Українська влада неодноразово намагалася врегулювати конфлікт. 17 квітня 2014 р. в Женеві відбулися чотиристоронні переговори Україна - ЄС - США - Росія щодо врегулювання збройного конфлікту між Росією та Україною. «Всі сторони зобов'язалися утримуватися від будь-яких форм насильства, залякування або провокаційних дій... Всі незаконні збройні формування повинні бути роззброєні; всі незаконно захоплені будівлі повинні бути повернуті законним власникам; всі незаконно захоплені вулиці, площі та інші громадські місця в українських містах повинні бути звільнені». (З рішення про деескалацію конфлікту в Україні, ухваленого за підсумками зустрічі в Женеві (17 квітня 2014 р.)

Із червня 2014 р. періодично проводилися зустрічі лідерів України, Росії, Німеччини та Франції щодо можливості врегулювання конфлікту на Донбасі.

5 вересня 2014 р. в Мінську за результатами зустрічі Президента України П. Порошенка, Президента Росії В. Путіна й міжнародних представників було досягнуто домовленості «про припинення застосування зброї». 19 вересня сторони погодили додатковий протокол про лінію розмежування між українськими силами та проросійськими бойовиками. Також домовилися відвести важке озброєння від лінії розмежування та не застосовувати авіацію. Росія мала закрити кордон для перетину бойовиків та техніки. Але підписання мінських документів не забезпечило ні припинення застосування зброї російськими найманцями, ні виведення з території України російських військ.

Перші Мінські угоди вересня 2014 р. дозволили зупинити масове російське вторгнення в Україну, проте вони не змогли повністю припинити бойові дії. У лютому 2015 р. було підписано Другі Мінські угоди. Нині всі учасники конфлікту й зацікавлені сторони визнали цей документ як рамковий для врегулювання ситуації на Донбасі.

Російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року отримало широкий міжнародний осуд з боку урядів і міжурядових організацій, що зумовило введення нових санкцій проти Росії, які спричинили російську фінансову кризу. Реакція урядів у всьому світі загалом була негативною, з критикою та осудженням з боку багатьох

провідних країн, зокрема Великої Британії, США, Франції, Німеччини, Японії. Європейський Союз запровадив заборону російським літакам використовувати повітряний простір ЄС, заборону SWIFT для деяких російських банків, заборонив деякі російські ЗМІ. Міжнародні організації, зокрема ООН та НАТО, також висловили осудження воєнної агресії РФ. Шириться бойкот Росії та Білорусі з боку неурядових організацій у сферах розваг, ЗМІ, бізнесу та спорту.

Отже, характеризуючи сучасний геополітичний розвиток України необхідно констатувати, що на 31-у році незалежності Українська держава продовжує виборювати власну незалежність. У своїй боротьбі демонструє світу феноменальне прагнення до свободи. Не дивлячись на продовження бойових дій в окремих регіонах країни, вже ведеться активне обговорення реалізації Плану відновлення України за рахунок отримання зарубіжних інвестицій.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ

Тема №10: Геополітичний вибір України

Мета завдання: ознайомити студентів з основними теоретичні геополітичними чинниками, що впливають на міжнародне становище України.

Навчальні питання

1. Концепція самостійності України в параметрах геополітики Середньої Європи.
2. Чорноморська доктрина.
3. Сучасне геополітичне становище українських земель.

Основні поняття для засвоєння: геополітика, національна безпека, закономірності становлення національної безпеки, національні інтереси, національна злагода, структура національних інтересів України, військова безпека, державна безпека, інформаційна безпека, економічна безпека, екологічна безпека, виміри національної безпеки, національний інтерес, виклики і загрози національній безпеці.

Теми рефератів

1. Концепція національної безпеки України.
2. Національні інтереси: баланс компромісів, синтез доцільності.
3. Соціальна трансформація суспільства і національні інтереси України.
4. Проблеми європейської безпеки.
5. Інформаційна безпека - складова національного суверенітету.
6. Національна безпека та національний інтерес у зовнішній політиці.
7. Геополітичні інтереси України.
8. Національні інтереси України: концепція безпеки і сучасні реалії геополітичної ситуації в Європі.
9. Слов'янофіли і західники про «шлях Росії» та їх боротьба проти «українського сепаратизму».
10. Україна в стратегічних планах Німечч

Питання для самостійного контролю

1. Розкрийте зміст понять «безпека» та «національна безпека».
2. Назвіть та охарактеризуйте об'єкти та суб'єкти національної безпеки.
3. На які види поділяється національна безпека України за суспільними сферами функціонування?
4. Розкрийте зміст і типологію національного інтересу.
5. Які ви можете виділити загрози національній безпеці України?
6. Охарактеризуйте законодавчо-правову основу забезпечення національної безпеки України.
7. Назвіть основні принципи та функції системи забезпечення національної безпеки в усіх сферах її діяльності.
8. Розкрийте структуру політичних засобів забезпечення національної безпеки.
9. Україна як трикутник міжцивілізаційних зіткнень.
10. Бжезінський про українську державу як геополітичну вісь.
11. С.Хантінгтон про цивілізаційну роздвоєність України

Тести до теми №10 Геополітичний вибір України

1. На Вашу думку, який із цих видів діяльності виробляє та реалізує внутрішню та зовнішню політику держави:

- а) теоретична наукова діяльність;
- б) практична політична діяльність;
- в) аполітична діяльність;
- г) правозастосовча діяльність;

2. Коли Верховною Радою України прийнято Акт про державну незалежність України?

- а) 16 липня 1990 р.;
- б) 24 серпня 1991 р.;
- в) 1 грудня 1991 р.;
- г) 7 жовтня 1991 р.

3. Двополюсний (біполярний) світ - це стан міжнародних відносин, який визначається протистоянням:

- а) багатій Півночі й бідного Півдня;
- б) християнського й мусульманського світу;
- в) двох наддержав;
- г) ООН і НАТО.

3. Рада Європи на відміну від Європейської ради передбачає:

- а) визначення стратегічного розвитку ЄС;
- б) ухвалення директив для Європейської Комісії;
- в) контроль за дотриманням прав і свобод громадян;
- г) розв'язання проблем спільної зовнішньої політики та безпеки.

5. Що таке «Римський клуб»?

- а) організація Європейського економічного співтовариства;
- б) міжнародна неурядова організація, що займається дослідженням глобальних проблем;
- в) клуб голів європейських урядів із проблем геополітики;
- г) конференція глав держав і еліти бізнесу з економічних питань;

6. Не є засобами зовнішньої політики держави:

- а) військові;
- б) економічні;
- в) політичні;
- г) соціальні засоби.

7. Який із цих державних органів відповідає за зовнішню політику держави:

- а) МВС;
- б) Рада юстиції;
- в) МЗС;
- г) Верховна Рада;

8. В розробці якої міжнародної організації Україна не приймала участі:

- а) ООН;

- б) СНД;
 - в) МАГАТЕ;
 - г) Антанта;
9. Який із названих принципів не належить до загальноприйнятих засад міжнародної політики?
- а) забезпечення прав людини;
 - б) невтручання у внутрішні справи інших держав;
 - в) суверенна рівність держав;
 - г) застосування погрози силою.
10. Міжнародна організація, яка розвиває співробітництво в галузях освіти, науки і культури має назву:
- а) ЮНЕСКО;
 - б) ОБСЄ;
 - в) СЕАТО;
 - г) ВОЗ.

ЛІТЕРАТУРА

Обов'язкова:

12. Конституція України. - Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. 56 с.
13. Декларація про державний суверенітет України: Декларація Верховної Рада УРСР № 55-ХІІ від 16.07.1990 (Документ 55-12, поточна редакція - від 16.07.1990) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
14. Про міжнародні договори України: Закон України № 1906-IV від 29.06.2004 (Документ 1906-15, чинний, поточна редакція - від 20.07.2014, підстава 1323-18) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>
15. Про основи національної безпеки України: Закон України № 964-IV від 19.06.2003 (Документ 964-15, чинний, поточна редакція - від 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
16. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України № 183/98-ВР від 05.03.1998 (Документ 183/98-вр, чинний, поточна редакція - від 31.12.2014, підстава 43-19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>
17. Про оборону України: Закон України № 1932-ХІІ від 06.12.1991 (Документ 1932-12, чинний, поточна редакція - 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
18. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 (Документ 2411-17, чинний, поточна редакція - від 30.11.2017, підстава 2180-19) [Електронний ресурс]. Режим

доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

19. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України, Акт № 1427-ХІІ від 24.08.1991 (Документ 142712, поточна редакція - від 24.08.1991) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>

20. Рущенко І. Російсько - українська гібридна війна: погляд соціолога. Х.: ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с.

21. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків: Фоліо, 2017, 496 с.

22. Теорія політики: підручник / Денисенко В. М., Бліхар В. С., Требін М. П. та ін. Львів: Ліга-прес. 2015. 668 с.

Додаткова

1.Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. / З англ. перекл. Олена Фешовець. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. 145 с.

2.Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми. Л.: Новий Світ 2000, 2016. 1000 с.

СЛОВНИК ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ

А

АБСОЛЮТИСТСЬКІ МОНАРХІЇ (від лат. *absolutus*- безумовний) - різновид авторитарних політичних режимів, що функціонують в Саудівській Аравії, Катарі, Омані, та Об'єднаних Арабських Еміратах, де монарх наділений необмеженою владою як у виконавчій, так і в законодавчій та судовій сферах. Виборні представницькі органи відсутні. Уряд призначається монархом, виконує його волю і підзвітний тільки йому.

АВАНТЮРИЗМ (від франц. *aventure*- пригода) - політичні наміри й дії, що спираються на віру та обман, спрямовуються на здійснення мети, заснованої на уявленнях, бажаннях, без урахування реальних політичних сил і можливостей, розраховані на випадковий успіх.

АВТОКРАТІЯ (від грец. *autokrateia* - самовладдя) - система управління суспільством чи державою, за якої одній особі належить виключна й необмежена верховна влада.

АВТОНОМІЯ (від грец. *autonomia* - самоуправління) - прагнення і здатність суб'єкта політики до самоврядування на підставі власного законодавства, до більшої самостійності в межах існуючого підпорядкування без остаточного відокремлення.

АВТОНОМІЯ ПОЛІТИЧНА (від лат. *autos*- сам та *nomos*- закон) - право деяких територіальних частин держави на самостійне вирішення певного спектру внутрішніх питань в адміністративній сфері. Термін застосовується до окремої людини, до групи людей, а також до організації.

Автономна територія (область, край, республіка, штат тощо) створюється за географічною, етнічною особливостями, але без права виходу зі складу держави.

АВТОРИТАРИЗМ (від лат. *autoritas*- вплив, влада) - тип недемократичного політичного режиму, за якого влада правителя або правлячого угруповання не обмежена законом, спирається на силу і вибіркові репресії та не підконтрольна громадянам, які усуваються від процесу прийняття рішень. Реальна конкуренція в боротьбі за політичну владу не допускається. Авторитарні режими досить розповсюджені і дуже багатоманітні. Серед них можна виділити наступні різновиди: теократичні авторитарні режими, військово-бюрократичні диктатури, абсолютистські монархії, неототалітарні режими, персональна тиранія.

АГІТАЦІЯ (від лат. *agitatio* - приведення в рух, спонування) - поширення політичних ідей та гасел з метою впливу на суспільну свідомість і настрої народних мас, спонування їх до цілеспрямованої активності, політичних дій; один із поширених засобів політичної

боротьби.

АГРЕСІЯ (від лат. *aggressio*- напад) - 1) незаконні або заборонені міжнародним правом, згідно зі Статутом ООН, насильницькі дії однієї держави чи групи держав проти іншої (або інших); 2) збройний напад на іншу державу з метою захоплення її території чи зміни політичного устрою.

Ознаки агресії: 1) першість (ініціатива) щодо збройного нападу; 2) агресивність задумів, намірів та інтенсивність дій суб'єкта міжнародної політики щодо відповідного об'єкта. Агресія засуджується світовою громадськістю як один з найтяжчих міжнародних злочинів. Похідним від терміна є слово агресор - нападник - сторона, що нападає; держава, яка здійснює агресію, першою застосовує збройну силу проти іншої держави.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС - один з ресурсів виборчої кампанії, під яким розуміють наявність у суб'єкта виборчого процесу додаткових ресурсів, які дозволяють йому здійснювати законний чи незаконний вплив на виборчий процес і волевиявлення виборців з метою досягнення особистих чи групових цілей.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ - певний спосіб територіального улаштування держави, утворення й діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Це поділ території держави на певні частини - краї, області, провінції, землі, штати, департаменти, губернії, волості, повіти, райони, кантони тощо. Він зумовлений соціальною природою держави, традиціями історичного розвитку, завданнями й цілями пануючого режиму.

АДМІНІСТРАЦІЯ (від лат. *administratio* - управління, керівництво) - сукупність розпорядчих органів державного управління, виконавчої влади (уряд, виконавчі комітети, апарат президента, губернатора), діяльність яких визначена законом чи конституцією держави.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ - певний спосіб територіального улаштування держави, утворення й діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Це поділ території держави на певні частини - краї, області, провінції, землі, штати, департаменти, губернії, волості, повіти, райони, кантони тощо. Він зумовлений соціальною природою держави, традиціями історичного розвитку, завданнями й цілями пануючого режиму.

АДМІНІСТРАЦІЯ (від лат. *administratio* - управління, керівництво) - сукупність розпорядчих органів державного управління, виконавчої влади (уряд, виконавчі комітети, апарат президента, губернатора), діяльність яких визначена законом чи конституцією держави.

АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО - право громадян обирати усі виборні органи держави, голосувати, брати участь у виборах на правах

виборця. В Україні активним виборчим правом володіють усі громадяни України, які на день голосування досягли вісімнадцяти років, за винятком осіб, визнаних судом недієздатними.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ НАЦІОНАЛІЗМУ - його неоднозначність, двоїстість, здатність вести до протилежних політичних наслідків. Якщо розглядати націоналізм як прагнення людей, що належать до однієї нації, захистити свої інтереси та «досягти умов, що дозволяли б їм прожити своє життя у згоді з власним бажанням», то він цілком узгоджується з лібералізмом і демократією. Якщо ж його трактувати як ідеологію і практику вивищення одних народів над іншими, то він виглядає не лише недемократичним, але й небезпечним. Амбівалентність націоналізму, як і інших ідеологій, обумовлена наявністю його доктринальних різновидів, що виникають і набувають поширення за певних історичних умов.

АНАЛІТИЧНІ ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ - технології збору й аналізу політичної інформації.

АНАРХІЗМ (від грец. *anarchia* - безвладдя) - ідейно-теоретична та суспільно-політична течія, в основі якої лежить заперечення інституціонального, в першу чергу державного, управління суспільством. Анархізм виник і розвивався як антитеза щодо авторитаристських тенденцій державності. Анархізм вимагав негайної ліквідації держави, яку вважав другою (слідом за церквою) основною помилкою влади. Будь-яка централізація, концентрація влади вважалася згубною, несумісною із свободою. Але безвладдя для анархізму не тотожне безладові. Передбачалося формування, обов'язково «знизу догори», системи професійних, виробничих, територіальних осередків, асоціацій за федералістським принципом.

АНЕКСІЯ (від лат. *annexio* - приєднання) - примусове приєднання, захоплення однією державою території чи частини території, що належить іншій державі, або будь-якого простору, що перебуває у спільному користуванні міжнародного співтовариства (Антарктида, відкрите море, дно Світового океану). Анексія, як правило, відбувається без згоди та бажання населення території, на яку вона поширюється. Іноді можуть використовуватись замасковані форми анексії чужих територій через політичний тиск на підставі економічної чи військової допомоги, перевищення використання можливостей міжнародної опіки та нав'язування маріонеткових правил тощо. Замаскованою формою анексії може виступати встановлення одностороннім актом протекторату над певною територією, що супроводжується фактичною окупацією, приєднанням та примусовим утриманням якогось народу в межах чужої держави. Прикладами таких дій слугують встановлення 1914 р. протекторату Великобританії над Єгиптом або 1939 р. протекторату

Німеччини над Чехією та Моравією, Росією над автономною республікою Крим 2014р.

АНКЛАВ (від. франц. *enclave*, від лат. *inclavare* - зачиняти на ключ) у міжнародному праві та політичній географії позначає державне утворення або частину території однієї держави, оточеної територією іншої або інших держав. До анклавів належать Республіка Сан- Марино оточена територією Італії, Королівство Лесото, оточене територією ПАР, Ватикан - папське місто-держави, резиденція глави католицької церкви, розташоване на території столиці Італії м. Рима. Анклави з морським берегом називають напіванклавами (напр., Бруней на території Малайзії). Питання про відносини та сполучення анклаву з державою, на території якої він розташований, або з іншими державами, вирішуються на основі угод між зацікавленими сторонами. Режим кордонів, транспортного сполучення, визначення повітряної території та інші питання вирішуються в анклавах згідно із загальновизнаними нормами міжнародного права.

АНТИЧНА ДЕМОКРАТІЯ - система правління, яка сформувалася в V-VI ст. до н.е. в невеличких містах-полісах Стародавньої Греції. Рисами античної демократії були:

АРИСТОКРАТІЯ (від грец. *aristos* - кращий і *kratos* - влада) - найбільш привілейований стан (група) певного суспільства, що володіє особливими правами чи можливостями, або найвища родова знать у рабовласницьких і феодалних суспільствах, а також форма державного правління, за якої аристократії належить уся повнота влади в країні.

АСЕАН (ASEAN) - Асоціація держав Південно-Східної Азії, створена у 1967 р. Індонезією, Малайзією, Сінгапуром, Таїландом та Філіппінами як вияв солідарності, спрямований проти поширення комунізму у В'єтнамі та повстанських рухів у межах їхніх власних кордонів. Після зустрічі на острові Балі 1976 р. організація почала втілювати програму економічної співпраці. Реалізація призупинила в середині 1980-х років і була відновлена лише 1991 р., коли Таїланд запропонував створити регіональну зону вільної торгівлі.

Б

БАЛАНСУВАННЯ НА ГРАНІ ВІЙНИ пов'язують із добою «холодної війни», коли кожна з наддержав могла сприяти загостренню кризи (що потенційно могла призвести до ядерної катастрофи), сподіваючись, що супротивник піде на поступки в тому чи іншому питанні (наприклад, криза 1961 р. з приводу Берліну або Карибська ракетна криза 1962 р.). За аналогією цим терміном стали називати будь-яку політичну ризиковану гру, особливо у міжнародній політиці.

БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА - сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які забезпечують стабільний розвиток суспільства, захист кордонів від внутрішніх і зовнішніх загроз, стійкість до несприятливих зовнішніх і внутрішніх впливів. Див. *Національна безпека*.

БЕЗПОСЕРЕДНІ СУБ'ЄКТИ ПОЛІТИКИ - владні структури, керівні органи політичних і громадських організацій, політичні лідери, які беруть безпосередню участь у прийнятті й виконанні політичних рішень.

БЕЗ'ЯДЕРНА ЗОНА (іноді вживається також «безатомна зона») - зона, вільна від ядерної зброї, територія, на якій забороняється випробування, виробництво, розміщення, збереження, транзит та застосування (на ній або проти неї) ядерної зброї. Створення без'ядерної зони проголошується та здійснюється окремими державами (групами держав) на своїй території та являє собою одну з форм підтримання миру й безпеки відповідно до принципів і вимог Статуту ООН. Уперше вона почала реалізуватись у Договорі про Антарктиду 1959 р., а потім була підкріплена Договором про заборону ядерної зброї в Латинській Америці (Договір Тлателолко 1967 р., набув чинності у 1968 р.) і Договором про без'ядерну зону у південній частині Тихого океану (Договір Раротонга, набув чинності у 1986 р.).

БЕЗ'ЯДЕРНИЙ СТАТУС УКРАЇНИ - один з принципів її зовнішньої політики, який вказує на те, що Україна розглядає застосування ядерної зброї як неприпустимість. Вже в декларації про державний суверенітет, прийнятій 16 липня 1990 р., Україна заявила про намір позбутись ядерної зброї та в подальшому дотримуватися основних ядерних принципів: не виробляти, не набувати і не приймати ядерної зброї. Проте після розпаду СРСР Україні у спадок залишився потужний ядерний потенціал, який за характеристиками та потужністю постувався лише США і СРСР. Ставши власником такої зброї, Україна оголосила, що ніколи не застосовуватиме її при вирішенні будь-яких проблем внутрішньої чи зовнішньої політики. Але ліквідація ядерної зброї вимагала значних фінансових витрат. Тому, Україна вимагала від світової громадськості гарантій національної безпеки та необхідних матеріальних компенсацій. В січні 1994 р. між президентами України, США, Росії була досягнута домовленість з цього питання. Україна стала першою державою світу, яка добровільно позбулася ядерної зброї.

БІЖЕНЦІ - іноземці (іноземні громадяни чи особи без громадянства), які внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвами переслідувань за ознаками раси, національності, ставлення до релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань вимушені залишати територію держави, громадянами якої

вони є (або на території якої постійно проживають), і не можуть або не бажають користуватися захистом цієї держави унаслідок вищезазначених побоювань та прагнення до одержання статусу біженця.

БІЛЬШОВИЗМ (від рос. *большинство* - більшість) - теорія та практика революційної боротьби російського пролетаріату з метою насильницького повалення царського самодержавства, буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату та будівництва комуністичного суспільства.

Основоположником і визнаним політичним лідером більшовизму був В.І. Ленін (Ульянов). Саме поняття більшовизму виникло у зв'язку з виборами на II з'їзді РСДРП (1903 р.) керівних органів партії: прибічники Леніна одержали більшість голосів (звідси - більшовики), їх супротивники - меншість (меншовики). Теоретична основа більшовизму - модифіковане вчення К. Маркса та Ф. Енгельса про засоби завоювання пролетаріатом політичної влади, форми та мету перетворення капіталістичного суспільства в комуністичне. Соціальна основа більшовизму - пролетарські, насамперед фабрично-заводські, маси та найбідніше селянство. Історія більшовизму - це фактично історія КПРС, яка потерпіла як правляча в СРСР партія фіаско на початку 90-х років XX століття.

Історично представників більшовизму характеризують такі риси: ідейна заангажованість, інтернаціоналізм, вождизм, прагматизм, рішучість, етатизм, здатність йти на будь-які жертви задля досягнення мети, месіанство та інше. Говорячи про більшовизм сьогодні (необільшовизм), як правило, звертають увагу на його негативні риси: екстремізм, схильність до насильства, жорстокість, безкомпромісність, соціальну демагогію, політичну наївність, нетерпимість, заперечення плюралізму, власну винятковість, соціальний утопізм та професійну некомпетентність у керівництві державними і суспільними справами.

БРАТИ МУСУЛЬМАНИ (*Мусульманське братерство*) - всесвітня консервативна організація сунітського ісламізму, створена Хасан аль-Банною в Єгипті у 1928 р. Пропагує «дійсне» й «фундаментальне» учення ісламу й прагне забезпечити його домінування у релігійній, соціальній і політичній сферах. З дня заснування «Брати- мусульмани» проголосили своєю метою визволення країни від англійських колонізаторів і створення ісламської держави з життям за законами шаріату. З початку 1940-х рр. ця організація поширила свою діяльність на інші країни. До кінця 80-х років «Брати-мусульмани» перетворились на загальномусульманську асоціацію, ставши фактично міжнародною організацією. До цього часу майже усі рухи і групи, що входили до неї, прийняли єдину ідеологію - ваххабізм. У період бойових дій радянських військ в Афганістані (1979-1989 рр.) «Брати- мусульмани»

почали активну діяльність у цій країні, допомагаючи спецслужбам Пакистану, Саудівської Аравії, а також ЦРУ США. Найвідоміші та найгучніші терористичні акти «Братів-мусульман»: терор у Сирії (1979-1982рр.); убивство Президента Єгипту Анвара Садата; вибух у Єгипетському посольстві в Пакистані (1995); вбивство спікера єгипетського парламенту Р. Махгуба (1990); напад на президента Єгипту Хосні Мубарака (1995), регулярні напади на іноземних туристів.

БЮРОКРАТІЯ (від франц. *bureau* - бюро, канцелярія і грец. *kratos*- влада; буквально - панування канцелярії) - вищий привілейований прошарок чиновників-адміністраторів у державі; ієрархічно організована система управління державою (суспільством) з допомогою особливого апарату, наділеного специфічними функціями та привілеями, що дозволяє йому стати над інтересами більшості.

В

ВАХХАБІЗМ - один із напрямів ісламського фундаменталізму, що виник у XVIII ст. в Центральній Аравії. Ваххабізм лежить в основі державної релігії Саудівської Аравії. Ваххабіти вимагають повернутися до первісного ісламу, відмовитися від розкоші, пісень і танців, від споживання вин та тютюну, ведуть боротьбу за об'єднання мусульманського світу. Однак його трансформовано з офіційного напрямку ісламу у певний соціально-політичний рух, що разом з відданістю «чистому» ісламу характеризується фанатизмом, крайньою нетерпимістю до інакомислення, фаталізмом, відмовою людини від свободи, волі.

ВЕЛИКА СІМКА / ВЕЛИКА ВІСІМКА - сьогодні це клуб розвинених індустріальних держав, керівники яких зустрічаються щороку для обговорення важливих економічних, фінансових та політичних питань. У першій зустрічі, що відбулася 1975 р. в Рамбуе, брала участь «велика п'ятірка» (Німеччина, Британія, США, Франція, Японія) та Італія. Канада приєдналася 1976 р., а з 1991 р. у зустрічах «великої сімки» брав участь і Президент Росії. Повна участь Росії на Бірмінгемській зустрічі 1998 р. засвідчила формування «великої вісімки». На відміну від ООН, «велика вісімка» не має статуту, формальних правил і постійного секретаріату.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА - поняття, що означає найбільш важливі аспекти демократичного правління. Його суть полягає в тому, що рішення керівництва мають базуватися на згоді народу і прийматися через структури та процедури, розроблені для запобігання індивідуальним потрясінням і державній тиранії, захисту прав і свобод. Базується на п'яти основоположних принципах:

- правління народу, кероване народом, створене для народу;
- поділ влад на законодавчу, виконавчу, судову та їх взаємодія;

- представницька демократія, процедурні обмеження щодо дій уряду, спрямованих проти окремих осіб;
- обмежені дії уряду і федералізм;
- судовий розгляд незалежною системою судових органів як основний механізм реалізації закону.

ВЕТО (від лат. *veto*- забороняю) - передбачений конституціями деяких держав акт, завдяки якому глава держави або верхня палата парламенту можуть призупинити впровадження законів або рішень, прийнятих парламентом чи його нижньою палатою.

ВИБОРЧА КАМПАНІЯ - комплекс заходів і процедур формування державних та громадських виборних органів.

ВИБОРЧА КОМІСІЯ - орган, на який безпосередньо покладена функція проведення виборів. До функцій виборчих комісій входить складання списків виборців, реєстрація кандидатів чи політичних партій (блоків), проведення голосування, підрахунку голосів та визнання і затвердження результатів голосування. В Україні діє трирівнева система виборчих комісій: Центральна виборча комісія, територіальні виборчі комісії (окружні - на виборах до парламенту) та дільничні виборчі комісії.

ВИБОРЧА СИСТЕМА

Виборча система України - система, яка зазнала суттєвої еволюції з часу проголошення незалежності нашої держави. Вибори до Верховної Ради України у 1994 р. проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості. У 1998 р. та у 2002 р. вибори до парламенту України здійснювались за змішаною виборчою системою - 225 депутатів обиралися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, 225 депутатів - за принципом пропорційного представництва. У 2006 р. вибори проходили за пропорційною виборчою системою.

На виборах Президента України застосовується мажоритарна система абсолютної більшості. Якщо жоден з кандидатів не набирає більше 50% голосів виборців, то проводиться II тур виборів за мажоритарною системою відносної більшості, в якому беруть участь два кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів виборців.

ВИБОРЧИЙ ПОРІГ - відсоток голосів виборців, набрання якого є необхідною умовою участі у розподілі місць у виборних органах влади. В Україні для проведення парламентських виборів 2006 р. виборчий поріг був знижений з 4% до 3%.

ВЕЛИКА СІМКА / ВЕЛИКА ВІСІМКА - сьогодні це клуб розвинених індустріальних держав, керівники яких зустрічаються щороку для обговорення важливих економічних, фінансових та політичних питань. У першій зустрічі, що відбулася 1975 р. в Рамбуе, брала участь «велика п'ятірка» (Німеччина, Британія, США, Франція, Японія) та

Італія. Канада приєдналася 1976 р., а з 1991 р. у зустрічах «великої сімки» брав участь і Президент Росії. Повна участь Росії на Бірмінгемській зустрічі 1998 р. засвідчила формування «великої вісімки». На відміну від ООН, «велика вісімка не має статуту, формальних правил і постійного секретаріату. У 1990-ті роки в дискусіях на форумі домінували дві групи питань: 1) пов'язані з кінцем «холодної війни»; 2) транснаціональні виклики, що їх становила глобалізація економіки. Після краху комуністичних режимів Східної Європи й СРСР, «велика сімка» вивчала засоби допомоги під час переходу до ринкової економіки в посткомуністичних державах. З цією метою було створено Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР). На недавніх зустрічах лідери «великої вісімки» звертались до таких питань, як криза заборгованості країн, що розвиваються, захист довкілля, глобальні енергетичні питання, торгівля, реформа ООН, азіатська фінансова криза, глобальні злидні, ядерна безпека, непоширення ядерної зброї, стан охорони здоров'я у світі, поділ світу внаслідок запровадження цифрових технологій, запобігання конфліктам.

ВЕРТИКАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ - поділ суспільства на групи, що виникають внаслідок соціальної нерівності - неоднакового володіння людьми деякими важливими матеріальними і духовними благами, від яких залежить їх суспільний статус та життєві можливості.

ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ - одна з найважливіших характеристик правової держави (нарівні з розподілом влад і взаємопов'язаністю держави та громадян правами й обов'язками), що включає:

- верховенство Конституції;
- особливу процедуру прийняття і зміни закону;
- обов'язкову відповідність всіх інших нормативних актів законові;
- наявність механізмів реалізації та захисту закону;
- конституційний нагляд, що забезпечує узгодженість усієї законодавчої системи.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА - поняття, що означає найбільш важливі аспекти демократичного правління. Його суть полягає в тому, що рішення керівництва мають базуватися на згоді народу і прийматися через структури та процедури, розроблені для запобігання індивідуальним потрясінням і державній тиранії, захисту прав і свобод. Базується на п'яти основоположних принципах:

- правління народу, кероване народом, створене для народу;
- поділ влад на законодавчу, виконавчу, судову та їх взаємодія;
- представницька демократія, процедурні обмеження щодо дій

уряду, спрямованих проти окремих осіб;

- обмежені дії уряду і федералізм;
- судовий розгляд незалежною системою судових органів як основний механізм реалізації закону.

ВЕСТМІНСТЕРСЬКА (МАЖОРИТАРНА) МОДЕЛЬ ДЕМОКРАТІЇ - притаманний гомогенним суспільствам тип демократичної політичної системи, за якої усі важливі політичні питання вирішуються більшістю голосів. Автор концепції - А. Лійпхарт.

ВЕТО (від лат. *veto*- забороняю) - передбачений конституціями деяких держав акт, завдяки якому глава держави або верхня палата парламенту можуть призупинити впровадження законів або рішень, прийнятих парламентом чи його нижньою палатою.

ВИБОРЕЦЬ - громадянин держави, який у відповідності до чинного законодавства наділений правом голосу.

ВИБОРИ - спосіб вияву політичних інтересів населення, що полягає у обранні його представників шляхом голосування. Вибори є цивілізованою і правовою формою завоювання і оновлення влади у демократичних державах. Вони не зводяться лише до процедури голосування, а включають весь комплекс заходів та процедур щодо формування керівних органів держави.

У залежності від предмета обрання, вибори бувають президентськими, парламентськими і місцевими (муніципальними). Що стосується причин проведення, то виділяють чергові (у зв'язку із закінченням строку повноважень виборного органу), позачергові (у випадку дострокового припинення повноважень виборного органу) та додаткові (для поповнення складу представницького органу) вибори.

Виділяють три основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну і змішану (мажоритарно-пропорційну).

Виборча система України - система, яка зазнала суттєвої еволюції з часу проголошення незалежності нашої держави. Вибори до Верховної Ради України у 1994 р. проходили за мажоритарною системою абсолютної більшості. У 1998 р. та у 2002 р. вибори до парламенту України здійснювались за змішаною виборчою системою - 225 депутатів обиралися за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, 225 депутатів - за принципом пропорційного представництва. У 2006 р. вибори проходили за пропорційною виборчою системою.

На виборах Президента України застосовується мажоритарна система абсолютної більшості. Якщо жоден з кандидатів не набирає більше 50% голосів виборців, то проводиться II тур виборів за мажоритарною системою відносної більшості, в якому беруть участь два кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів виборців.

ВИБОРЧИЙ БЛОК - форма політичної коаліції, що складається

з двох чи більше політичних партій і створена з метою висування на виборах загального списку кандидатів чи спільного кандидата.

ВИБОРЧИЙ МЕТР - найменша кількість голосів, необхідна для обрання одного депутата при застосуванні пропорційної виборчої системи.

ВИБОРЧИЙ ОКРУГ - визначена сукупність виборців певної території, які обирають певну кількість представників до органів влади. Виборчі округи поділяються на одномандатні (від яких обирають по одному представнику) і багатомандатні (обирають в межах одного округу кількох кандидатів).

ВИБОРЧИЙ ПОРІГ - відсоток голосів виборців, набрання якого є необхідною умовою участі у розподілі місць у виборних органах влади. В Україні для проведення парламентських виборів 2006 р. виборчий поріг був знижений з 4% до 3%.

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС - врегульована законом специфічна діяльність уповноважених осіб і громадян, спрямована на формування якісного і кількісного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Виборчий процес включає в себе кілька стадій (етапів):

- 1) призначення дати проведення виборів;
- 2) утворення виборчих округів та дільниць;
- 3) утворення виборчих комісій;
- 4) складання списків виборців;
- 5) висування та реєстрація кандидатів чи політичних партій (блоків);
- 6) передвиборча агітація;
- 7) голосування;
- 8) підрахунок голосів;
- 9) офіційне оприлюднення результатів голосування.

ВИБОРЧИЙ ЦЕНЗ (лат. *census*- роблю опис, перепис) - офіційно визначені умови і ознаки, які обмежують виборчі права громадян. В історії існували наступні виборчі цензи: віковий, майновий, освітній, статевий, ценз осілості та ін. У наш час на виборах (за кількома винятками) існує лише віковий ценз.

ВИБОРЧІ ДІЛЬНИЦІ - виборчі одиниці, що об'єднують виборців за місцем проживання і на яких безпосередньо відбувається процедура реєстрації виборців, голосування і підрахунку голосів.

ВИБОРЧІ ТЕХНОЛОГІЇ - комплекс методів, акцій, дій, які сприяють збільшенню ефективності ведення виборчої кампанії кандидата чи, навпаки, спрямовані на дискредитацію опонентів певного кандидата. Виборчі технології є частиною політичних технологій загалом.

Виборчі технології поділяють на три групи: «брудні», «сірі» і «чисті». Під «брудними» виборчими технологіями розуміють використання методів агітації чи впливу на виборців, які суперечать законодавству і не відповідають усталеним уявленням про етику політичної боротьби в цивілізованому суспільстві. «Чисті» виборчі технології - це технології, як правило, без порушення законодавства і в рамках встановлених правил передвиборчої боротьби та норм загальноприйнятої етики. Що ж стосується «сірих» виборчих технологій, то вони знаходяться посередині. «Сірі» технології зазвичай перебувають на межі порушення законодавства, чи порушують його, але в незначній мірі. Вони також можуть реалізовуватися в рамках законодавства, однак порушувати неформальні правила передвиборчої боротьби.

До «брудних» виборчих технологій відносять махінації при зборі підписів, підкуп виборців, технології залякування виборців, компромат, «лохотрон Смирнова», «петлю Мавроді», клонування, зриви зустрічей кандидата з виборцями, дискредитацію опонента від його імені та ін.

Що ж стосується «чистих» виборчих технологій, то сюди відносять організаційні прийоми, які підвищують ефективність збору підписів, агітації, підвищують популярність кандидата, зближують його з виборцями і т.д.

ВІЙНА - збройна боротьба між державами (їх коаліціями) або соціальними, етнічними та іншими спільнотами. У переносному розумінні слова - крайній ступінь політичної боротьби, ворожих відносин між певними політичними силами (війна гілок влади, законів т. ін.). Вона відрізняється від інших конфліктів розмірами воєнних дій і мірою насильства. За соціально-політичним змістом війни поділяються на:

1) справедливі (проти агресорів, окупантів, соціального гноблення, за звільнення від національного поневолення, спрямовані на виконання міжнародних зобов'язань);

2) несправедливі (спрямовані на підкорення інших країн, обмеження їх суверенітету, насильницьке утримання в покорі поневолених народів). Війни розрізняють також за масштабами: локальні (в обмеженому географічному регіоні й з обмеженою кількістю учасників); світові (у воєнний конфлікт втягуються групи держав, що переслідують глобальні цілі).

ВІЙСЬКОВА ДИКТАТУРА (від лат. *dicto* - диктую, наказую) - різновид авторитарного режиму, що характеризується приходом до влади військової еліти шляхом здійснення державного перевороту. У сучасному розумінні - абсолютне врядування військових, не обмежене правом, конституціями та іншими соціально-політичними чинниками, що існують у державі. Концентрація необмеженої і безконтрольної

влади в руках армії супроводжується широким використанням методів насильства і терору. З приходом до влади військових політична діяльність партій, громадських організацій, представницьких інституцій значно обмежується або взагалі забороняється. Так було в Греції при правлінні «чорних полковників», в Аргентині, Бразилії, Парагваї, Чилі та багатьох інших країнах Азії, Африки та Латинської Америки.

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ

Основою для реалізації мети є зовнішньополітичний та військово- політичний курси України на таких засадах: 1) відсутність територіальних претензій до інших держав; 2) дотримання принципу недоторканності державних кордонів; 3) повага суверенітету і незалежності інших держав; 4) відстоювання паритетного і збалансованого скорочення всіх озброєнь у регіоні та світі; 5) вирішення всіх міждержавних суперечностей тільки мирними політичними засобами; 6) відмова застосовувати свої збройні сили для розв'язання політичних завдань на своїй території.

ВІЙСЬКОВИЙ ПЕРЕВОРОТ - різновидність політичного перевороту, що являє собою озброєний виступ певних груп військовослужбовців проти політичної влади, уряду. Розрізняють типи виступу армії з метою захоплення політичної влади:

1) бунт (стихийний, неорганізований виступ групи військовослужбовців);

2) заколот (виступ офіцерських груп з метою встановлення військової диктатури). Повалення військовими цивільної влади може здійснюватися з різною метою: встановлення влади військової хунти; усунення корумпованої влади цивільних; усунення безладу і хаосу в країні, з яким не може справитися цивільна влада; реалізація егоїстичних інтересів окремих військових осіб.

За сферою реалізації та об'єктом претензій військовий переворот завжди є державним, оскільки в його процесі здійснюється незаконна зміна суб'єктів державної влади з використанням армії.

ВІЧЕ - народне зібрання, форма громадського волевиявлення часів Київської Русі. Існувала поряд із владою князя і була безпосереднім продовженням родоплемінних порядків, коли всі члени роду брали участь у вирішенні спільних справ.

ВЛАДА - здатність, право й можливість чинити власну волю, впливати на долю, поведінку та діяльність людей з допомогою різноманітних засобів (права, авторитету, примусу ін.); політичне панування над людьми; система державних органів; особи, органи, наділені владно-державними та адміністративними повноваженнями.

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ - суспільно небезпечні діяння, скоєні із застосуванням воєнної (мілітарної) сили, що посягають на державний

суверенітет, політичну і економічну систему держави, власність, особу, її життя і здоров'я, а також інші діяння із застосуванням воєнної сили, що заподіяли істотну шкоду матеріальним об'єктам і людству.

ВОЄННІ ЗЛОЧИНЦІ - особи, які скоїли воєнні злочини проти миру та людства. Воєнними злочинцями визнаються організатори, підбурювачі, керівники, виконавці і співучасники воєнних злочинів. До воєнних злочинців не застосовуються ніякі строки давності, їм не надається право на притулок.

ВОЄННИЙ СТАН - особливий стан, коли за виняткових обставин для відновлення порядку в країні та збереження цивільної форми врядування необхідно вдаватись до військової сили. Військові тимчасово перебирають на себе деякі, якщо не всі функції влади, і ці заходи часто супроводжуються розгортанням військових формувань та призупиненням чинної конституції.

ВОЛОНТАРИЗМ (від лат. *voluntarius* - залежний від волі) - позиція суб'єкта політики, згідно з якою головним чинником досягнення поставленої мети є воля, особисті устремління й політичні наміри.

Г

ГЕГЕМОНИЯ (від грец. *gegemonia* - провід, панування) - керівництво, домінуюче становище певного угруповання щодо інших подібних угруповань (напр., гегемонія буржуазії, пролетаріату) або однієї держави щодо інших держав. Являє собою не владу як таку, а поєднання двох засад - впливу і зверхності, що з часом переходить у панування - крайню фазу гегемонії. Серед різновидів її (культурної, ідеологічної та ін.) політична гегемонія є найбільш вираженою.

ГЕНОЦИД (від грец. *genos*- рід і *caedere* - вбиваю) - діяння, вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, створення умов життя, що призводять до повного або часткового фізичного знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому, насильницьке відбирання дітей. Злочинами вважаються публічні заклики до геноциду, виготовлення матеріалів (книг, кіно-, відеопродукції, статей, гасел) із закликами до геноциду. Відповідальними за геноцид є всі осудні особи, які досягли віку шістнадцяти років. Прикладами геноциду у XX столітті є: знищення вірмен турками у 1915 р., голодомор в Україні 1932-1933 рр., знищення німцями євреїв у 1940-1944 рр.; знищення кількох мільйонів людей у Кампучії.

ГЕОПОЛІТИКА (від грец. *ge* - земля, *politike* - мистецтво управління державою) - політологічна концепція, що вбачає у зовнішній політиці держави визначальну роль географічних факторів: просторове розташування, розмір території, наявність чи відсутність (обмеженість) природних ресурсів, клімат, кількість і густоту населення та ін. Ідейну основу геополітики складають погляди Ф. Ратцеля (Німеччина), Р. Челлена (Швеція) - авторів самого терміна «геополітика», які пояснюють соціальний розвиток впливом клімату та інших географічних факторів. Більшість сучасних політологів визначають роль географічного фактора у формуванні політики держави, але не вважають його вирішальним. Вони лише пов'язують цей чинник з національними інтересами, політичними й економічними пріоритетами, рівнем розвитку суспільства, формою правління, територіальним устроєм, рівнем життя населення.

ГЕРБ ДЕРЖАВНИЙ - відмітний знак держави, офіційно прийнята емблема, виконана за законами геральдики й зображувана на прапорах, грошових знаках, печатках, офіційних паперах тощо.

ГЛАВА УРЯДУ - керівник виконавчої влади в державі (прем'єр-міністр, канцлер, голова ради міністрів тощо), ключова, чільна фігура в системі державного врядування, громадського адміністрування.

ГЛАСНІСТЬ - один з найважливіших принципів демократизму, який полягає у невід'ємному праві кожного громадянина на отримання повної й вірогідної інформації з будь-якого питання громадського життя, що не становить державної чи військової таємниці.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ (від англ. *global*- світовий, всесвітній) - загально-цивілізаційний процес, який справляє величезний вплив на політичну, й інші сфери людського буття. Трактуються як «розширення світових соціальних зв'язків, які з'єднують віддалені регіони таким чином, що місцеві події розвиваються під впливом подій, які відбуваються за багато миль від них» (Е. Гідденс).

ГЛОБАЛЬНА ПОЛІТИКА - великомасштабна діяльність держав, урядів, міжнародних організацій з вивчення і розв'язання глобальних проблем сучасності.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РУХИ - добровільні масові об'єднання громадян, що виникають внаслідок їхнього вільного волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань.

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА - організована збройна боротьба всередині країни між різними групами населення (націями, класами, соціальними групами, партіями) з участю держави. Як правило, метою такої війни є отримання повноти державної влади. Причини громадянської війни пов'язані із загостренням соціальних протиріч та неспроможністю держави розв'язати їх законним шляхом. Історичними типа-

ми і формами громадянської війни можна назвати: повстання рабів, селянські війни, партизанські війни. Від звичайних військових дій громадянська війна відрізняється широким залученням цивільного населення.

В Україні однією з найбільших була громадянська війна 1918-1920 рр.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО - об'єднання вільних і рівних громадян, яке не є державою, сім'єю; сфера реалізації економічних, соціальних, культурних, національних та інших інтересів громадян, об'єднаних у вільні асоціації, яка безпосередньо не контролюється державою.

Поняття використовувалося в різних значеннях багатьма авторами, починаючи з 18 ст. Поняття «громадянське суспільство» в сучасному розумінні належить Г. Гегелю. Необхідність побудови громадянського суспільства після падіння комуністичного режиму в країнах Східної Європи, починаючи від 1991 р., стала головною метою реформаторів у цих країнах. Комуністичний режим не схвалював існування інститутів громадянського суспільства. Виняток становить римо-католицька церква у Польщі.

Д

ДВОПАЛАТНА ПАРЛАМЕНТСЬКА СИСТЕМА (*бікамералізм*) - система організаційної побудови парламенту, за якої він складається з двох окремих підрозділів (камер, палат), що формуються різним способом і здійснюють свої повноваження на різних засіданнях. Як правило, одна з палат називається нижньою, інша - верхньою. Нижня палата найчастіше обирається за пропорційною виборчою системою і представляє інтереси країни в цілому, а верхня - за мажоритарною виборчою системою або шляхом непрямих виборів і представляє інтереси територій (регіонів). У країнах з двопалатною парламентською системою законодавчий процес здійснюється на основі ухвалення законопроекту обома палатами. При цьому нижня палата здебільшого має виключні права щодо законів, які регулюють питання бюджету, прав людини тощо, а верхня - питання державно-територіального устрою. Терміни повноважень (легіслатури) палат є різними. У верхньої, як правило, він більший за часом, при цьому частина членів палати підлягає переобранню (ротації). Вважається, що така система сприяє удосконаленню законодавчого процесу, кращому врахуванню інтересів регіонів, забезпеченню стабільності державної влади, послідовності політичного процесу загалом. Прикладом двопалатної парламентської системи є США (нижня палата - Палата представників, верхня - Сенат), ФРН (Бундестаг, Бундесрат), Франція (Національні Збори, Сенат),

Італія (Палата депутатів, Сенат), Польща (Сейм, Сенат), Росія (Державна дума, Рада Федерації).

ДЕКЛАРАЦІЯ (від лат. *deklaro* - заявляю, сповіщаю) - офіційне проголошення державою, політичною партією, міжнародними, між-державними організаціями головних принципів їхньої діяльності, програмних позицій, повідомлення про суттєву, принципову зміну в їхньому статусі.

ДЕЛЕГІМІТАЦІЯ ВЛАДИ - втрата владою правочинності, невизнання народом законності панування даної еліти через її неспроможність забезпечити ефективне управління державою.

ДЕМАГОГІЯ (від грец. *demagogia* від *demos* і *ago* - народ веду) - форма свідомого введення в оману широкого кола мас, спекуляція на реальних труднощах і проблемах, потребах, сподіваннях людей з метою досягнення політичного успіху.

ДЕРЖАВА - публічна влада, що поширює свою дію на певну територію і виступає від імені її населення при вирішенні загальносуспільних проблем; система політичних інститутів, які організують суспільне життя на визначеній території; центральне поняття в політиці. Походження терміна «державна» суперечливе, однак вважається, що вперше його ввів Н. Макіавеллі в широковідомому творі «Государ» для позначення територіально суверенного уряду. Повний перелік «ознак суверенності» було складено лише в часи Ж. Бодена і Т. Сміта.

Держава - це головний інститут політичної системи, який володіє певними притаманними лише йому ознаками:

- 1) територія,
- 2) суверенність,
- 3) всезагальність,
- 4) право,
- 5) апарат.

Функції держави умовно поділяють на внутрішні (адміністративно-економічна, поліцейсько-військова, судово-посередницька, соціальна, культурно-освітня) і зовнішні (захист недоторканності кордонів, цілісності території, суверенітету влади в країні, сприяння розвитку співпраці та взаємодії з іншими країнами у різних галузях).

ДЕРЖАВНА ВЛАДА - це форма політичної влади, яка виражає волю економічно і політично пануючої спільноти в соціально неоднорідному суспільстві, спирається на спеціальний апарат примусу, володіє монополією правом на видання законів і розпоряджень, обов'язкових для всього населення.

ДЕРЖАВНА МОВА - мова, яка задовольняє потреби суспільства в офіційному спілкуванні й виступає одним із символів державного і національно-культурного суверенітету. У поліетнічних державах

статусу державної можуть набувати одна чи кілька мов.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ - цілісна система органів і установ адміністративного апарату, що діють на національному, регіональному та місцевому рівнях. Через систему державного управління, що розглядається як адміністративно-управлінська діяльність державних установ, реалізуються політичні курси і програми, що становлять зміст

ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ - різновид політичного перевороту, одна з форм насильницької зміни політичного режиму, захоплення влади однією з політичних сил у процесі політичної боротьби. Державний переворот є своєрідним виходом політичної боротьби за межі легітимності.

ДЕРЖАВНИЦЬКА ІДЕЯ - основа національного розвитку, важлива детермінанта пробудження народу, національного поступу. Йдеться про незнищенність ідеї самостійної і соборної України, що закріпилася в ментальності українського народу. Ця ідея мала різний вигляд. Відобразившись в ідею «козацької автономії»; української державності часів Б. Хмельницького; «політичної автономії» в межах федеративного зв'язку з Росією (Центральна Рада); УНР - як незалежної держави. В українській політико-правовій думці цей процес отримав назву «тяглість», або переємність державницької ідеї українського державотворення.

ДЕПОРТАЦІЯ (від лат. *deportatio* - вивезення) - вигнання, заслання, висилка; примусове переселення особи, групи осіб чи народу, що визначаються «соціально й політично небезпечними», за межі держави або певного регіону. Депортація певних груп населення може набувати крайніх форм, аж до геноциду.

ДЖИХАД - «священна війна». Термін, що буквально означає «боротьба», вживається мусульманами для позначення священної війни проти ворогів ісламу, за об'єднання мусульманського світу.

ДИКТАТУРА (лат. *dictatura* - необмежена влада) - нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, регіоні, що спирається на силу, а також відповідний політичний режим (наприклад, диктатура пролетаріату); тимчасовий авторитарний режим, що вводиться на строк дії надзвичайних обставин для вжиття рішучих заходів, спрямованих на виведення країни з кризового стану (наприклад, диктатура Піночета в Чилі).

ДИСИДЕНТ (від лат. *dissident*- незгідний) - людина, що перебуває в морально-політичній опозиції до влади, домінуючих у державі ідей та цінностей. Явище є характерним для держав з тоталітарним та авторитарним політичним режимом.

ДИСКРИМІНАЦІЯ (від лат. *discriminatio* - розрізнення, розділення) - свідоме обмеження свободи діяльності учасників політичного

процесу; часткове чи повне, тимчасове чи постійне позбавлення тих чи інших учасників політичного життя їхніх конституційних та інших прав і свобод.

ЕКОЦИД (від грец. *oikos*- дім, родина і лат. *caedere* - убивати) - масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу - призвести до знищення чи пошкодження природних унікальних та рідкісних об'єктів (рослинного світу, водних об'єктів) у великих розмірах, на великих площах, із заподіянням великої матеріальної шкоди. У травні 1977 року була підписана Міжнародна конвенція про заборону воєнного чи будь-якого іншого ворожого використання засобів знищення природного середовища. Згідно з Конвенцією, знищення рослинного чи тваринного світу є міжнародним злочином. Вчинення екоциду з антиукраїнською метою кваліфікується за статтею 113 Кримінального Кодексу як диверсія.

ЕКСПАНСІЯ (від лат. *expansio*- поширення) - активне проникнення у будь-яку сферу, поширення економічного, політичного і духовного панування. Експансія здійснюється такими шляхами: вивозом капіталу, наданням кабальних кредитів, захопленням ринків збуту, джерел сировини, завоюванням інших країн, насильницьким нав'язуванням чужої культури та духовності.

ЕКСПРОПІАЦІЯ (від лат. *ex* - від , і *proprie* - власний) - примусове відчуження власності державою.

ЕКСТРЕМІЗМ (від лат. *extremus*- крайній) - прихильність в ідеології і політиці до крайніх поглядів і засобів у досягненні певних цілей. Екстремізм виступає проти існуючих громад, структур та інституцій, намагаючись підірвати їх стабільність, розхитати та ліквідувати їх заради своїх цілей (як правило, силовими засобами). Для цього екстремістські організації та рухи широко використовують палкі гасла і заклики, відверту демагогію, організовують і провокують заворушення, терористичні акції, застосовують методи партизанської війни. В ідеологічному плані екстремізм відкидає будь-яке інакомислення, намагаючись жорстко затвердити свою систему політичної ідеології або релігійних поглядів, нав'язати їх опонентам за будь-яку ціну та вимагає від своїх прихильників сліпої покори і виконання наказів та інструкцій. Розрізняють екстремізм лівого і правого гатунку. Лівий екстремізм апелює, як правило, до ідей марксизму-ленінізму та інших лівих поглядів (анархізм, лівий радикалізм), оголошуючи себе найбільш послідовними борцями за «інтереси трудящих мас». Праві екстремісти викривають вади існуючого суспільства з украй консервативних позицій: падіння моральності, егоїзм, споживацтво, «масова культура», відсутність «порядку», панування плутократії.

ЕКСТРЕМІЗМ ІСЛАМСЬКИЙ - форма релігійної політичної боротьби, в основі якої - нетерпимість до норм, принципів та цінностей неісламського суспільства. Прихильники ісламського екстремізму наголошують на необхідності негайних радикальних дій заради встановлення «ісламського порядку», який можливий, на їх думку, тільки внаслідок приходу до влади «істинних» мусульман. Головними, першорядними вважаються лише норми шаріату. Сучасний ісламський екстремізм є релігійно-політично орієнтованим. Ґрунтуючись на релігійних постулатах, він ставить перед собою політичну мету, активно діючи саме на політичній арені.

ЕЛІТА ПОЛІТИЧНА (від франц. *elite* - кращий, добірний) - меншість суспільства, що становить собою достатньо самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену видатними психологічними, соціальними й політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні та здійсненні рішень, пов'язаних із використанням державної влади або здійсненні впливу на неї.

ЕМАНСИПАЦІЯ (лат. *emancipation* - отримання самостійності й рівних прав якоюсь особою або соціальною групою).

ЕМІГРАЦІЯ (від лат. *emigratio* - виселення, переселення) - переселення з батьківщини в іншу країну, а також тривале перебування громадян за межами батьківщини внаслідок такого переселення.

ЕТНОПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ - система тактико-стратегічних дій, заходів та програм політичного суб'єкта (насамперед держави, а також політичних партій, громадсько-політичних організацій) галузі взаємовідносин етнонаціональних спільностей між собою та їх стосунків з державою; діяльність з регулювання взаємин між етносами, націями і етнонаціональними групами (народами), їх стабілізація, нормалізація та гармонізація. Етнополітика держави є галуззю внутрішньої політики, що забезпечує національну безпеку в сфері міжетнічних відносин та внутрішню стабільність країни. Етнополітика охоплює проблеми етнічної регіональної політики та різноманітні чинники міжетнічних та міжнародних відносин; спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин, на пошук моделі найбільш гармонійних національних відносин в багатонаціональних державах. Умовою успішного функціонування етнополітичної моделі є врахування феномену етнічної ідентичності національного складу населення в діяльності всіх державних інститутів.

Головним суб'єктом етнополітики є держава. До суб'єктів належать також політичні партії, національні рухи, громадсько-політичні організації, культурно-національні об'єднання, етносоціальні спільноти.

Змістом етнополітики є застосування системи державних засобів

для створення оптимальної, з точки зору національних інтересів, системи етнонаціональних взаємин.

Регулювання етнонаціональних питань в Україні забезпечується такими нормативними актами: Закон України «Про мови в Українській РСР» (1989); «Декларація прав національностей України» (1990); Закон України «Про громадянство України» (1991, 1997); Закон України «Про освіту» (1991); Закон України «Про вищу освіту» (2002); Закон України «Про національні меншини в Україні» (1992); Закон України «Про біженців» (1993). Важливе місце займають міжнародні договори України, а також принципи, визначені Конституцією України.

Етнополітика регулюється не лише нормативними актами окремих країн, а й нормами міжнародного права. Відповідні положення закріплені в Статуті ООН (1945); Гельсінських угодах (1975); в Міжнародному Пакті про громадянські і політичні права (1966).

ЕТНОС (від грец. *ethnos* - народ, плем'я) - позачасова, позаториторіальна, позадержавна спільнота людей, об'єднаних спільним походженням, культурою, мовою, історією, традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою).

ЕТНОЦИД - різновид національної політики, спрямованої проти конкретної національності, маючи на меті її повне знищення. На відміну від геноциду, який прагне тієї ж мети шляхом фізичного винищення етносу, етноцид розрахований на її досягнення за допомогою комплексу заходів щодо руйнування системних зв'язків всередині народу, підштовхуючи його представників до переходу в іншу етнічну якість. Головна лінія в політиці етноциду - знищення основних ознак етносу - етнічної території, мови, культури, історичної пам'яті і, нарешті, самосвідомості. Позбавлення народу етнічної території досягається головним чином розмиттям її кордонів, наданням їй нового статусу (наприклад, поділ України на губернії Російської імперії або перетворення Кримського ханства на губернію, а в радянський період - перетворення Кримської АРСР на область). Одночасно, як правило, здійснюється політика витіснення корінної нації з її землі шляхом переселення сюди представників панівної нації зі створенням для них більш сприятливих умов працевлаштування, зайняття соціально престижних посад, впровадження їхньої мови як мови навчання в навчальних закладах, щоб примусити корінну націю до міграції в інші землі, до чого були примушені, наприклад, українці, які мігрували на Кубань, в Зелений Клин тощо. Інколи відбувається пряма депортація корінної нації, як це було з кримськими татарами, чеченцями, калмиками, і розселення її на новому місці у дисперсній формі.

Найбільше зусиль у здійсненні політики етноциду докладається до знищення національних мов (лінгвіциду). Вони можуть набувати як

найвідвертішої і найвульгарнішої форми (Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. щодо української мови), так і більш витончених форм (наприклад, запровадження мови панівної нації в найбільш престижні професії, в діловодство та вищу освіту, а також надання переваг представникам панівної нації щодо визначення мови навчання в середній школі). Знищення традиційної етнічної культури здійснюється в першу чергу шляхом заборони традиційних релігійних вірувань, з якими ця культура пов'язана, а також шляхом створення і розповсюдження нових форм культури (святкових ритуалів, обрядів, звичаїв), що позбавлені етнічної своєрідності і національного змісту. Одночасно в народі, приреченому на етноцид, розповсюджується ідея подвійної самосвідомості (наприклад, «українець» і «радянська людина») з поступовим наданням пріоритетності тій свідомості, яка ототожнює людину з іншою спільністю.

Етноцид засуджується світовим співтовариством як антигуманна злочинна політика.

Є

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ - процес поступової уніфікації та зрощування національних економік європейських держав з метою подолання суперечностей між інтернаціоналізацією господарського життя та обмеженими можливостями внутрішніх ринків.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ (ЄВРОПАРЛАМЕНТ) - міждержавний та міжнаціональний політичний орган, в якому представлені 12 країн Європейської спільноти: Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Федеративна Республіка Німеччина і Франція.

518 депутатів Європарламенту обираються один раз на 5 років прямим голосуванням населення країн - членів Співдружності.

Спочатку Європарламент являв собою один із спільних органів європейських товариств - Європейського економічного товариства (ЄЕТ), Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) та Європейського товариства по атомній енергії (Євроатом), а з липня 1967 року після злиття цих товариств в ЄЕТ став одним з його органів. Після створення Європейського Союзу (ЄС) - один з його органів.

З

ЗАХИЩЕНІСТЬ СОЦІАЛЬНА - сукупність соціальних і юридичних гарантій, що забезпечує кожному членові суспільства реаліза-

цію його найважливіших соціально-економічних прав, у тому числі права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення і розвитку особистості.

ЗМІШАНА ВИБОРЧА СИСТЕМА (ПРОПОРЦІЙНО-МАЖОРИТАРНА) - така процедура проведення виборів, яка включає елементи як мажоритарної, так і пропорційної виборчих систем. Дана виборча система застосовується, як правило, в тих державах, де йде пошук і становлення виборчої системи або необхідно досягти компромісу між принципом представництва у парламенті різних політичних сил та стабільністю сформованого ними уряду.

Найпростішим та найпоширенішим варіантом змішаної виборчої системи є паралельне комбінування (певна частина представницького органу обирається за мажоритарною системою, інша - за пропорційним принципом).

- 1)
- 2) середовища;
- 3) соціально-правове масове явище, основу якого становить сукупність діянь, що містять ознаки злочинів, а також осіб, які вчинили такі діяння;
- 4) всю сукупність (систему злочинів), вчинених у регіоні чи країні за певний період;
- 5) масове порушення фізичними особами, що досягли віку кримінальної відповідальності, передбачених кримінальним законодавством заборон.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА - загальний курс держави в міжнародних справах, який регулює взаємовідносини з іншими державами та інституціями у відповідності до потреб, принципів і цілей її внутрішньої політики. Дипломатія є основним засобом здійснення зовнішньої політики як у двосторонніх, так і в багатосторонніх відносинах.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА - політика, що здійснюється державою або групою держав у сфері економічних відносин з іншими державами або групами держав, спрямована на забезпечення найбільш сприятливих умов включення економіки країни або групи країн у світову економіку.

Зовнішньоекономічна політика становить складний комплекс політико-економічних відносин в окремих сферах, що стосуються зовнішньоекономічної діяльності: експорту та імпорту товарів, послуг, робіт, іноземних інвестицій, грошових відносин та ін.

I

ІДЕОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНА (від грец. *idea*- поняття і *logos*- учення) - система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, настрої людей, класів, націй, суспільства, політичних партій, громад, рухів та інших суб'єктів політики. Політична ідеологія може розглядатися як форма суспільної свідомості та як явище культури.

ІДЕЯ (від грец. *idea*- поняття) - початок усякої свідомої діяльності, відображення потреб, інтересів різних соціальних груп.

ІМІДЖ (від англ. *image* - зображення, зовнішність предмета, образ) - сукупність певних символічних уявлень про політика, які спрощують його сприйняття населенням. Він включає в себе особисті якості політика, його організаційні та управлінські здібності та ін. Політик має плавно вписуватися у той імідж, який створюється іміджмейкерами, та комфортно себе почувати в ньому. Для того імідж має бути близьким до реальних якостей політика, а не знятим зі стелі. Особливо важливим стає формування політичного іміджу суб'єктів політики під час виборів, коли саме штучно створений образ політика є критерієм вибору для електорату. Виняткову роль у формуванні іміджу належить ЗМІ.

Імідж формується за наступною схемою:

1) ЗМІ, апелюючи до емоцій виборців, формують сприятливий образ суб'єктів виборчого процесу;

2) систематичні соціологічні опитування визначають рівень їхньої популярності;

3) на основі результатів опитувань розробляються рекомендації щодо коригування іміджу і подальшого впливу на виборців.

ІМПЕРІЯ (від лат. - *imperiū*влада, панування) - територія, виключне право власності на якій належало єдиному суверену. Після XVI ст. вживається щодо менш керованих і однорідних територій, на зразок багатонаціональних володінь Карла V з династії Габсбургів. З XIX ст. термін «Імперія» почав означати групу держав, які виникли в результаті колонізації або завоювань, підпорядковану метрополії або імперській державі, навіть якщо вона трансформувалася в республіку (так було у випадку з Францією, а також СРСР). В цьому останньому значенні, загальноприйнятому в XX ст., слово «Імперія» асоціюється з імперіалізмом (велика держава, що складається з метрополії та підпорядкованих центральній владі держав, народів, примусово інтегрованих до єдиної системи політичних, економічних, соціальних та культурних взаємозв'язків). Імперії виникають внаслідок загарбання територій, ко-

лонізації, експансії, інших форм розширення впливу наддержави.

ІМПІЧМЕНТ (від англ. *impeachment*) - процедура усунення парламентом від влади вищих посадових осіб держави на підставі грубого порушення ними конституції чи законодавства країни.

ІНАУГУРАЦІЯ (від лат. *inauguro* - присвячую) - урочиста церемонія вступу на посаду глави держави. Процедура передбачає публічне виголошення новим главою держави клятви та програмної промови.

ІСЛАМСЬКИЙ ДЖИХАД - міжнародне угруповання, що виникло на базі руху «Брати-мусульмани». Лідери та члени угруповання вважають збройну боротьбу єдиним засобом для створення ісламського суспільства. Фракції «Ісламського джихаду» є майже у всіх арабських державах.

ІСТЕБЛІШМЕНТ (від англ. *establishment* - установа) - правляча еліта, керівні кола якоїс держави.

К

КВОРУМ (від лат. *quorumpraesentiasufficit* - чиеї присутності достатньо) - встановлена правилами процедури, регламентом якогось органу чи установи найменша кількість учасників зборів, засідань керівних та представницьких органів, конференцій, з'їздів тощо, необхідна й достатня для того, щоб почати роботу форуму, колективного органу або прийняти правомірне рішення на ньому.

КЛАН (від кельтс. *clann* - рід, плем'я) - у політичному розумінні - мала група, що існує у рамках великої, виникає стихійно і тому належить до системи неформальних зв'язків.

КЛАСИФІКАЦІЯ АНАЛІТИЧНИХ ВИБОРЧИХ

КЛЕРИКАЛІЗМ (від лат. *clericalis* - церковний) - суспільно-політична течія, представники якої виступають за посилення позицій, впливу церкви в політиці і духовному житті суспільства.

КОЛОНІАЛІЗМ (від лат. *coïonia* - поселення) - панування більш розвинених країн (метрополій) над залежними від них і розташованими, як правило, поза їх межами країнами, територіями та їх населенням.

Політичну основу колоніалізму становило примусове позбавлення населення колоній можливостей реалізовувати свої суверенні права, які узурпувалися метрополіями. З огляду на механізми цього процесу, можна виділити: колоніалізм збройний - підкорення силою, шляхом колоніальних воєн (Англія - в Індії, Бірмі; Франція - в Алжирі та ін.) та колоніалізм договірний - примусове нав'язування нерівно-

правних угод про визнання васальної залежності, встановлення протекторату та ін. (Англією - окремим індійським князівством, князівством басейну Персидської затоки; Францією - Марокко, Тунісу та ін.).

КОМУНІЗМ - диктатура ультралівих сил, різновид тоталітаризму. Першою тоталітарною державою комуністичного типу був СРСР. Комунізм будував політику на теорії класової боротьби і спрямував репресії переважно проти власного населення, не сильно зачіпаючи інтереси інших держав, принаймні до закінчення Другої світової війни. Характерними рисами комунізму було проголошення пріоритетності інтересів певного соціального класу, переважно робітників та селян, концентрація усієї повноти влади в руках партійної номенклатури. Після воєнної перемоги над фашизмом комунізм начебто одержав друге дихання, розширивши свою географію за рахунок ряду країн Європи, Азії та Латинської Америки. Проте комунізм не витримав змагання з демократичним співтовариством і в 90-х роках минулого століття потерпів крах.

КОНСЕНСУС (від лат. *consensus*- згода, однастайність) - досягнення згоди, прийняття рішень зі складних питань шляхом обговорення і взаємних поступок. Загалом розглядається як:

а) громадянська злагода, що базується на загальній згоді членів суспільства щодо найважливіших суспільних цінностей, загального стану суспільних відносин, стратегічних і тактичних завдань державної політики;

б) принцип вироблення й ухвалення колегіальних рішень шляхом узгодження позицій і пошуку формулювань, прийнятих для усіх сторін без винятку.

Найдосконалішою сучасною формою консенсусу є плюралістичний консенсус, який передбачає різноманітність і терпимість.

КОНСЕРВАТИЗМ (від лат. *conservo* - зберігаю, охороняю) - політична ідеологія і практика суспільно-політичного життя, що орієнтується на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад. Він спирається на певні стереотипи масової свідомості і традиціоналістські уявлення, завдяки чому має широку соціальну базу серед представників різних верств. Попри різні форми, консерватизму притаманні спільні ідейні ознаки: визнання недосконалості людської природи і обмежених можливостей людини; переконання про вроджену нерівність людей; орієнтація на загальний морально-релігійний порядок; ставлення до конституції як до Богом даного порядку; панування закону і законслухняності індивідуальної свободи. Консерватизм можна розглядати як політичну філософію, яка прагне зберегти те, що вважають за найкраще в усталеному суспільстві, й чинить спротив радикальним змінам.

Суттю цієї філософії є переконання в тому, що людське буття характеризується напруженістю, яку можна послабити за допомогою політичної діяльності, однак яку ніколи не вдається усунути остаточно. Сучасний європейський консерватизм розвивався протягом 1750-1850 рр. як реакція на швидкі суспільно-політичні зміни: ідеї Просвітництва, Французької революції, індустріалізації, загального виборчого права. До доктринальних різновидів сучасного консерватизму належать традиціоналізм і лібертаризм. З 1970-х рр. популярною політологічною концепцією стає неоконсервативна, яка була найбільш адекватною потребам західного світу, його переходу від індустріального до постіндустріального суспільства. Неоконсерватизм відкрив простір для технологічної модернізації та структурної перебудови економіки.

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ - теорія і практика обмеження всевладдя держави за допомогою права, основні норми якого відображені в конституції.

КОНФЕДЕРАЦІЯ (від лат. *confederacio* - спілка, об'єднання) - це союз суверенних національних держав, територій, що вступили в нього для вирішення певних завдань, зберігаючи при цьому свою незалежність.

КОНФОРМІЗМ (від лат. *conformis* - подібний, відповідний) - пристосовництво, пасивне беззаперечне прийняття існуючих порядків, пануючих ідей і цінностей, стандартів поведінки, норм і правил, безумовне схиляння перед авторитетами.

КОНФРОНТАЦІЯ - протиборство, протиставлення інтересів, принципів тощо.

КОРУПЦІЯ (лат. *corruptio* - підкуп) - злочинна діяльність у сфері політики або державного управління, що полягає у використанні посадовими особами ввірених їм прав та владних можливостей з метою особистого збагачення; підкуп і продажність державних, громадських і політичних діячів, зрощення органів державної влади із структурами організованої злочинності.

КОСМОПОЛІТИЗМ - (від грец. *kosmopolites* - громадянин світу) - ідея та ідеологія «світового громадянства»; принцип ставлення до націй та країни, який базується на розумінні визначних інтересів (загальнолюдських інтересів) та відповідальності за долю людства.

КРИЗА ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ (від грец./Ів- завершення, злам) - заперечення правочинності влади і владних відносин у суспільстві, відмова виконувати розпорядження владних структур, безвладдя.

КРИЗА ПОЛІТИЧНА - тимчасове призупинення чи припинення функціонування окремих елементів або інститутів політичної системи, значне поглиблення й загострення наявних політичних конф-

ліктів, політичної напруженості.

КУЛЬТ ОСОБИ (від лат. *cultus*- шанування, поклоніння) - єдиновладдя тоталітарного типу, безмірне звеличення певної особи, часто релігійного характеру, що означає плазування, сліпе поклоніння «божеству».

Л

ЛЕГІТИМНІСТЬ (від лат. *legitimus* - законний, правомірний)- здатність політичного режиму досягати суспільного визнання й виправдання обраного політичного курсу, винесених ним політичних рішень, кадрових або функціональних змін у структурі влади.

ЛЕЙБОРИЗМ (від англ. *labour*- праця) - ідеологія і політика робітничих партій ряду держав (Австралії, Барбадосу, Великобританії, Нової Зеландії та ін.), засновані на запереченні класової боротьби, прагненні до гармонізації інтересів робітників та підприємців, встановленні класового співробітництва між ними. Ідеологія лейбористських партій будується на засадах соціал-реформізму. Всі вони виходять із можливості перетворення капіталізму в соціалізм виключно мирним шляхом, за допомогою ряду соціальних реформ та поступової демократизації системи і капіталістичної влади.

ЛІБЕРАЛІЗМ (від лат. *liberalis* - вільний) - політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва і демократичних свобод. Згідно з ліберальним ідеалом, мета створення держави - збереження і захист природних прав людини; відносини між людьми повинні мати договірний характер, а верховенство закону є елементом соціального контролю. Вплив держави конституційно обмежений, вона не повинна втручатись в економічне життя суспільства. Політичному стилю лібералізму властиві прагматизм, раціоналізм, меркантилізм. Щонайменше можна виділити три послідовні ступені в розвитку лібералізму: класичний (XVIII-XIX ст.), модернізований або перехідний лібералізм кінця XIX - початку XX ст. (неолібералізм) та сучасний соціальний лібералізм. Більшість партій - прихильників лібералізму (понад 30) у Європі об'єднані в ліберальний Інтернаціонал, створений у 1974 р.

ЛОБІЗМ (від англ. *lobby* - групи тиску) - це групи інтересів, які чинять тиск на органи державної влади для законодавчого чи адміністративного забезпечення своїх інтересів.

економічні, соціальні та культурні права (1966) і Пакту про

М

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА (від лат. *majorite-* більшість) - така виборча система, згідно з якою переможцем є той кандидат, який набрав встановлену законом більшість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні. Тут головним суб'єктом виборів є особа (кандидат). Залежно від способу встановлення переможця виділяють мажоритарну систему абсолютної та відносної більшості. Згідно з мажоритарною системою абсолютної більшості, переможцем є той кандидат, який набрав більше 50% голосів виборців. При мажоритарній системі відносної більшості переможцем стає кандидат, який набрав найбільшу кількість голосів.

Переваги мажоритарної виборчої системи:

- 1) наявність постійного зв'язку між кандидатом і виборцями округу;
- 2) виборці голосують за конкретну людину, яку можуть оцінити;
- 3) потенційний демократизм, оскільки переможця підтримує більшість виборців.

Мажоритарна виборча система має і ряд недоліків:

- 1) значна розбіжність між кількістю отриманих голосів та кількістю депутатських мандатів;
- 2) неврахування голосів значної кількості виборців;
- 3) велика можливість для здійснення тиску на виборців, маніпуляцій та фальсифікацій.

МАКІАВЕЛІЗМ - різновид політичної поведінки, що виправдує будь-які засоби (в тому числі й насильницькі, жорстокі) заради досягнення поставленої мети.

МАНДАТ (від лат. *mandatum* - доручення)

МАРКСИЗМ - одна з найрадикальніших течій європейського соціалізму, яка злилася з комунізмом, доповнивши соціальні гасла боротьби за права людей праці, притаманні всім течіям соціалізму, утопією безкласового комуністичного майбутнього та революційним фанатизмом. Основними постулатами марксизму були: необхідність соціалістичної революції і встановлення диктатури пролетаріату як вищої форми демократії; тотальне усуспільнення засобів виробництва; централізоване планове ведення господарства і усунення ринкових відносин, заперечення соціального, ідеологічного і політичного плюралізму. Марксизм спирався на концепцію диктатури пролетаріату, що була сформульована теоретиками революційного соціалістичного вчення К. Марксом і Ф. Енгельсом. Пролетаріат розглядався як прогресивний клас, здатний покласти край усім формам експлуатації і

насильства. Наприкінці XIX - початку XX ст. радикальний марксизм здобув найбільше визнання в Росії та став ґрунтом для революційних ідей і рухів на її теренах. Реалізація його ідей у практично-політичному сенсі здійснювалась через масове соціальне насильство, повну заборону приватної власності, ринкових відносин, політичної та духовної опозиції. Способи реалізувати марксистську доктрину соціалізму показали її нежиттєздатність і утопізм.

МАСОВА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ-це добровільне, організаційно оформлене членство, об'єднання громадян, створене за їхньою волею для виявлення й задоволення інтересів на засадах самоврядування.

МЕНТАЛІТЕТ (від франц. *mentalite* - склад розуму, світосприйняття) - своєрідний стан, рівень розвитку і спрямованості індивідуальної та групової свідомості, здатність до засвоєння норм, принципів, життєвих орієнтацій, суспільних цінностей та адаптації до умов соціального середовища, можливостей впливу на нього, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.

МЕТОДИ ПОЛІТОЛОГІЇ - сукупність способів здобуття політичних знань, до яких належать: філософські, історичні, загальнонаукові, спеціальні, логічні, емпіричні, соціологічного плюралізму, метод пізнання соціальних явищ тощо. Вибір конкретних методів та їхнє пріоритетне використання залежить як від якостей досліджуваного об'єкта, так і від тих конкретних завдань, які ставить перед собою дослідник.

МЕТОДОЛОГІЧНА БАЗА ПОЛІТОЛОГІЇ - філософське обґрунтування природи політики, політологічні теорії середнього рівня, методи політики.

МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ (грец *metodos* - шлях і *logos*- слово, вчення) - система принципів та засобів побудови політичних теорій, різних рівнів систематизації політичних знань, а також емпіричних досліджень на рівні конкретного (політологічного) аналізу. Як наука, політологія використовує практично всі методисоціальних наук - філософський, загальнонауковий, спеціальний.

МИРОТВОРЧІ ОПЕРАЦІЇ - втручання третьої сторони, щоб розділити і примирити учасників конфлікту. ООН здійснює миротворчі операції від 1948 р., коли відправила військових спостерігачів до Кашміру і на Близький Схід. Минуло більше 50-ти років, а миротворчі й досі перебувають в цих регіонах. Кількість миротворчих організацій ООН різко зросла, коли закінчилася «холодна війна», зокрема їх здійснювали в Сомалі, Руанді, на Балканах і в Кувейті, Іраку та ін. Миротворчі операції полягають у розміщенні збройних формувань, які зобов'язані наглядати за виконанням угод про припинення вогню і бути

буфером між учасниками бойових дій. На даний час точаться дискусії, якою мірою миротворчі сили можуть або повинні брати участь в активній підтримці припинення вогню. Мова йде про можливість і практичність нейтрального втручання та про рівновагу між статус-кво і діями миротворчих сил з метою змінити стратегічну ситуацію, щоб збільшити перспективи розв'язання конфлікту.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА БАЗА БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ - Конвенція «Про попередження і покарання тероризму» (1937); Конвенція «Про злочини та деякі інші акти, що здійснюються на борту повітряних суден» (1963); Конвенція «Про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден» (1970); Конвенція «Про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства» (1988); Конвенція «Про захоплення заручників» (1979); Вашингтонська Конвенція «Про попередження і покарання актів тероризму, що набирають форми міжнародно значущих злочинів проти особистості і пов'язаного з цим вимагання» (1971); «Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом» (1997); «Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом» (1997); «Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму» (1999).

МІЛІТАРИЗАЦІЯ (від лат. *militaris* - воєнний) - 1) підпорядкування економічного, політичного і громадського життя держави головним чином для підготовки загарбницьких воєн, придушення опозиційних до існуючого режиму рухів; 2) перенесення форм і методів військової організації на сферу цивільних відносин; 3) створення воєнної економіки в мирний час; 4) виховання населення у військовому дусі. Основу мілітаризованої політики складають збройні сили з відповідною базою оснащення і комплектації, а також розгалужена інфраструктура військового керівництва й органів забезпечення здійснення зазначеної політики. Мілітаризація суперечить сучасному розвитку світового співробітництва і стоїть на перешкоді створення всезагальної системи міжнародної безпеки.

оборони особливо важливих об'єктів. У межах своїх повноважень МВС України організовує виконання актів законодавства України і здійснює контроль за їх реалізацією. Згідно з Указом Президента України «Про положення про Міністерство внутрішніх справ України», основними завданнями МВС є: організація і координація діяльності органів внутрішніх справ щодо захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охорони громадського порядку і забезпечення громадської безпеки; розроблення та реалізація державної політики щодо боротьби із злочинністю; забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування, вживання заходів до усунення причин і

умов, що сприяють вчиненню правопорушень; розшук осіб, що вчинили злочин; організація оборони і

МОНАРХІЯ (від грец. *monarchi* - єдиновладдя, єдинокоронація) - форма правління, за якої державна влада цілком або частково зосереджена в руках одноосібного глави держави - монарха, здіблого спадкоємного. Монархія як форма правління має кілька різновидів. *Абсолютна* монархія передбачає всевладдя глави держави (короля, імператора) й відсутність конституційного ладу. Ця форма правління була поширена в добу феодалізму й нині у розвинутих країнах не існує. *Конституційна* монархія обмежує повноваження глави держави конституцією.

Н

НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН - передбачений конституцією або конституційними законами правовий режим діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, котрий тимчасово допускає обмеження в здійсненні окремих прав і свобод людини і громадянина та прав юридичних осіб, а також покладає на них додаткові обов'язки.

НАРАДА З БЕЗПЕКИ ТА СПІВПРАЦІ У ЄВРОПІ (НБСЕ) - у 1995 р. стала Організацією (ОБСЕ). НБСЕ відбувалася у Гельсінкі 1975 р., де в засіданні брали участь всі члени НАТО, Варшавського договору і нейтральні держави Європи. До Завершального акту НБСЕ увійшли декларація принципів взаємовідносин між державами і 3 групи сфер, на які поширювалися домовленості: 1) заходи зміцнення довіри; 2) економічна та інша співпраця; 3) співпраця в гуманітарній галузі та у сфері захисту прав людини. На довгий час членство в ОБСЕ поширилось на 55 країн. Головна роль ОБСЕ тепер полягає в сприянні ліберальній демократії в Східній Європі та розвитку Центру розв'язання криз у Празі. ОБСЕ становить елемент нової архітектури європейської безпеки, однак консенсусна природа не дає їй змоги відігравати провідну роль у розвитку заходів безпеки для Східної Європи.

НАРОД - історично змінна спільність соціальних груп, яка включає в себе на різних етапах історії класи і прошарки, що беруть участь у вирішенні проблем суспільного розвитку; все населення певного політико-географічного середовища (країни).

НАРОДНИЦТВО - ідеологія та суспільно-політичний рух української інтелігенції в другій половині XIX ст. Прихильники народництва (М. Костомаров, А. Антонович, М. Драгоманов) виступали проти кріпацтва, капіталізму, відстоювали ідею знищення самодержавства. Ідеалом українських народників була Україна «без холопа і пана», Україна запорізького козацтва. В умовах російського шовінізму і

царських репресій народництво в Україні мало переважно культурницький, неполітичний характер. Відійшовши від республіканських ідей кирило-мефодіївців, українські народники головну увагу зосередили на відродженні української мови, літератури, освіти, історії тощо. Представники народницького напрямку міжвоєнного періоду (М. Грушевський, Р. Лашенко, С. Шелухін) вважали найвищим критерієм історичної оцінки народний добробут і народоправство, вони досліджували історію українського народу як окремої культурно-етнічної одиниці, обґрунтовували політико-правові підстави української державності, розглядали ідею можливих федеративних об'єднань України з тими країнами, з якими вона підтримувала історичні зв'язки. Виділили основні засади, на яких має будуватися українська державність: народоправство, демократизм, безкласовість.

НАЦИЗМ - назва німецького фашизму, що походить від назви Націонал-соціалістичної робітничої партії в Німеччині, котра була утворена 1919 р. в умовах загальної кризи, в якій перебувала країна (як і інші західноєвропейські країни) після Першої світової війни. Засновники партії дали їй таку назву з демагогічною метою, прагнучи розширити її соціальну базу.

НАЦІОНАЛІЗМ (від лат. *nation* - народ) - теорія і практика етнічних соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на сомоідентифікації нації у розв'язанні політичних, державних, економічних, соціокультурних потреб суспільного розвитку і які реалізуються у формах діяльності, зумовлених рівнем розвитку країни, традиціями, станом суспільної психології та специфікою довколишнього соціосередовища. Така самоідентифікація відбувається на двох рівнях - етнічному і національному. Залежно від домінування якісних рис лише одного з них, може проявитися як націоналізм агресивний, руйнівний, зоологічний або ж як націоналізм творчий, прогресивний, який здатний створити сприятливі умови суспільного поступу.

НАЦІОНАЛІЗМ ІНТЕГРАЛЬНИЙ - підвид праворадикального націоналізму, що ставить цілі нації вище інтересів окремих її представників, сповідує цінності сили, енергії, елітарності і готовий до використання збройної боротьби, покладаючись на гасло «мета виправдовує засоби».

НАЦІОНАЛІЗМ УКРАЇНСЬКИЙ - це програма національно-визвольного, політичного руху української нації до державної і загалом національної незалежності; вчення, доктрина про шляхи і методи будівництва української держави.

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА - це політичне суспільство, що існує в певних кордонах, утворилось внаслідок політичного самовизначення окремого етносу (або політичного народу), що консолідується

у політичну націю, здобуває незалежність і створює суверенну владу на етнічній території.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ - це синтез духовного буття і духовної творчості народу, сконцентрована національна свідомість, вираз уявлень націй про спосіб і головний напрям власного самоствердження, про те, як і заради чого вона існує, яке її місце серед інших народів, в чому її специфіка і цінність для людської цивілізації. Це дух нації, комплекс її світоглядних установ, специфіка релігійної свідомості, естетичні цінності, психологічний характер, менталітет, що історично склалися у даного етносу; національне розуміння соціальної справедливості, утвердження власної держави.

Національна ідея формується під впливом традицій, культури, усього середовища національного буття народу.

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ - це сукупність поглядів, знань, оцінок, ідеалів, які відображають специфічний зміст, рівень і особливості уявлень членів національно-етнічної спільноти про минуле, сучасне і майбутнє свого розвитку, про місце і призначення серед інших спільнот, а також характер взаємовідносин з ними.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС - це історично змінна система основних внутрішніх і зовнішніх інтересів нації, які реалізуються без компромісу.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР - це сукупність найбільш стійких, основних для даної національної спільноти особливостей сприйняття навколишнього світу, форм реакції на цього. Перш за все національний характер являє собою певну сукупність емоційно чутливих проявів, які виявляються в емоціях, відчуттях, настроях і способах емоційно-чуттєвого освоєння світу; у швидкостях, інтенсивності реакції на певні події, що проявляються, зокрема, у національному темпераменті людей.

НАЦІЯ (від лат. *natio* - народ) - модерна етнополітична спільнота, якій притаманний високий рівень консолідації та самоусвідомлення, спільна культура, включеність в політичне життя, наявність або прагнення до утворення власної держави. Нація - це історична спільність людей, що об'єднується спільною територією, власною політичною організацією (державою), єдиним економічним простором, особливістю духовного, психічного життя, культури, мови та характеру.

НАЦІЯ ЕТНІЧНА - спільнота з політизованою свідомістю, джерелом ідентичності якої є її етнокультурна окремішність.

НАЦІЯ ПОЛІТИЧНА - державний народ, національна ідентичність якого формується на підставі громадянства, належність до певної держави, схвалення її найголовніших політичних цінностей.

НЕЛЕГІТИМНА ЕЛІТА - політична еліта, яка здійснює владу без згоди мас переважно методами насильства і примусу.

НЕПРЯМІ ВИБОРИ - такі вибори, при застосуванні яких виборці обирають представників влади не безпосередньо, а з допомогою колегії виборців.

О

ОДНОПАРТІЙНА СИСТЕМА - тип партійної системи, що складається з представників однієї політичної партії; неконкурентний тип партійної системи, що складається з представників або членів однієї політичної партії. Така система існувала в СРСР (20-90 рр. XX ст.), деяких інших соціалістичних державах. На сучасному етапі поширена в постколоніальних державах, де поки що не сформувалися сучасна розвинена соціальна структура і відповідний їй політичний плюралізм.

ОЛІГАРХІЯ (від грец. *oligarchia*- влада небагатьох) - політичне та економічне панування, влада. Правління невеликої групи людей, а також сама правляча група. Розрізняють олігархію аристократичну і фінансову.

ОПОЗИЦІЯ (від лат. *oppositio* - протиставлення) - протидія, опір певній політиці, політичній дії; організація, партія, група, особа, які виступають проти панівної думки, уряду, системи влади, конституції, політичної системи в цілому; будь-яка політично організована група, що протистоїть урядові, критикує його і прагне здобути владу, легальна (узаконена) та активно діюча опозиція - одна з головних ознак демократичного ладу.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН) - найбільша й найважливіша міжнародна організація, створена 1945 р. державами антифашистської коаліції внаслідок розгрому сил агресії та фашизму в Другій світовій війні. Статут ООН набрав чинності 24.10.1945 р. і був підписаний 51-ою країною, в т.ч. й Україною як однією з держав-засновниць.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНОГО ДОГОВОРУ (North Atlantic Treaty Organization), НАТО (NATO) - наддержавне військово-політичне об'єднання країн Західної та Центральної Європи й Північної Америки. Юридичною основою альянсу став ініційований США Північноатлантичний договір 1949 р. підписаний у м. Вашингтоні. У 2008 р. альянс складала 26 країн: Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика

Британія, Сполучені Штати Америки.

Північноатлантичний альянс був створений на основі договору між країнами-членами, кожна з яких приєдналась до нього добровільно після публічного обговорення і відповідного парламентського процесу. З часу свого створення, більше півстоліття тому, НАТО була зосереджена на забезпеченні оборони і безпеки своїх країн-членів як політичними, так військовими засобами. НАТО розглядає напад на одну або декілька членів як напад на усіх.

Це міжнародна організація, кожен член якої зберігає свій суверенітет. Усі рішення в НАТО приймаються спільно на основі консенсусу. Найважливішим органом прийняття є Північноатлантична рада, в якій беруть участь представники усіх країн-членів альянсу на рівні послів, міністрів або глав держав та урядів.

ОХЛОКРАТІЯ (від грец. *ochos* - натовп, *cratos* - влада) - тимчасове або більш-менш тривале домінування в політичному житті суспільства впливу натовпу, юрби, маси; один із способів здійснення політичної влади, що суттєво доповнює кризові політичні режими. Охлократичні прояви притаманні суспільству, яке переживає кризовий стан.

II

ПАРЛАМЕНТ (від. лат. *parlare* - розмовляти, говорити; англ. *parliament*, нім. *parlament*, франц. *parlement*) - найвищий виборний законодавчий орган, що здійснює представництво основних соціально та і політично активних груп населення. У деяких країнах парламенти мають специфічні назви: конгрес - у США, кортеси - в Іспанії, стортинг - у Норвегії, сейм - у Польщі, кнесет - в Ізраїлі, альтинг - в Ісландії та ін. Парламенти складаються з депутатів, які переважно обираються, іноді представництво у парламенті частково здійснюється шляхом призначення. Розрізняють одно- та двопалатні парламенти. Останні мають верхню та нижню палати. Верхня, як правило, представляє складові частини території країни і формується різними способами (вибори, призначення, спадкоємність), має менший обсяг прав, ніж нижня палата, яка представляє всю націю в цілому. Як основному виразникові волі суспільства, парламенту властиві такі функції: законодавча творчість, контроль над фінансами держави, контроль над урядом. Час повноважень парламенту визначається Конституцією держави або спеціальним законом.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ (від англ. *parliament*, нім. *parlament*, франц. *parlement* - парламент) - система представницьких органів влади, яка полягає у розподілі функції законодавчих і виконавчих органів і в якій вирішальну роль відіграє парламент як постійно діючий пред-

ставницький орган влади. Парламентаризм являє собою широке за змістом поняття, котре охоплює і форму організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, і механізм взаємодії парламенту з інститутами виконавчої і судової влади, і систему взаємодії держави і суспільства.

ПАРЛАМЕНТСЬКА МОНАРХІЯ - форма державного управління,

ПАСИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО - право громадян бути обраними на виборні посади в державі. В Україні при виборах до парламенту пасивним виборчим правом володіють всі громадяни, які на день виборів досягли двадцять одного року, мають право голосу, проживають на території України протягом останніх п'яти років і не мають судимості за вчинення умисного злочину (або ця судимість погашена і знята у встановленому законом порядку). На виборах Президента України пасивним виборчим правом володіють всі громадяни України, які досягли тридцяти п'яти років, мають право голосу, проживають на території України протягом останніх десяти років та володіють державною мовою.

ПАЦИФІЗМ (від лат. *pacificus*- миротворчий) - світова громадська ліберально-демократична течія, яка сповідує пасивні методи збереження миру, вважає головним засобом запобігання війнам засудження їх аморального, антигуманного характеру; один з напрямів антивоєнного руху, представники якого виступають проти будь-яких воєн, незалежно від того, який вони мають характер і мету.

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА - це система виправних закладів, основним завданням яких є виправлення засуджених, повернення їх до суспільства, а також запобігання вчиненню нових злочинів шляхом заохочення правової поведінки.

ПЛЕБІСЦИТ (від лат. *plebs*- простолюди і *scitum* - рішення, постанови) - всезагальне опитування громадян з метою вивчити їхню думку, волю й позицію щодо якогось спільного і важливого питання.

ПЛУТОКРАТІЯ (від грец. *plutos* - багатство, *kratos*- влада) - влада багатих; панування грошей; політичний лад, при якому влада зосереджується в руках небагатих, тобто олігархії, багатих; купка найбагатших представників панівного класу.

ПЛЮРАЛІЗМ (від лат. *pluralis* - множинний) - принцип суспільно-політичного й соціального розвитку, що впливає з існування декількох незалежних начал політичних знань і розуміння буття; система влади, заснована на взаємодії та протилежності дій політичних партій і громадсько-політичних організацій.

ПОЛІТИКА (від грец. *politike* - мистецтво управляти державою, державні та суспільні справи) - одна з найважливіших сфер діяльності

суспільства: діяльність суспільних груп та індивідів, спрямована на усвідомлення, захист та реалізацію своїх інтересів через використання інститутів влади; діяльність осіб, мікро- і макрогруп та інститутів для отримання, реалізації влади; система відносин у суспільстві для урегулювання нормованої ієрархії підпорядкування.

ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА - форма політичних відносин між суб'єктами політики, спрямованих на досягнення міцних позицій у системі владарювання, впливу на владу шляхом реалізації своєї політичної волі.

ПОЛІТИЧНА ВЛАДА - здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і політичну поведінку людей та їхніх об'єднань з допомогою будь-яких засобів - волі, авторитету, права, насильства; центральні, організаційні й регулятивно-контрольні засади політики.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ - специфічна форма активного ставлення людей до свого суспільного середовища, яка має на меті целеспрямоване його регулювання та перетворення за допомогою фактора влади.

ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ (від грец *idea* - поняття і *logos* - думка, розум, учення) - система ідей та поглядів на політичне життя, яка відображає світогляд, інтереси, ідеали суб'єктів політики (індивідів, націй, класів, політичних партій, політичних еліт та лідерів, громадських рухів і т.д.).

Політична ідеологія може розглядатися як форма суспільної свідомості й як явище культури. Як елемент культури, політична ідеологія є продуктом соціально-політичної діяльності людей, їх духовного виробництва. Але її специфіка полягає в тому, що вона створюється діяльністю певних верств - ідеологів, політиків, вчених. Народні маси, соціальні спільноти безпосередньо не створюють ідеології, проте їхні інтереси, уявлення про суспільно-політичне життя є поживним ґрунтом для її формування. Структурно політична ідеологія складається з політичних теорій та ідей, суспільно-політичних ідеалів, цінностей, концепцій політичного розвитку і політичних програм, політичних символів тощо. Політична ідеологія більш упереджена, ніж політична наука, і може містити в собі хибні уявлення про політичні процеси, відносини і стан політичного життя, що проявляється в політичних міфах, утопіях.

ПОЛІТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ (від лат. *revolutio* - поворот, переворот) - це суспільний рух і переворот, що ставлять за мету повалення старого ладу, встановлення нового режиму шляхом насильницького завоювання політичної влади.

ПОЛІТИЧНА РЕФОРМА (від лат. *reformare* - перетворювати)

- перетворення, зміна, переустрій політичного життя (порядків, інститутів, установ), що здійснюються в основному без змін основ існуючого ладу.

ПОЛІТИЧНА СВІДОМІСТЬ - це опосередковане відображення політичного життя суспільства, суттю якого є проблеми влади, формування, розвиток і задоволення інтересів та потреб політичних суб'єктів; сукупність поглядів, оцінок, установок, які, відображаючи політико-владні відносини, набувають відносної самостійності. Політична свідомість є сукупністю почуттєвих і раціональних, емпіричних і теоретичних, ціннісних і нормативних, усвідомлених та підсвідомих уявлень про політичне життя, які визначають ставлення народу до влади і поведінку останньої.

ПОЛІТИЧНИЙ ПЕРЕВОРОТ - форма насильницької або ненасильницької зміни політичної влади, в результаті якої політичне управління держави переходить до рук нових політичних сил.

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ (від. франц. *regime* - управління) - це спосіб функціонування державної влади, певна система методів і прийомів її здійснення що має такі якісні характеристики: ставлення державної влади до правових підстав своєї діяльності, принципи її взаємовідносин з громадянським суспільством, можливості для реалізації людських прав і політичних свобод у суспільстві, правовий статус, особливості. Саме виходячи з указаних характеристик, 1982 р. відомий англійський політолог П. Уошбурн запропонував переконливу типологію політичних режимів, поділивши їх на демократичні і недемократичні.

на політичний процес).

ПОЛІТОЛОГІЯ (від. грец. *politika* - політика, державні та суспільні справи і *logos* - слово, поняття, вчення) - наука, об'єктом якої є політика та її взаємовідносини з особистістю і суспільством, котра займає одне з провідних місць в сучасному суспільствознавстві.

З 1949 р. створена та діє Міжнародна асоціація політичних наук (МАПН); з 1990 р. політологія вводиться як навчальна дисципліна у вищих навчальних закладах України. Перша кафедра політології виникла у Львівському державному політехнічному інституті.

ПОПУЛІЗМ (від лат. *populus* - народ) - схильність політиків домагатися визнання їхньої громадської діяльності, популярності, вдаючись до простих, прийнятних для населення аргументів та пропозицій, уникаючи непопулярних, але необхідних заходів щодо вирішення суспільних проблем.

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ - цілеспрямований, систематичний вплив на свідомість і поведінку людини з боку держави, громадських організацій, окремих громадян з метою формування позитивних уяв-

лень, поглядів, ціннісних орієнтацій, настанов, що забезпечують дотримання, виконання і використання юридичних норм.

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ - державні органи, що забезпечують реалізацію її правоохоронної функції. В Законі України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» подано перелік правоохоронних органів, до яких належать:

- органи прокуратури;
- органи внутрішніх справ;
- органи служби безпеки;
- органи військової служби правопорядку у Збройних силах України; митні органи;
- органи охорони державного кордону;
- органи й установи виконання покарань;
- органи державної податкової служби;
- органи державної контрольно-ревізійної служби;
- органи рибоохорони;
- органи державної лісової охорони;
- інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА - форма державного правління, що характеризується такими ознаками: формування уряду президентом; підзвітність уряду президентові; всенародні вибори президента; максимально чіткий поділ влади; відповідальність президента за рішення вищих виконавчих органів влади. Вперше створена в США.

ПРОПОРЦІЙНА ВИБОРЧА СИСТЕМА (лат. *proportionalis*-співмірний) - така система виборів, при якій мандати розподіляються між списками політичних партій (блоків) пропорційно до кількості отриманих голосів.

ПРЯМА ДЕМОКРАТІЯ - система врядування, за якої правом і обов'язком усіх громадян є участь у прийнятті важливих політичних рішень, управлінні державою. Найвідоміші приклади існування прямої демократії демонстрували стародавні грецькі міста-поліси. В умовах представницької демократії вона репрезентована інститутами плебісцитів, референдумів тощо.

ПРЯМІ ВИБОРИ - така процедура формування виборних органів, при якій представники до органів державної влади обираються безпосередньо виборцями.

Р

РАДА БЕЗПЕКИ - один з головних органів Організації

Об'єднаних Націй. Спочатку вона складалася із одинадцяти членів. У 1965 р. кількість членів збільшилась до п'ятнадцяти, з яких п'ять (Китай, США, Франція, Росія, Англія) є постійними, а решту Генеральна Асамблея обирає терміном на два роки. У 1991 р. Росія зайняла місце Радянського Союзу. На Раді Безпеки ООН лежить основна відповідальність із збереження міжнародного миру та безпеки. Вона може діяти лише за згодою всіх п'яти постійних членів, кожен з яких має право вето.

РАДИКАЛІЗМ (від лат. *radicalis*- докорінний) - політична течія, яка обстоює розрив з визнаною традицією, виступає за рішучі методи у вирішенні питань політичної теорії і політичної практики, не змінюючи соціально-економічних основ суспільного ладу.

РАСИЗМ - політична ідеологія та практика, згідно з якими людські раси біологічно і психічно нерівноцінні, внаслідок чого існують так звані «вищі раси», начебто здатні завдяки своїм кращим природним біологічним якостям досягати вершин культури і цивілізації, та «нижчі раси», які не здатні до культурного прогресу і приречені на вічне животіння. Найбільш завершений вигляд такі «теоретичні» пошуки знайшли в роботі французького соціолога А. Гобіно «Досвід про первісність людських рас» (1853-1855). Він висуває концепцію «арійської раси» як такої, що грає провідну роль в розвитку світової культури і цивілізації. В найбільш чистому вигляді ця раса, на його думку, зустрічається серед північних германців. Взявши на озброєння ці погляди, німецький фашизм здійснив страхітливі злочини (див. *Голокост*) як у власній країні, так і на окупованих ним землях. Обґрунтуванням людиноненавистницької практики расизму слугували також концепції полігенезу (походження різних людських рас від різних видів мавп США) та евгеніки (вчення про закони наслідування обдарованості і обмеження передачі негативних рис майбутнім поколінням).

Расизм тривалий час був офіційною ідеологією правлячого прошарку Південно-Африканської Республіки.

В Україні пропаганда расизму заборонена законом.

РЕСПУБЛІКА (від дат. - *respublica*- суспільна справа, держава) - форма правління, за якої вся влада в державі належить обраним на визначений термін представницьким органам влади, за якої відсутнім є інститут правлячої династії

Окрім «чистих» форм президентської республіки (США) і парламентської республіки (ФРН, Італія), існують «змішані» форми республіки (Франція), що мають певні ознаки як першої, так і другої з зазначених вище «чистих» форм.

РЕФЕРЕНДУМ (від лат. *referendum* - те, що має бути повідом-

лене) - спосіб прийняття законів чи інших рішень з найважливіших питань суспільного життя прямим волевиявленням громадян через усенародне голосування.

РИМСЬКИЙ КЛУБ - міжнародна неурядова організація, створена у квітні 1968 р. у Римі групою вчених-гуманістів, представників національних та міжнародних організацій з метою формування нового розуміння глобальних проблем сучасності.

С

СЕПАРАТИЗМ (від франц. *separatisme*, лат. *separatus* - окремий) - рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, релігійними чи мовними ознаками.

СИЛИ ШВИДКОГО РЕАГУВАННЯ - спеціальні підрозділи сил швидкого розгортання («сили, потрібні за надзвичайних ситуацій»). На зустрічі в Гельсінкі 1999 р. лідери Європейського Союзу вирішили створити Європейські сили швидкого реагування. Ці сили мали бути сформовані 2003 р. Країни ЄС зобов'язалися створити військо у 60000 чоловік, яке можна було б розгорнути за 60 днів на період до одного року. Сили швидкого реагування мали забезпечувати власну боєздатність ЄС і виконувати різноманітні завдання: від гуманітарних і рятувальних місій до миротворчих операцій. Сили швидкого реагування мали діяти там, де не передбачалося застосовувати військові формування організації НАТО.

СІОНІЗМ (від назви гори Сіон поблизу Єрусалима) - і політичний рух, що виник наприкінці XIX ст. у середовищі східноєвропейських євреїв, а згодом поширився в західноєвропейському та американському єврействі. Поява політичної програми сіонізму була пов'язана з брошурою австрійського художника Т. Герцля «Єврейська держава» (1896), у якій були сформульовані основоположні тези доктрини сіонізму: про існування в світі «єдиного єврейського народу», про його виключну роль у світовій історії, про необхідність його «концентрації» на одній території, про «одвічність антисемітизму» і т.д.

Основна ідея сіонізму полягала в утворенні єврейської держави в Палестині (хоча розглядались і ін. варіанти: угандійський, аргентинський проекти і т. ін.). Діаспоральний стан єврейського життя розглядався як вигнання (галут), котре мало бути ліквідоване шляхом переселення всіх чи більшості євреїв у власну державу. На досягнення цієї мети спрямовувалась діяльність сіоністських організацій: від пропаганди і надання допомоги переселенцям до збройної боротьби. Орієнтація на масове повернення євреїв знайшла відбиття в ізраїльському

законодавстві, зокрема в «Законі про повернення» (1952).

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЗМ - ідейно-політична течія, що відмовилась від ідеї класової боротьби та пролетарської революції і стала покладатися на еволюційний рух у напрямку все більшої соціальної справедливості та рівних можливостей громадян.

СОЦІАЛІЗМ (від франц. *socialisme*, лат. *socialis* - суспільний) - одна з найпопулярніших ідейно-політичних течій XIX-XX ст. Сформувалась і поширилась у XIX ст. як реагування на односторонність лібералізму. В основі соціології лежить вирішення соціального питання: захисту соціальних прав трудового населення, поліпшення їх матеріального становища; розширення сфери демократії, розповсюдження її принципів на все населення, разом із незаможною його частиною. Поняття демократії є визначальним в доктрині соціалізму. Демократія є надкласовим явищем, включає гарантоване право на приватне життя, захищає від свавільного втручання держави. Основними ідеями є свобода думки, організації, віросповідання, загальності виборів, право на культурну автономію національних меншостей, незалежність суддів, право на опозицію. Виділяють два найвідоміших доктринальних різновиди соціалізму: революційний марксизм (марксизм-ленінізм) і соціал-демократизм.

- підвищення кваліфікації;
- соціальне обслуговування інвалідів;
- активна політика на ринку праці;
- тендерна політика тощо.

СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ (СНД) - міжнародно-політичне утворення, котре виникло згідно з Угодою про створення Співдружності Незалежних Держав від 8 грудня 1991 р. та Протоколом до неї від 21 грудня 1991 р. За станом на травень 1995 р., до складу СНД входить 12 держав-учасниць, а саме: Азербайджанська Республіка, Республіка Беларусь, Республіка Грузія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Туркменистан, Республіка Узбекистан і Україна.

СТАН ВІЙНИ - відносини держав з моменту оголошення війни між ними або фактичного початку військових дій до їх закінчення. Виражається у прагненні дипломатичних, торгових і фінансових стосунків, конфіскації державної власності приватника (за винятком дипломатичних представників), реалізації торгових суден, інтернуванні тощо. Основною правовою формою припинення стану війни є мирний договір.

СУБ'ЄКТ ПОЛІТИКИ - особистість, організація чи суспільна група, яка здатна створити політику, тобто постійно і відносно самос-

тійно брати участь у політичному житті відповідно до своїх інтересів, впливати на становище та поведінку інших, викликати своїми діями важливі зміни в політичних відносинах.

СУВЕРЕНІТЕТ (франц. *souverainite*- верховна влада) - незалежне від будь-яких сил, обставин і осіб верховенство; незалежність держави в зовнішніх і внутрішніх справах. Розрізняють два аспекти поняття «суверенітет» - внутрішній і зовнішній. Під внутрішнім аспектом розуміється можливість держави розпоряджатися своєю територією і ресурсами, а також видавати закони й примушувати підданих до їх виконання. Зовнішній аспект ототожнюється з можливістю держави проводити незалежну політику, встановлювати дипломатичні відносини з іншими державами, оголошувати їм війну або заключати мир тощо.

Т

ТАЛІБАН - сунітський рух консервативно-фундаменталістського типу, що виник в Афганістані у 1994 році. Рух «Талібан» сформувався серед пуштунських племен і об'єднав усі пуштунські сили, навіть колишніх комуністів, які не сприйняли захоплення Кабулу у 1992 році етнічною коаліцією з півночі країни (таджики, узбеки, назарійці). Значну фінансову підтримку рух отримував від Саудівської Аравії та Пакистану. Пізніше перетворився у незалежне ісламістське угруповання.

ТЕОКРАТІЯ (від грец. *teos*- бог, *kratos*- влада) - форма державного правління, при якій політична влада належить духовенству, глава церковної ієрархії наділений вищою духовною і світською владою.

1) теологічна теорія, що виводить державну владу від Бога;

ТЕРОРИЗМ (від лат. *terror* - жах, страх) - ведення політичної боротьби із застосуванням (або погрозою застосування) насильства, методів залякування, фізичної розправи, політичних убивств, придушення конкурентів, провокацій. Терористичну діяльність можуть здійснювати терористи-одинаки, терористичні групи, організації, міжнародні організації за підтримки певних держав.

Тероризм має на меті порушення основ держави, насадження атмосфери паралізуючого жаху та песимізму.

духовні права та свободи особи: право на освіту, свобода літературної, художньої, наукової та технічної творчості, право на результати інтелектуальної, творчої діяльності.

ТИРАНІЯ - один із видів влади у Стародавній Греції; пов'язана з незаконним здобуттям влади, порушенням чинних законів і традицій, що регламентують механізми приходу до влади; влада однієї людини, що здійснюється беззаконно, в особистих інтересах правителя.

ТИТУЛЬНИЙ ЕТНОС - термін, яким означають народ, що дав найменування тому чи іншому державному утворенню (напр., німці в Німеччині, поляки в Польщі, українці в Україні).

ТОТАЛІТАРИЗМ (від лат. *totalis*- весь, цілий, повний) - певна соціальна система і політичний режим, які характеризуються насильницьким політичним, економічним та ідеологічним пануванням правлячої еліти, організованої в цілісний бюрократичний партійно-державний апарат, очолюваний вождем (фюрером, дуче, кауділіо); тотальним контролем над суспільством і особистістю; нічим не обмеженим втручанням в усі сфери життя громадян.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОСТКОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ - процес докорінних перетворень у політичних і соціально-економічних системах посткомуністичних суспільств у процесі їх демократизації.

В залежності від темпів демократичних і ринкових перетворень, дослідники виділяють чотири групи країн. До першої належать Чехія, Польща, Угорщина, Естонія і Словенія; до другої - Словаччина, Хорватія, Латвія, Литва, Румунія, Болгарія; до третьої - Азербайджан, Грузія, Вірменія, Казахстан, Росія, Узбекистан, Україна; до четвертої групи входять Албанія, Боснія, Сербія, Македонія, Молдова, Таджикистан.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА (від лат. *unitar-* єдність) - форма державного устрою, яка базується на зверхності суверенітету єдиної держави над адміністративно-територіальними або національно - територіальними одиницями (областями, департаментами, префектурами, провінціями тощо), на які вона поділена і які не мають статусу державного утворення.

Унітарні держави поділяються на дві великі групи: централізовані та децентралізовані. До перших належать такі, в яких підпорядкування периферійних (регіональних) органів влади здійснюється за допомогою посадових осіб, призначених з центру (монархом, президентом тощо). Класичними прикладами таких держав є Норвегія, Швеція, Фінляндія. Децентралізованими унітарними державами є ті, в яких периферійні (регіональні) органи влади формуються незалежно від центру і діють більш розкуто і самостійно, зазвичай під наглядом вищих урядових інституцій і в рамках наділених повноважень: Велика Британія, Нова Зеландія, Японія.

Ф

ФАШИЗМ (від італ. *fascismo* - пучок, кулак, об'єднання) - крайня антидемократична радикальна екстремістська політична течія, яка тяжіє до встановлення терористичної диктатури; терористична диктатура ультраправих сил; ідеологія і політична практика, що ґрун-

тується на сукупності міфологічних та ірраціональних ідей і вірувань: расової виключності, антидемократизму, антисемітизму, сповідує ідеали вождизму й етатизму, обґрунтовує прагнення до територіальної експансії. Головним знаряддям внутрішньої і зовнішньої політики були терор, насильство, війна.

(Італія, Іспанія, Румунія, Угорщина та інші) становили:

X

ХУНТА (від ісп. *junta*- рада) - у сучасному значенні це слово означає військову раду, що править країною після державного перевороту до відновлення конституційного ладу. В країнах Латинської Америки хунти, як правило, формують командири армії, військово-повітряних сил та військово-морського флоту.

III

ШОВІНІЗМ (від франц. *chauvinisme*) - надмірний патріотизм з покладаннями надії на військову силу; ультра націоналізм з елементами авторитаризму. Слово походить від імені французького солдата Миколи Шовена (Chauvin), який, задовольняючись мінімумом благ, відрізнявся божевільною прихильністю до Наполеона Бонапарта, а потім підніс його до культу. Подібний умонастрій розділявся ветеранами «великої армії». Пізніше термін «шовінізм» почав застосовуватися для позначення прихильності щодо ідеї військової переваги якої-небудь нації або держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нормативно-правові акти

1. Декларація про державний суверенітет України: Декларація Верховної Рада УРСР № 55-ХІІ від 16.07.1990 (Документ 55-12, поточна редакція - від 16.07.1990) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
2. Загальна Декларація прав людини (Прийнята і проголошена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН) [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf>.
3. Конституція України. Суми: ТОВ «ВВП Нотіс», 2018. 56 с.
4. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI . Офіційний вісник України. Збірник нормативно-правових актів. Офіційне видання. Київ, № 97. 23 грудня 2011 року. С. 16-108.
5. Про вибори Президента України: Закон України. К.: Концерн Видавничий дім «ІнЮре», 2004. 132 с.
6. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.08.2012 р. Із наступними змінами та доповненнями. Відомості Верховної Ради України (Редакція від 19.07.2017, підстава 1982) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.
7. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України № 975-IV від 19.06.2003 (Документ 975-15, чинний, поточна редакція - від 07.12.2017, підстава 2213-19) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/975-1>.
8. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України № 2411-VI від 01.07.2010 (Документ 2411-17, чинний, поточна редакція - від 30.11.2017, підстава 2180-19) [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

9. Про міжнародні договори України: Закон України № 1906-IV від 29.06.2004 (Документ 1906-15, чинний, поточна редакція - від 20.07.2014, підстава 1323-18) [Електронний ресурс].

Режим

доступу:

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

10. Про оборону України: Закон України № 1932-XII від 06.12.1991

(Документ 1932-12, чинний, поточна редакція - 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс].

Режим доступу:

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

11. Про основи національної безпеки України: Закон України № 964-IV від 19.06.2003 (Документ 964-15, чинний, поточна редакція - від 09.05.2018, підстава 2163-19) [Електронний ресурс].

Режим

доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

12. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради України, Акт № 1427-XII від 24.08.1991 (Документ 142712, поточна редакція - від 24.08.1991) [Електронний ресурс].

Режим

доступу:

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.

13. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України № 183/98-ВР від 05.03.1998 (Документ 183/98-вр, чинний, поточна редакція - від 31.12.2014, підстава 43-19) [Електронний ресурс].

- Режим доступу:

<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>.

14. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України № 10 від 18.01.2018 (Документ 2268-19, чинний, поточна редакція - від 18.01.2018) [Електронний ресурс].

Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.

2. Підручники, посібники, словники, наукові статті

1. Актуальні питання сучасної політики: словник-довідник для працівників ОВС / за ред. проф. М. П. Гетьманчука Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 118 с.
2. Аристотель. Політика. Пер. з давньогрецької та передмова О. Кислюка К.: Основи, 2003. 239 с.
3. Баранівський В.Ф. Політологія: підручник. К.: Національна академія управління, 2016. 235 с.
4. Бережна К. Принципи організації та функціонування інститутів влади в Європейському Союзі та Україні: порівняльно-правовий аналіз. Київ: ЗНУ, 2017. 405 с.
5. Вдовичин І. Свобода особи в правій українській політичній думці (20-30 рр. XX ст.): Монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. 512 с.
6. Гелей С. Політико-правові системи світу: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 668 с.
7. Гелей С. Д. Рутар С. М. Політологія: Підручник. К.: «Знання», КОО, 2008. 415 с.
8. Гоббс Т. Левіафан: / пер. з англ. К.: Дух і літера, 2000. 600 с.
9. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах. / редкол. П. С. Сохань та ін. Київ: «Наукова думка», 1991-1998.
10. Дмитренко М. Політична система України: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції. Київ: Знання України, 2008. 543 с.
11. Донцов Д. Націоналізм. К.: О. М. Стебеляк, 2011. 255 с.
12. Демиденко Н.М. М.С. Грушевський: деякі аспекти концепції державотворення. Сіверянський літопис : зб. наукових праць . Національний заповідник «Глухів»,

Центр пам'яткознавства Національної академії наук України. Вип.8. Київ - Глухів. 2016. С. 407-411.

13. Демиденко Н.М. Роль Миколи Прокоповича Василенка (1866-1935) у становленні питань освіти та мистецтва в Україні за доби Гетьманату. Сіверянський літопис : зб. наукових праць. Національний заповідник «Глухів», Центр пам'яткознавства Національної академії наук України. Вип. 9. Київ - Глухів. 2017. С. 406-412.

14. Демиденко Н.М. Вирішення земельного питання Центральною Радою у 1918 році : Матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історія освіти, науки і техніки в Україні» (Київ, 16 травня 2016 р.) НААН, ННСГБ. К. , 2016. С.12-14.

15. Демиденко Н.М. «Заповіт борцям за визволення» Володимира Винниченка. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2019 р.) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх. Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2019. С.191-194.

16. Демиденко Н.М. Концепція автономії і федерації у період українського визвольного руху : погляд з XXI століття. Збірник матеріалів V Міжнародної науков.- практ. конференції, 25-26 жовтня 2016 р. м. Вінниця / Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2016. С. 16-17.

17. Демиденко Н.М. Проблеми вирішення соціальної політики стосовно селянства у 50-60-х роках ХХ ст. Збірник матеріалів XIV Міжнародної науково-практичної конференції «Історія освіти, науки і техніки в Україні»: (Київ, 17 травня 2019 р., НААН, ННСГБ). Київ, 2019. С. 156-158.

18. Історія політичної думки: навч. енцикл. Словник-довідник для студентів вищ. навч. закл. / за заг. ред. Н. М. Хоми. - Львів: Новий Світ-2000, 2014. 766 с.

19. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. М.

Хоми. Л.: «Новий Світ-2000», 2017. 1000 с.

20.Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теорія і не класичних інтерпретаціях Львів, 2003. 520 с.

21.Кельман М. С. Самоорганізація народу як фактор формування громадянського суспільства в Україні: монографія. Львів: Растр-7, 2018. 211 с.

22.Липинський В. Вступне слово для читачів із ворожих таборів; Листи до братів-хліборобів / за заг. ред. Л. Івшиної. Київ: ПрАТ «Українська прес-група», 2012. 31 с.

23.Макіавеллі Нікколо Державець / Н. Макаявеллі / Флорентійські хроніки. Харків: Будинок друку, 2013. 470 с.

24.Мор Томас Утопія. Комапанелла Томазо. Місто сонця К.: Всесвіт, 2002. 194 с.

25.Макіавеллі Нікколо Державець. Флорентійські хроніки. Харків: Будинок друку, 2013. 470 с.

26.Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для здобувачів вищої освіти ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. - Львів: «Новий Світ - 2000», 2015. 779 с.

27.Політологія: хрестоматія / [Гетьманчук М. П., Грищук О. В., Титаренко Д. М., Сусліков В. Є.] / за ред. Гетьманчука М. П. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 600 с.

28.Рябцев Г. Політична система суспільства: навч. посіб. Київ: Психея, 2015. 71 с.

29.Хома Н. М. Моделі соціальної держави: світовий та український досвід: монографія. К.: Видавництво «Юридична думка», 2012. 592 с.

30.Галуцько В., Базів В. Основні політичні партії молодшої демократичної держави.Український науковий журнал. Освіта Регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. 2013. №1 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/публікація/987_.

31.Латигіна А. Основні критерії, принципи та рівні

здійснення демократії [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_3/PDF/07_Latygina.pdf

32.Лісничий А. Теоретичні основи формування моделі «Владної збалансованості» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/публікація/985>.

33.Мандзій Л. Методологія дослідження політичної еліти [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://filos.lnu.edu.ua/vistnyk_ist_polit_2.pdf.

34.Політичні інститути і форми правління: проблеми організації та функціонування [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua/публікація/991>.

35.Рибачук М., Райковський Б. Аналіз концепцій сучасних моделей виборчих систем [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_3/PDF/04_Rybachuk.pdf

36.Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_4/PDF/12_Turchenko.pdf.

37.Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_4/PDF/12_Turchenko.pdf.

38.Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pome/2009_4/PDF/12_Turchenko.pdf.

Інформаційні ресурси

1. Книжкова палата України імені Івана Федорова // <http://www.ukrbook.net/>

2. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника // <http://www.library.lviv.ua/>

3. Львівський державний університет внутрішніх справ // www.lvduvs.edu.ua/

4. Наукова бібліотека ім. В. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка // <http://lib-gw.univ.kiev.ua/>

5. Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка // <http://library.lnu.edu.ua/bibl/>
6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, електронні фахові видання // www.nbuv.gov.ua/
7. Національна історична бібліотека України: // <http://www.dibu.kiev.ua/>
8. Національна парламентська бібліотека України // <http://www.nplu.org/>
9. Харківська державна наукова бібліотека України імені В. Короленка // <http://korolenko.kharkov.com/>
- 10.

ЗМІСТ

Вступ	4
Тема 1. ПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА	6
1.1. Об'єкт політології.....	6
1.2. Функції політології.....	9
1.3. Предмет дослідження науки політології.....	13
1.4. Поняття політики.....	23
Тема 2. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ	37
2.1. Політична думка Античності.....	37
2.2. Релігійно-політичні концепції Середньовіччя	45
2.3. Політичні концепції Нового часу	50
2.4. Теорії походження держави.....	56
Тема 3. ПОЛІТИЧНА ДУМКА УКРАЇНИ	64
3.1. Політична думка доби Київської Русі та пізнього Середньовіччя.....	64
3.2. Політична думка пізнього Середньовіччя.....	67
3.3. Українська політична думка козацько-гетьманської доби (XVII-XVIIIст.).....	71
3.4. Політичні ідеї Кирило-Мефодіївського товариства.....	78
3.5. Політична думка кінця XIX - початку XXст.	81
Тема 4. ПОЛІТИЧНІ ІДЕОЛОГІЇ	93
4.1. Поняття політичної ідеології.....	93
4.2. Основні європейські політичні ідеології.....	98
4.2.1. Лібералізм.....	98
4.2.2. Консерватизм.....	103
4.2.3. Соціалізм	107
4.2.4. Християнсько-демократична ідеологія	112
4.2.5. Фашизм	113
4.2.6. Екстремізм	117
Тема 5. ПОЛІТИЧНА ВЛАДА	122
5.1. Поняття політичної влади.....	122
5.2. Лігітимізація політичної влади.....	125
5.3. Держава як вища форма політичної влади.....	128
5.4. Поняття правової держави.....	135
Тема 6. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ	145
6.1. Поняття політичної партії.....	145
6.2. Типологія політичних партій.....	150
6.3. Громадські об'єднання. Громадське суспільство.....	157
Тема 7. ПОЛІТИЧНІ ВИБОРИ	167
7.1. Сутність виборчого процесу. Виборчі системи	167
7.2. Специфіка виборчого процесу в Україні.....	176

Тема 8. ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ	187
8.1.Поняття політичного режиму.....	187
8.2.Тоталітарний політичний режим	190
8.3.Авторитарний політичний режим, його особливості.....	193
8.4.Демократичний політичний режим	195
Тема 9. ПОЛІТИЧНА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ	204
9.1. Сутність політичної глобалізації	204
9.2. Глобальні проблеми сучасності	218
Тема 10. ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР УКРАЇНИ	230
10.1.Концепція самостійності України в параметрах геополітики Середньої Європи.....	230
10.2. Чорноморська доктрина	239
10.3. Сучасне геополітичне становище укрїнських земель	243
10.4.Російсько-українська війна	250
СЛОВНИК ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ТЕРМІНІВ	264
ЛІТЕРАТУРА	310

